

STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ
TEORETIČNI UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

God. I. Br. 4.

U KNINU 1895.
NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

Hrvatsko-bizantinske nadstupine Prvoga muzeja hrvatskih spomenika.

(Sa 40 primjeraka.)

z ostale prezlamenite i dragocienjene starohrvatske umjetničke ostanke, koji no svjedoče, da su stari Hrvati od VIII. do XI. vieka svojom prosvjetom uporedo koracali s najnaobraženijim ondašnjim narodima srednje i zapadne Evrope[1], čuvaju se u našem družtvenomu „Prvomu Muzeju hrvatskih spomenika“ u Kninu i mnogobrojne male i velike kamenite nadstupine, kojih su glavni oblici prikazani u 40 priloženih slikâ. Ovdje predstavljene nadstupine potiču iz šest različitih mjesta, u kojima je naše družtvo izvelo svoja izkopavanja i odkrilo kršćanske spomenike. Četvorica od tih nalazišta pripadaju kninskoj okolici i jesu: trobrodna biskupska bazilika sv. Marije u Biskupiji, trobrodna bazilika na Stupovima takodjer u Biskupiji, crkvica na Lopuškoj glavici na sred Kosova polja i trobrodna bazilika Sv. Bartula na Kapitulu kod Knina; druga su dva nalazišta, jedno bazilika odkrivena u Koljanim kod Vrlike, gdje izkopavanje nije još dovršeno, a drugo velika po svoj prilici višebrodna bazilika na staro-hrvatskom groblju u Potravlju kod Sinja, gdje se tek ima poduzeti sustavno izkopavanje. Nadstupine potiču dakle sa pet velikih i jedne pomanje starohrvatske crkve. Dvadeset i tri od predstavljenih nadstupina, dakle više od polovice, izkopane su ili nadjene u biskupskoj bazilici Sv. Marije, pet u bazilici Sv. Bartula, tri u bazilici na Stupovima, dvie u crkvici na Lopuškoj glavici, a po tri u bazilikama u Koljanim i u Potravlju.

1. Iz Potravlja su nadstupine br. 14, 15 i 31;
2. iz Koljanâ br. 16, 26 i 32;
3. iz bazilike na Stupovima br. 17, 29 i 36;
4. iz Lopuške glavice br. 30 i 37;
5. iz Kapitula br. 18, 19, 21, 28, 34 i 39; a
6. iz bazilike Sv. Marije u Biskupiji sve ostale.

Sve su od biela zrnata domaćeg vapnenjaka, osim br. 14, koja je od muljike.

---

[1] Reusens u svojem djelu „Élements d' archéologie chretienne“ (Louvain 1885. I. str. 35) piše u tom smislu sliedeće: „L' art reflete toujours, dans une mesure très exacte, l' ètat de la civilisation, la situation des esprits, le genie des peuples au milieu desquels il se produit“.

*

Sve se ove nadstupine dadu razporediti u sedam skupinâ.

I. Nadstupine iz Potravlja pripadaju *prvoj skupini*, a izkopane su:

Br. 31 dne 23. br. 15 dne 24 a br. 14 dne 25. svibnja 1892. Nadstupina br. 15 i ulomak ugla nadstupine br. 31 su istoga oblika, br. 14 malo drugčije, ali su sve tri jednostavno oponašanje korintske nadstupine pilastra, sa jednim samim redom od 4 akantusova lista bizantinskog oblika i izradbe.

Br. 14 je visoka 32 cm., široka 17 cm.

Br. 15 je visoka 24 cm, široka 30 cm.

Br. 31 je visoka 14 cm.

Ove se tri nadstupine razlikuju od svih ostalih, te su po svoj prilici iz ranijega doba i nagovieštaju, da bi se u Potravlju mogla odkriti bazilika iz VI. ili VII vieka.

II. *Drugoj skupini* pripadaju nadstupine br. 18, 20, 24, 25 i 35.

Br. 18 je ulomak visok 17 cm., širok 10 cm. i jedini je te vrsti nadjen na Kapitulu dne 20. studenoga 1886 Prag. Bulić je taj ulomak već sa slikom objelodanio u knjizi „Hrvatski spomenici“[1] i rekao je, da bi mogao biti nadstupina lezene. Sve ostale nadstupine ove skupine nadjene su kod bazilike Sv. Marije, te je:

[1] Str. 19. Tab. VII, sl. 19.

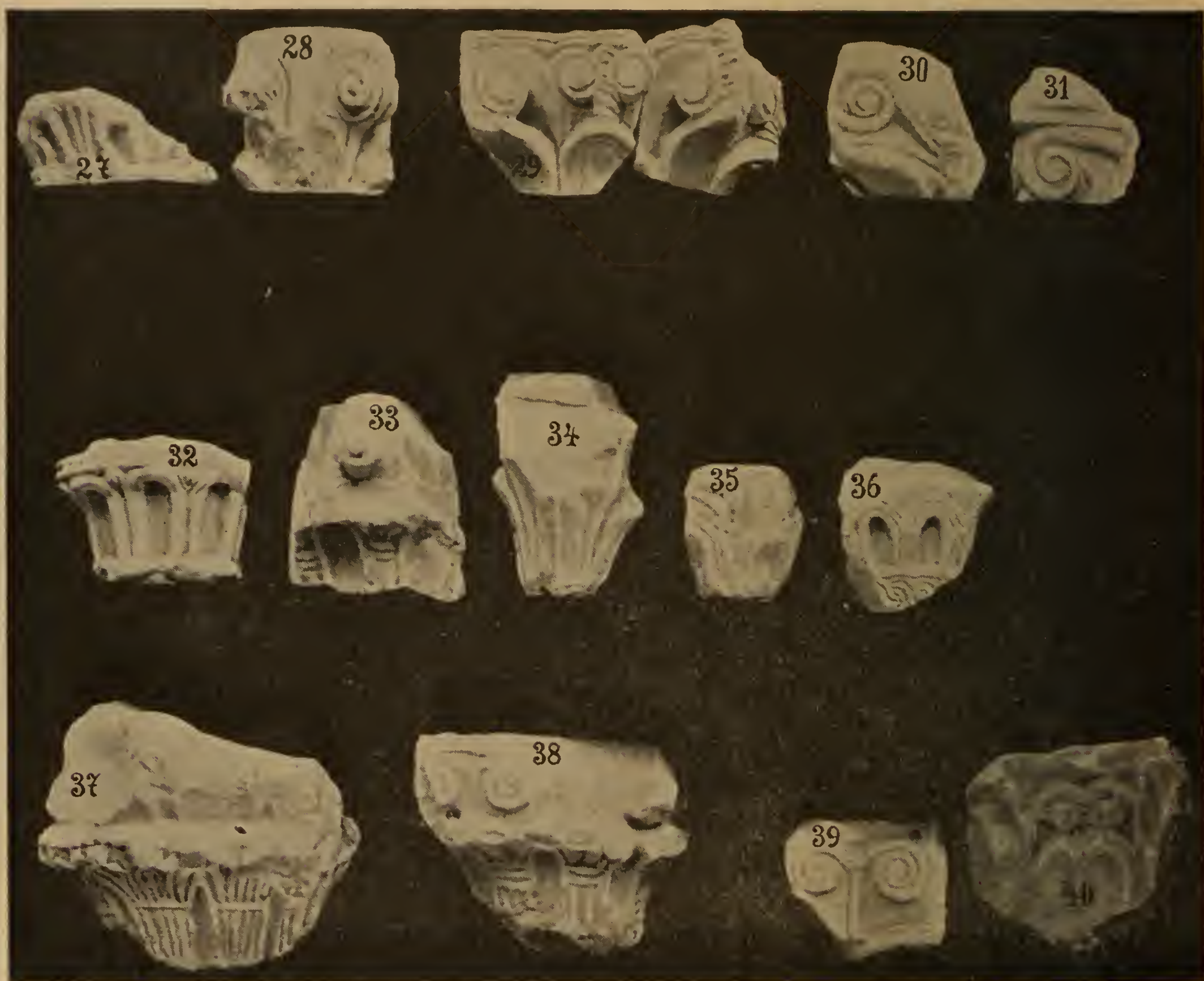
br. 20 visok 14 cm., širok 11 cm. i nadjen je dne 20. veljače 1889; br. 24 visok 21 cm., širok 15 cm., nadjen je dne 10. prosinca 1889; br. 25 visok 22 cm., širok 16 cm., nadjen je dne 10. prosinca 1889; br. 35 visok 12 cm., širok 10 cm., nadjen je dne 25. svibnja 1893.

Te su nadstupinice kockasta bizantinskog oblika, a ures im u glavnom sastoji od jednog reda od 8 prostih listića cieloga okrajka tek ponešto na dvor svijenih, po jedan na ćoškama, a po jedan na sredini svakog lica, dočim se pod tankim abakusom u ćoškama sastaju dvie a dvie zavojice

(volute) kao u korintskoj nadstupini, koja je ovima pralikom. Sredina svakog lica nad lišćem, a medju zavojicama, izpunjena je paomovim listićem ili okomitom uviti, iz koje simetrično izlaze dvie male zavojice (br. 24) poput onih, kakve ćemo vidjeti na nadstupinama IV, V i VI skupine, ili pak na lik vodice narezanim prutcima (br. 20). Dno ovih nadstupinica je podvezano užetom (br. 24), ili jedno- (br. 20) ili trostrukim (br. 25) pojasom Ovima srodnih nadstupina iz Pulja u Istri, Trsta, Cividale i Treviso obje-

lodanio je Cattaneo[1] u svojoj knjizi i dosudio im VIII. viek. Pošto su braća Slovenci dopirali u VIII. vieku do preko svega Friula[2], cienim, da su sve te nadstupine zajedno s našima proizvod genija slavenskoga, jer se eto i nahode nadpisi u Bričiš kod Pulfera u Friulu, po kojima se doznaje, da su dvie tamošnje crkve u VII. ili VIII. vieku bile sagradjene od nadmajstora *graditelja Slavena* s preko friulanske granice[3].

III. *Treću skupinu* sačinjavaju nadstupine br. 34, 19, 21 i 22, od kojih je sama 22 iz bazilike S. Marije, a ostale su tri s Kapitula.

---

[1] „L' Architettura in Italia dal secolo VI. al Mille circa" str. 98. — Pošto se ja često pozivljem na ovo djelo o talijanskim graditeljskim spomenicima, koji su suvremeni staro-hrvatskima, našlo se je domaćih strukovnjaka, koji su mi to zamierali, te su omalovažavali vriednost toga djela. Ja sam zato pitao mnienje o njemu u prvog učitelja kršćanske arheologije, slavnoga sad blagopokojnoga comm. G. B. de Rossi-a, koji mi je iz Rima dne 11. ožujka 1891. doslovce odgovorio: „Ho conosciuto ed amato molto il compianto prof. Cattaneo; ed il suo libro sull' architettura dal secolo VI. al X. mi è assai famigliare. *Ella ha ragione di fondarsi sulle dottrine esposte dal Cattaneo*, che sono frutto di di studi assai attenti e completi sopra tutti e singoli i monumenti del periodo da lui preso ad illustrare".

[2] Vidi u časopisu, koji izlazi u Udine, pod naslovom „Pagine Friulane", broj dneva 21. rujna 1893. članak „Gli Sloveni del Friuli".

[3] Nav. mj. u časopisu „Pagine Friulane".

Br. 22 visok je 12 cm., širok 10 cm., a nadjen je dne 10. prosinca 1889.;

br. 34 visok je 19 cm., širok 12 cm., a nadjen je dne 20. veljače 1889.;

br. 19 visok je 20 cm., širok 13 cm., a nadjen je dne 20. veljače 1889.;

br. 21 visok je 13 cm., širok 13 cm., a nadjen je dne 20. veljače 1889.

Te nadstupine sastoje od četverostrana izvrnuta kusošiljnika, urešena sa dva reda prosta lišća, u svakomu po 4 lista cieloga okrajka, poredana poput lišća na korintskoj nadstupini. Ostali su prostori prazni. I to su sve male proste a liepe nadstupine, takodjer slobodno oponašanje korintske nadstupine ali bez zavojicâ. Nije lako opredieliti doba tako prostih nadstupina, koje bi isto tako mogle pripadati IX. i X. kao i XIII. i XIV. vieku.

Vrlo su zanimive i uprav karakteristične za hrvatsko-bizantinski slog sliedeće tri skupine naših nadstupina.

IV. *Četvrtoj skupini* pripada najveći broj, i to na žalost najgore osakaćenih nadstupina. To su br. 2, 3, 4, 6, 7, 9, 12, 13, 23, 33 i 38, dakle najviše njih iz bazilike Sv. Marije, br. 16 i 26 iz one u Koljanim, br. 37 iz crkvice na Lopuškoj glavici, a br. 39 sa bazilike sv. Bartula na Kapitulu.

Br. 2 visok 26 cm., širok 27 cm., nadjen dne 9. lipnja 1888. deset metara pred bazilikom;

br. 3 visok 25 cm., širok 35 cm., nadjen dne 7. siečnja 1890. pri dnu groblja kod bazilike;

br. 4 visok 37 cm., širok 27 cm., nadjen dne 22. srpnja 1891. u suhozidu ograde oranice Aleksandra Katića, nedaleko groblja kod bazilike sv. Marije;

br. 6 visok 12 cm., nadjen dne 16. ožujka 1891.;

br. 7 visok 13 cm, nadjen dne 16. ožujka 1891.;

br. 9 visok 12 cm., nadjen dne 16. ožujka 1891.;

br. 12 visok 14 cm., nadjen dne 16. ožujka 1891.;

br. 13 visok 13 cm., nadjen dne 16. ožujka 1891.;

br. 16 visok 26 cm., širok 20 cm., nadjen dne 12. ožujka 1892.;

br. 23 visok 34 cm., širok 20 cm., nadjen dne 10. prosinca 1889.;

br. 26 visok 28 cm., širok 15 cm., nadjen dne 13. ožujka 1892.;

br. 33 visok 17 cm., nadjen dne 21. prosinca 1889.;

br. 37 visok 24 cm., širok 28 cm., nadjen dne 17. kolovoza 1888.;

br. 38 visok 21 cm., širok 24 cm., nadjen dne 26. ožujka 1893.;

br. 39 visok 13 cm., nadjen dne 25. veljače 1889.

Komadi br. 6, 7 i 9 jesu odlomci uglovâ ove skupine nadstupinâ; br. 12 je odlomak dna, na kojem je jedinomu sačuvan oblik gornjeg kraja lišća, kojim su bile urešene ove nadstupine; br. 2, 3, 16, 33 i 38 jesu odlomci gornjih polovica nadstupinâ; br. 13 i 26 su odlomci dolnjih polovica; a br. 4 i 23 jesu sve unaokolo izkresane ciele nadstupine ove vrsti.

Sravnjivanjem svih ovih krnjataka daje se sastaviti restauracija oblika ciele, podpune nadstupine. Po obćem razmjerju svojih protega ona se najviše približuje razmjerju i obliku korintske nadstupine, od koje je primila broj i razpored uresa, ali se od nje bitno razlikuje modelacijom, oblikom, izradbom i medjusobnim odnošajem lišća i zavojicâ. Dok na korintskoj nadstupini iz zajedničkog koriena niču dva reda akantusova lišća sa širokom podinom sjedeća i naizmjence poredana i u svakom redu po 8 listova, od kojih svaki završuje užim zaobljenim i svinutim krajem, na našoj je isti broj i poredanje lišća, ali su pojedini listovi posve drugčijeg oblika. Kako se razabira po ulomku br. 11, svaki listak ima svoju uzku okomitu petlju, koja ili je urešena okomitim uzporednim prutcima, koji su pri gornjem kraju poprieko zavezani (kao na br. 2, 4, 33, 37 i 38), ili kosim nizbrdo okrenutim prugama poput ribje kosti (kao na koljanskim ulomcima br. 16 i 26), ili je razpolovljena srednjim rebarcem, a obje su joj pole urešene vodoravnim ili malo uzbrdo okrenutim prutcima (kao na br. 3, 12, 13 i 23). Listak je malo nagnut i svija se na polje tako, da mu gornji rub postiže vodoravan smjer. Plojka je lista široka, po sriedi trokutastim udubljenim pazušcem razciepana na dvie krpe, koje se krajevima dotiču; a svakoj je krpi gornji rub izrezan na tri zubića. Desni i lievi rub lista je cio i svija se tako, da, sastajući se u vrhu sa susjednim listom, sklapaju skupa polukrug, koji s gornje strane, poput arkadice, zatvara žlieb, što ostaje medju njima. Tako obadva reda lišća sačinjavaju zatvorene nizove poput štitaca na način, da niti mogu gornji listovi pokazivati svoje srednje rebro medju lišćem dolnjega reda, niti mogu zavojice da se organički izvijaju iz listnate čaške, koja bi stala na stapki medju lišćem gornjega reda, kao što je na korintskoj nadstupini. Zavojice se nedotiču ni na sriedi svakog lica nadstupine, ni na njezinim uglovima, nego je na obadva mjesta medju njima po okomita karakteristična uvit. Svaki par zavojicâ izlazi pak iz okomita brida, naskočena iz tiela nadstupine.

V. *Petoj skupini* pripadaju ulomci triju prilično velikih nadstupina, od kojih je jedna predstavljena u sl. 1. Ta je vis. 48 cm., šir. 50 cm. i nadjena je dne 7. siečnja 1886. u bazilici Sv. Marije u Biskupiji. Drugi ulomak nadjen je na istom mjestu u vrh groblja nad jednim grobom dne 24. veljače 1886. Taj je visok 40 cm., širok 50 cm. Treći je ulomak nadjen na Kapitulu, te je okrnut i s dolnje strane, a visok je 25 cm., širok 50 cm. Ciele ove nadstupine bile su kockastog bizantinskog oblika, i radi olakoćenja težine iznutra izdubljene. Prva i zadnja spom. imaju i tragove gvozdene čivije, kojom su bile utvrdjene na stupu. Ulomak s Kapitula objelodanjen je u knjizi „Hrvatski spomenici“[1]. O njemu je prag. Bulić pogrješno pisao, da

[1] Str. 20, br. 26, Tab. X.

je nadjen u Biskupiji. Ovako ga je pak opisao: „Ovaj s ornamentalnoga gledišta zanimivi ulomak pruža nam primjer kombinacije više ornamentalnih motiva. U gornjem redu vidimo kombinaciju dviju Vitruvovih voluta u basrelieviranu glavicu, a svaku glavicu uokvirenu sa dvjema torsadama razdieljenim astragalom. U drugom redu odozgora niz sliepih arkadica, u medjustuplju ukrašenim tri okomita i dva vodoravna trokutna žlieba, a nad pojasom, što istosmjerno prati krivulje lukova, izvana medju svaka dva luka, po jedan ornamentalni kesten. U trećem redu pleterni pojas na tri prutića, što razstavlja gornji rub glavnog donjeg diela ploče, pokrita karlovinžkim kompliciranim pleterom. Ovaj krasni ulomak nije no čest pluteja iz crkve devetoga ili desetoga vieka . . .“ Opis dosta nejasan i netočan u izrazima. Prag. Bulić nije pogodio, kad je mislio, da je to ulomak pluteja, jer se već na njemu vidi bizantinski prelaz s kocke u nadstupinu za obli valjasti stup, i jer je srodan drugoj dvojici većih ulomaka, na kojima se očito vidi, da imaju oblik nadstupine, a bili su već izkopani još kad je on pisao.

Ova je skupina nadstupinâ u toliko srodna predidućoj, u koliko im je sličan ures gornjega diela. U tom se dielu pak razlikuju tim, što su u nadstupinama V. skupine uviti medju zavojicama svakog lica dvostruke i razstavljene prutkom, dočim su jednostruke na onim IV. skupine. Za nadstupine V. skupine izabran je kockasti oblik možda zato, što su imale da podnose veći teret, pa je uslied toga njihov dolnji dio mjesto listnatog uresa, da se bolje naglasi tehnička funkcija podupiranja, dvakrat podvezan, najprije četverostrukom pa i dvostrukom troprutastom pletenicom. Pošto su kutići medju lucima izpunjeni pupoljkom na mjesto da nose trokutastu rupu, sva je prilika, da se je baš na ovim nadstupinama izvršio prelaz s reda lišća, kako u nadstupinama IV. skupine u red prostih arkadica, kako pri podanku nadstupinâ VI. skupine. Cienim, da su oblici IV. i V. skupine nadstupinâ nastali u IX. vieku.

(Nastavit će se.)

Topografičke crtice

o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve.

Napisao

Fr. Stip. Zlatović.

III. Županija Sidražka.

(Nastavak v. br. 3.)

Gradovi.

4. *Nadin.* Na sjeveru Nadinskoga jezera u benkovačkoj obćini diže se visoko brdo i povrh njega vide se ostanci bedema i ruševinâ staroga hrvatskoga grada, sagradjena na ruševinah rimskog *Nedinuma ili Nadiniuma.*[1] Kasnije zapade Mletčane te kao na sgodnu mjestu za obranu svojih medjaša utvrdiše ga novimi utvrdami, ali ga jednako Turci osvojiše god. 1539. te i oni nadostaviše nove kule i branike. Osvojen od naše vojske god. 1647., Mletčani ga razvališe, pa Turci iznova popraviše, a g. 1604. posve zapustiše. Izvješće o njem kaže: *Loco murato e forte con castello.* (Starine XIV. 183.)

5. *Benkovac.* Na testi preko Kotara trijest i pet kilometara na iztok od Zadra razvija se u naplavljenoj nizočini liepa varoš Benkovac, glavno mjesto toga kotara i sjedište poglavarstva, kot. suda i obćine. Izpod varoši k sjeveru podiže se oblo brdo i na njemu stari grad zaokružen ogradom i u njemu obla kula i druga četvrtasta sa gospodskimi dvori, vas cielokup, kakav bijaše kada ga ostaviše zadnji gospodari Benkovići i uzeše Turci kao i ostale po Kotaru god. 1527., i održaše do 1684., kasnije mienjao gospodare, ali nije uzdržavan kao tvrdjava [2]

---

[1] Bianchi (Nav. dj. II. str. 345) pripovieda, da je po kazivanju domaćih povjestničara rimski grad bio porušen od Gotâ, a god. 1096. da su hrvatski knezovi sagradili kaštio na drevnim ruševinama rimskoga *Castruma* na briegu s iztočne strane današnjeg sela, koji brieg da se podiže 134 m. nad morem, i da su ga obkolili tvrdim bedemima. Nego nam je opaziti na temelju karte generalnog štaba, da je brieg pod imenom *Staro selo,* kako ga i Bianchi (str. 346) zove, ne s iztočne nego s jugoiztočne strane sela, a da je visok ne samo 134 nego 266 m. nad uravnjem morskim. Još kaže Bianchi, da je i hrvatski kaštio bio srušen u ratovima, te da su ga Mlečići iz temelja pripogradili i postavili prvi kamen dne 6. ožujka 1496. god., a sad da se na briegu vide ogromne razvaline sredovječne gradjevine; vrh briega da je obkoljen vrlo drevnim zidovima, koji da se još vide, a da su s podnevne strane dobro sačuvani na nekim točkama i do 2 m. visine; ostale ruševine u okolišu zidova da su iz kasnijega mletačkoga i turskoga zemana. D. A. (u Bull. di arch. e st. dalm. A. II. str. 12) spominje i neke ostanke žliebova od Nadina do istoimenog jezera. Op. Uredn.

[2] Po kazivanju Bianchia (Nav. dj. II. str. 348) i D. A. (u Bull. di arch. e st. dalm. A. I. str. 28) kaštio je sada posjed porodice Babića. I. Bianchi piše (N. mj.), da naše kronike pripisuju hrvatskim

6. Sukošan, na moru bliže Zadra nego li Biograda, bijaše u stara vremena utvrdjen ogradom i kulami, ali je danas sve razrovano i porušeno.[1]

7. Bribirštine. Na sjever Šukošana, na briegu vide se razvaline tvrdjave, koje narod zove Bribirštine, i cieni se, da tu bijaše raskošno selo velmoža Šubića s Bribira u vrieme njihove moći i bogastva.[2]

8. Vrčevo. Izmedju Galovca i Raštani u selu Gorica, u biogradskoj obćini, na ovisoku briegu vide se razvale tvrda grada sa odorinami ograde i turskih kula. Danas ga zovu Vrčevo, ali se u stara doba spominje Gorica. 1080. *alodium quod est in Agorizo.* (Cod. Dipl. I. 167.)[3]

9. Tinj. Izmedju Nadinskoga jezera i Turnja na moru, u benkovačkoj obćini, na visoku krševitu briegu, vide se ostanci tvrdoga grada Tinja, koji se u listinah često spominje XI. i XII. vieka *monstini.*[4] Mletčani ga uvažiše kao medjašnu stražbenicu i bolje utvrdiše: *La vostra signoria fece far Tin . . . è una torre abbandonata 1528 per le incursioni turchesche.* (Ljubić. Mon. VIII. 42.)[5] Turci ga zapustiše, da ga vrieme ruši.

10. Kličevac — Kličenica. Izmedju Nadinskoga jezera na jug i Podluga u benkovačkoj obćini,[6] na vrh zaoštruljena brda diže se velika i jaka stara

---

knezovima u srednjem vieku gradnju kaštila. Još je na pohvalu starih hrvatskih vladalaca napisao Bianchi (Nav. mj. str. 349) i „Non è dubbio che, allorquando i Principi Croati signoreggiavano questo castello, da loro fondato, il circostante paese fosse cattolico, ed un paroco avesse avuto, ed una chiesa; poichè è certo che dov' essi ponevano lor sede, dopo di essersi ben muniti e portificati, erigevano chiese, e proteggevano la religione“. Op. Uredn.

[1] Bianchi (Nav. dj. II. str. 162—165) pripovieda, da je bivša sukošanska crkva spomenuta u izpravi od 1399. god. i da je bila kao i sadašnja posvećena sv. Kašanu; da se na dvie milje od sela prema SI na brežuljku zvanu *Kašteline* nahodi crkvica, posvećena *S. Martinu*, oko koje da se nahodi starinsko groblje.

[2] I Bianchi (Nav. dj. II. str. 165) je istoga mnienja. . Op. Uredn.

[3] U popisu imanja samostana S. Ivana Evangjeliste u Biogradu na moru nahodi se dvakrat imenovano selo Gorica, i to god. 1071—8. i 1079—8. (Rački Doc. VII. str. 162, 165, Kukulj. C. Dipl. I. 167, 160, Lib. policorion s. 5), a Bianchi (Zara Cr. II. str. 374) kaže, da je napomenuto i u izpravama godinâ 1345 i 1389. O Vrčevu piše Bianchi (Nav. mj. str. 377), da su na vrhu briega Vrčeva ostanci okrugle kule, biljeg turskog vladanja. Još je selo Gorica spomenuto i u izpravama od god. 1146. (Cod. dipl. II. str. 40. Lib. pol. 172—173) i 1198 (Cod. dip. II. str. 191), 1222 (Lib. pol. 192), 1240 (Lib. pol. 193, 196) i 1210. (Lib. pol. 201). — O Vrčevu piše D. A. (Bull. di arch. e st. dalm. G. II. str. 12), da je to *Gradina* prostrana i da je s iztočne strane nekoliko puta opasana zidinami. U vrh brežuljka da ima četverostranih sgrada po svoj prilici iz mlet. doba. Op. Uredn.

[4] Rački Mon. VII. 75, Kuk. Cod. dipl. I. str. 133, II. str. 67, 68, 90, 93, 124, 143, 172, 191. Nego se u listinama ne napominje grad, nego selo i zemlje oko njega, koje pripadahu samostanu SS. Kuzme i Damjana u Tkonu i onomu S. Tome u Biogradu. Op. Uredn.

[5] Bianchi (Zar. Cr. II. str. 371) opisuje Tinjski grad ovako: „castello . . . . di pianta quadrilatera, sdruscito dal tempo ed abbandonato, con una torre pure quadrata nell' angolo settentrionale . . . . . . ed inoltre con altre due torrette, poste negli angoli d'ostro e ponente“. Bianchi (Nav. mj.) još dodaje, da su u tinjskoj prastaroj crkvi S. Ivana izaslanici kralja Bele god. 1194. izravnali prepirke medju vitezovim vranskim Templarcim i benediktincim Biogradskim, i da je Tinj imao u ono doba predstojnika pod naslovom kneza, koji da je 1343. bio Nelepić, 1357. Dobrinj, a 1379. Mavro. Op. Uredn.

[6] Na jugoiztok sela Rastevića na desnoj obali potoka *Kličevice*, koji se slieva u Nadinsko jezero. I D. A. (Bull. di arch. e st. dalm. God. II. str. 11) napominje gradinu Kličevicu, te o njoj kaže, da se čini Turska, da je dobro sačuvana kula, a da su joj porušene pridružene sgradje. Još D. A. (Nav. mj.) napominje prema Kličevici s druge strane potoka ostanke zidine iz raznih doba. Vj. Klaić dodaje

gradina Kličevac, mal da ne još cielokupna sa ogradom, oblom kulom i dvoranami Zapuštenu zauzeše Turci god. 1528, naseliše i dobro utvrdiše, pa i održaše sve do god. 1684 Od tada zapuštena sama se ruši i obara. U njoj se zamiera ukusna gradjevina, što pokaziva bogastvo starih gospodara, pa možda i turskih begova.

11. Bićina. U selu Polači, na jugoiztočnoj strani Nadinskoga jezera prama Uroni, u benkovačkoj obćini, na oblu brežuljku stoje oderine tvrdjave sa oblom kulom, koju danas zovu *Bićina.* U njoj su Mletčani držali stražu do turskoga osvojenja god. 1528. Onda zapuštena, nije se više popravljala.[1]

12. Trojangrad. Na sjever od grada Vrane, u selu Jagodnje, vide se silne ruševine starih utvrda.[2] Cieni se, da su rimskih tabora, ali ostanci zidina pokazuju, da su iz hrvatske dobe. U listini XI. vieka spominje se selo *Jagothne.*[3] Naokolo su još ostanci *tvrdih gradina: Vinculj, Petrim i Cosina gradina,*[4] ali sve sa zemljom sražene.

13. Krejna gradina. U selu Kadašinovcu sa sjeveroiztočne strane Vranskoga jezera, u obćini biogradskoj, na oblom humcu stoje ostanci te gradine, koja kao suvišna zapuštena od Turaka, sva je razrovana [5]

14. Vrana.[6] Znamenita opatija najprvo benediktinska, koju darova god. 1076. kralj Svinimir Papi (Rački M. VII. 104.), a on Templarom, nakon kojih padne u ruke Vitezovom Ivanovcim Ovih Prior u Vrani Ivan Paližna god 1386 pobuni se protiva kraljici Mariji i Elizabeti. Kasnije (1537. god.) ju Turci uzeše i poljepšaše, pak izgubiše god. 1647. Ona je dobro poznata koliko po darovštini kralja Zvonimira 1076, toliko po povjesti ratnih dogadjaja, što se okolo iste razvijali Mletačko izvješće o njoj samo kaže: Citta murata.[7] (Starine XIV. 183.)

(Op. zem. u kojih ob. Hrvati II. str. 48), da „stara kula Kličevica (castrum Klychevecz) pripadaše god. 150?. Ivanu Karloviću gospodaru Like i Krbave“. Op. Uredn.

[1] Bianchi (Nav. dj. II. str. 366—67) pak o Bićini ovako piše: „Era anticamente castello dei nobili Croati, e giusta il Frescot, denominavasi *castello di Mariano* dal nome del Conte, che lo presie dette. Nelle barbare incursioni se ne impadronirono i Turchi, e sulle rovine vi costrussero una moschea, alla quale insieme alla campagna e prati sottoposti fu dato il nome di *Bičina.* Vi fabbricarono pure tre edifizì a due piani e a volto reale per abitazione del Begh, come pure granajs ed un torrione circolare a tre piani, che servir dovea di vedetta, di telegrafo e di caserma alla milizia turca“. Još dodaje, da je i pod hrvatskim knezovima obstojalo ime Polača, jer da se nahodi u izpravi od 1390. g. Op. Ur.

[2] Naš suradnik g. Grg. Urlić Ivanović divi se veličini Trojan-grada i mnienja je, da su to ostanci rimskog taborišta iz doba cara Trojana. Op. uredn.

[3] Rački Mon. VII. 167.

[4] D. A. (Nav. mj. str. 11) kaže o Ćosinoj gradini, da je tvrdjava dvostruko opasana bedemima.

[5] D. A. (Nav. dj. str. 11) kaže, da u selu Radošinovcu obstoji obla kula *Budak* sa ruševinam malo udaljenih kuća i oblim zidinama, na više brežuljaka put Stankovca do *Velike Gradine u Stankovcu.* Još dodaje, da je u istom selu na brežuljku *Visoka* tamačna sgradja. Op. Uredn.

[6] (Aurana, Aurozona, Laurana.) Op. Uredn.

[7] Obširnije o *Vrani* vidi u članku Grg. Url. Ivanovića u ovom istom broju „St. Pr.“ Op. Uredn.

Kotari.

U narodu zovu se *Kotari* zemlja od Nina do Skradina naslovom *ravni*, za razliku od *Bukovice*, koja se nazivlje *krševitom*. Kotari se diele u donje ili duboke, ravne od Nina i Novigrada do Benkovca, i gornje. Kotari duboki zapremaju zemljište od Zemunika do Benkovca, te do kraj vranskoga jezera. Ostala zemljišta *k iztoku i jugu* zovu se gornji. Kotare su zapremale županije: od juga i iztoka lučka, od zapada sidražka, od sjevero-zapada ninska. Tuda danas stoje obćine: od iztoka skradinska, od juga šibenska, tješnjanska i biogradska; na zapadu ninska, a na sjeveru novigradska, u sriedi benkovačka. Po kotarskih poglavarstvih: skradinska i tješnjanska obćina spadaju Šibeniku, ninska zadarskomu i novigradska, a biogradska Benkovcu.

Bukovica.

Visočine, zaokružene riekom Krkom od Kistanja do Rožkoga slapa, i riekom Zrmanjom od Kegljevića grada do novigradskoga zalieva sačinjavaju *Bukovicu*. Od iztoka joj obćina kninska i kistanjska, od juga skradinska, od zapada benkovačka, a od sjevera obrovačka. Samo mali komad na iztoku pripada kninskom poglavarstvu i skradinske šibenskomu, sve je ostalo benkovačkoga poglavarstva, to jest: Obrovačka i Kistanjska obćina. Razstavlja Bukovicu od Kotara niz brdâ od Bribira, nad Ostrovicom, iznad Lišanâ, Bulića, Lepurâ, Podgradja i Benkovca. Do sjevera ostaje Bukovica a k jugu Kotari.

IV. Županija Luka.

Nije se na čistu o pravom mjestu ove županije, jer o njoj ne ima bistrih izvora, a stare listine, koje spominju njezine župane, više pometaju nego položaj ustanovljuju. Stari nadpis glagolski u crkvi s Lucije kod Baške na Krku spominje župana Luke uz onoga Krbave, što bi više dolikovalo Luke u Podgorju, nego Luke na jugo-iztočnom kraju Sidrage. (Rački Mon. VII 488.) Odluka crkovnoga sabora u Spljetu god. 1185 „. . . . *Nonensis Episcopus habent totam Lucam et medietatem Licae*“ (Cod. Dipl. II. 231) takodjer bi se bolje odnosila na Podgorje; ali nam darovština od kralja Zvonimira ondje naznačuje i opisuje župu *Sub alpibus* — Podgorje? — Imamo pak i za ovu drugu Luku, koju držimo za pravu, osobito iz kasnijih vremena prilično dokaza. God. 1346. Pavao Šubić Ostrovički ostavlja svomu sinu Priebku: *IV. cortes in Lucha de mea terra patrimoniali* (Mon. Slav. Mer. III.) To nije bilo pod Velebitom. Prof. Brašnić navodi iz listine kralja Ladislava god. 1407., da se je župa Luka prostirala nedaleko od Šibenika i Murteru i na kopnu do slapova krčkih. (Izvještaj c. k. Gimn. l. c. 1878/9. 11.) God. 1428. na 14. rujna sudio je ratni sud župe Luke u selu Podgradju nad Perušićem (Bianchi, Zara Christ II 358.), a god. 1492. na Vukšiću. (Klaić. Opis zemalja II. 49.) Ta su mjesta u južnoj Luci, nikako u Podgorju. God. 1455. Natalis, biskup Nina, daje u zakupštinu svoje desetine, *exceptis praesbiterorum et parochialium et archipresbiterorum Lucae et županiae.* To je bilo u Kotaru a ne u Podgorju. (Farlati. Illyr. tac. IV. 222.) God. 1530. biskupov namjestnik M. Ant. Raimondo opisujući sela ninske biskupije „Castra

. . . quae alias a banis regni Ungariae gubernabantur. In qua regione etiam Luca superior nuncupata, extant castra Carini, Charlatovich, Benkovich, Klicevaz, Castrum polago Mariani. . . . Itemque proseguendo interius *ipsam Lucam* et Banadegum, Castrum Perussich, Castrum Račić, Cerane, Castrum Mirane, Castrum vojvodae Cosulis . . . (Farlati l. c. IV. 225.)* Na ovu se Luku ta mjesta odnose kao i listina kralja Sigismunda god. 1412. „precipue districtu Luca habitarum et existentium“ (Ljubić, Monum. IX. 20). Tako u istoj knjizi Ljubić (Mon. XI. 243) pod god. 1568. „vi è un luogo chiamato Lucha superiore, nella quale parte è il castello di Velino“, na južnom kraju kotara.

Napokon u listini kralja Krešimira godine 1059. pisanoj u Biogradu, potvrdjiva *Privanego iuppano de Luca*[1] priličnije, da bi bio one, nego Podgorja.

S navedenih razloga sudimo, da je prava županija *Luka* ova, s kojom se bavimo. Const. Porfir. ne spominje ove župe, te cienimo, da je kasnije od sidraške odieljena i ustanovljena. U XI. v. spominju se često njezini župani osobito Vilchico god. 1060., Vechimir god. 1070 [2], Kuzma god. 1070.: *iuppano Lucae* (Rački Mon. 82, 85) i drugi. Županija većinom ravna i plodna, valja da je bila dobro naseljena; imala je bogate gospodštine i gradove velmoža, koje ćemo potanko opisati. Zapremala je, cienimo, na početku sve zemljište od Vranskoga jezera i grada Perušića do Skradina, to jest gornje iztočne kotare; ali kada Šubići bribirski postadoše bani, odtrgoše od ove županije Ostrovicu i Skradin, te joj ostadoše medjaši: od iztoka selo Lišane i potok Krivac kroz lišansko polje, te kroz Guduću u Prakljan. Od juga zaokružena morem, od Prukljana na šibenski konal, te k zapadu do Vranskoga jezera. Na zapadu joj stala županija sidražka do Benkovca, a sa sjevera ninski kotar i Bukovica. Od iztoka joj stala županija bribirska, od juga dridska preko mora, sa jugozapada okruživalo ju more i otočje. Po spomenutoj povelji kralja Vladislava, sielo županije bijaše na Murteru, župnu otoku vrlo plodnu, na kojem su i danas četiri župna i bogata sela: Tiesno, sielo obćine, Murter, Betina i Jezera. Murter je bio i u stara vremena znamenit; na njemu Rimljani sagradiše svoj grad *Colentum*, na oblu briegu iznad današnjega sela Murtera. To se mjesto zove *gradina* i tu se nalaze rimski nadpisi i novci sa komadi opeka, i krnjotinami raznog posudja. Jesu li Hrvati na tom mjestu, kako su na

* Ova razdioba Luke *superior* i *inferior* mogla bi nam razjasniti odredbu spljetskoga crkovnoga sabora god. 1185, s kojom je *tota Luca* odredjena bila ninskomu biskupu; te da sudimo Luka gornja *superior*, kojoj je pripadala evo u XVI. vieku, dokle donja *inferior* morala je onda pripadati biskupu trogirskomu, kojemu je na istom saboru opredieljena: *Scardona, Brebir, Belgrad cum tota Sidraga.* U Belgrad i Sidragu nije mogao biskup unići nego preko županije Luke, koja je pripadala ninskomu; inače valja da sudimo, da je donji kraj uz more *inferior* mogao biti trogirskoga, sa Sidragom i Biogradom; a gornji uz medjaše ninske županije *superior* sdružen sa ninskom biskupijom.

Op. piščeva.

[1] Rački Doc. VII. str. 52.

[2] Rački Ibid. str. 81.

ruševinam drugih gradova sagradili glavni grad svoje županije? Od nikud nemožemo znati, niti se na tom otoku nalaze ruševine kakva hrvatskoga grada. Dug rukavac mora zavlači se od zapada do pod selo Murter i taj se zove *Luka*. Na kraj te *Luke* stoji zaselak Hramina, gdje se vide uz morsku obalu velike ruševine zidova. Nisu li to možda ostanci glavnoga grada Luke, razrušena od jake morske sile, kao što je bila Mletačka, svedjer kivna na Hrvate i na njihovu moć na moru?

Gradovi.

1. *Luka*. Jesu li Hrvati kao na drugim mjestim na razvalinam latinskoga Colenta sagradili svoj glavni grad županije i nazvali ga Lukom, kako se je zvala županija? To je bilo moguće, te kad je neka sila grad razrušila, mjestu je ostalo ime *gradina*; nebismo mogli dokazati, nego cieniti moguće po preostalom imenu zaljeva, koji se i danas zove *Luka*, kako pomenusmo, koja se provlači od sjevernog do južnoga kraja otoka do izpod sela Murtera.

2. *Zlosela*. Na kopnu prema Murteru stoji varošić Zlosela tješnjanske obćine. U stara vremena bijaše obzidan ogradom i obkoljen jarugom; zidina ograde još na mjestih cielokupna stoji. Nisu ga Turci nikad osvojili. Dr. Difnico u izvješću na Providura i Šimun Ljubavac kažu: Zlosela cinto di muro, con fossato d' intorno 1651. (Ruk u knjižnici Akad. u Zagrebu.)

3. *Kašić*. U selu Banjevcih — Banjevac benkovačke obćine, na sjever od Zlosela niže Stankovaca; na visokom zaoštrnljenom humcu još dube velika obla kula grada Kašića i okolo iste razrovane ograde i kućišta. God. 1492. dodjoše ljudi Kašićani na Vakšić, gdje se sastade rotni sud Lučke župe tražiti pravicu. (Klaić. Opis zemalja. II. 49.) (Dalje sliedi.)

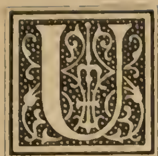
O stećcima.

Piše

Pop **Petar Kaer.**

(Nastavak. Vidi br. III. str. 157—164.)

(Sa slikom.)

Srbiji, već za Vukovih doba, treba da se je neko bavio opisivanjem srbskih stećaka. Pri svrsi rieči *stećak* nadodaje Vuk u svom Rječniku sliedeću primjetbu: „Čitao sam negdje u Biogradskijem novinama, da je neko i u Srbiji nalazio ovakoga kamenja i čini mi se u Radjevini u selu Dvorskoj i negdje u Šumadiji“.[1]

Pošto nam nije pošlo za rukom da razjasnimo Vukovu viest, te tako popunimo znanstveno gradivo glede srbskih stećaka, nadamo se, da će srbski arkeolozi tu bibliografičnu nedostatnost rodoljubnim marom nadopuniti. Ali sistematično proučavanje tih spomenika u Srbiji počelo je stoprv god. 1866. Gosp. Miloš prof Milojević Mačvanin podnese te godine u V. sjednici odsjeka srbskog učenog družtva za nauke istorijske i državne, svoj sastav: „*O starim srbskim grobljima*“, na pregled i usvojenje, zahtjevajući, da mu se za isti odredi najveća nagrada, kakvu društvo može dati.

U toj istoj sjednici bi naredjeno: da sastav taj pregledaju i odsjeku svoje mišljenje jave članovi: dr. Janko Šafarik i M. Gj. Milićević.[2]

Na 16. decembra i. g. u VI. sjednici istoga odsjeka, redoviti članovi gosp. dr. J. Šafarik i M. Gj. Milićević, koji su bili pregledali sastav g. Miloša Milojevića, podnesoše pismeno svoj izvještaj o tome radu izjavljujući, da se taj inače *interesan* članak nemože, po njihovu mišljenju, primiti u „Glasnik“, dokle pisac nebi učinio neke izmiene u njemu. Na to pročitaše neka mjesta, koja su u izvještaju zabilježena i nadjoše, da se članak taj, takav kakav je tada bio, nije mogao primiti u društveni organ, s toga bio je povraćen gospodinu piscu.[3]

Da se je g. Milojević u svojoj raspravi bavio o srbskim stećcima, naše je mnienje skoro bilo podkrepljeno po privatnomu pismu, koje smo dobili od veleuč. ravnatelja kraljevskoga Muzeja u Beogradu prof. Miha Valtrovića, koji nam piše: „Šta je g. Milojević učinio sastavom svojim o staro-srpskim grobljima, nije mi poznato. Biće da on govori o stećcima, jer je doneo nekoliko kamenova u Beograd, te se sad nalaze u beogradskom muzeju“.[4]

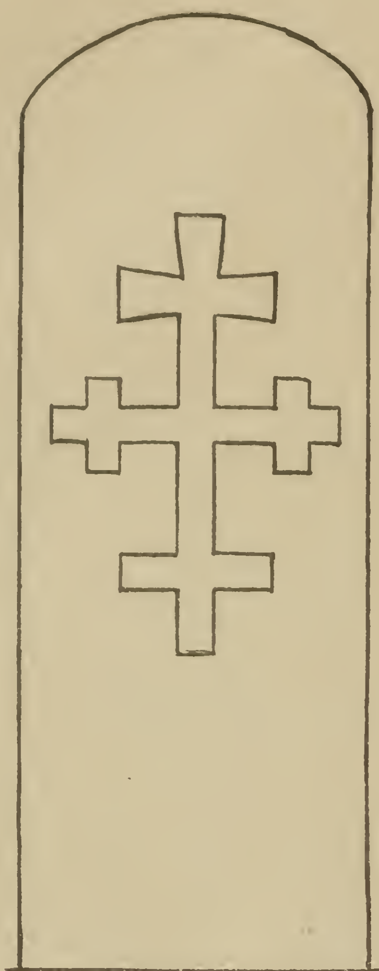
---

[1] Drugo izdanje Vukovog Rječnika spada u god. 1852.

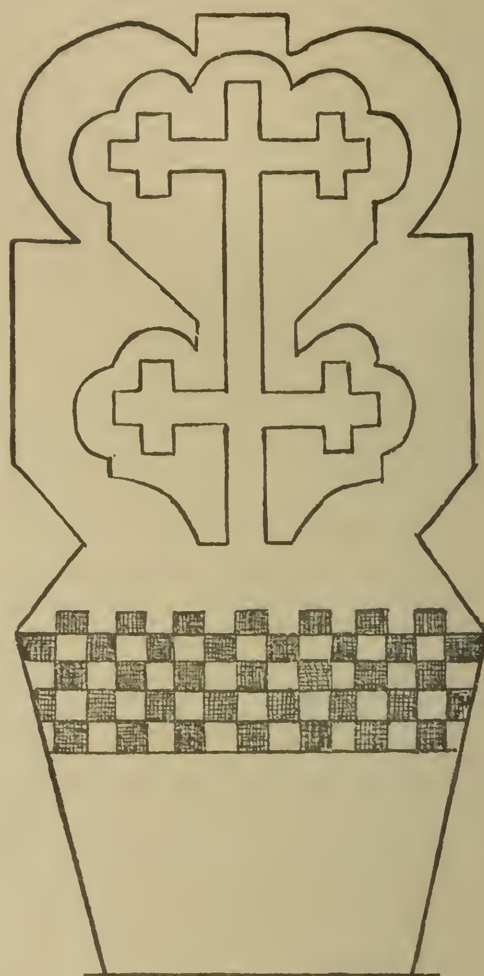
[2] Glasn. Učen. Druš. u Beog. Knj. III. Sves. XX. (staroga reda) god. 1866. st. 443. br. 4.

[3] Glasnik l. c. str. 449. Br 2.

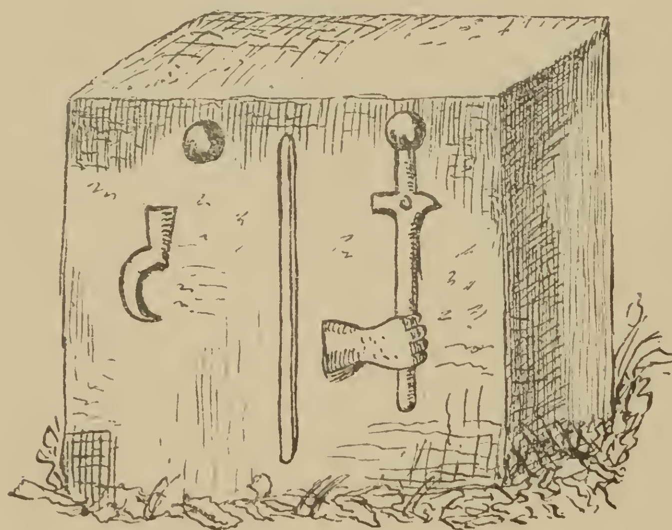
[4] Privatno pismo 26. sept. t. g.

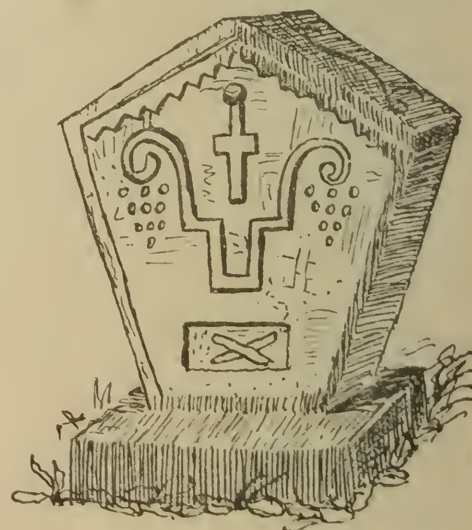
sli. 1

sli. 2.

sli. 3

sli. 4.

tećaka u Srbiji.

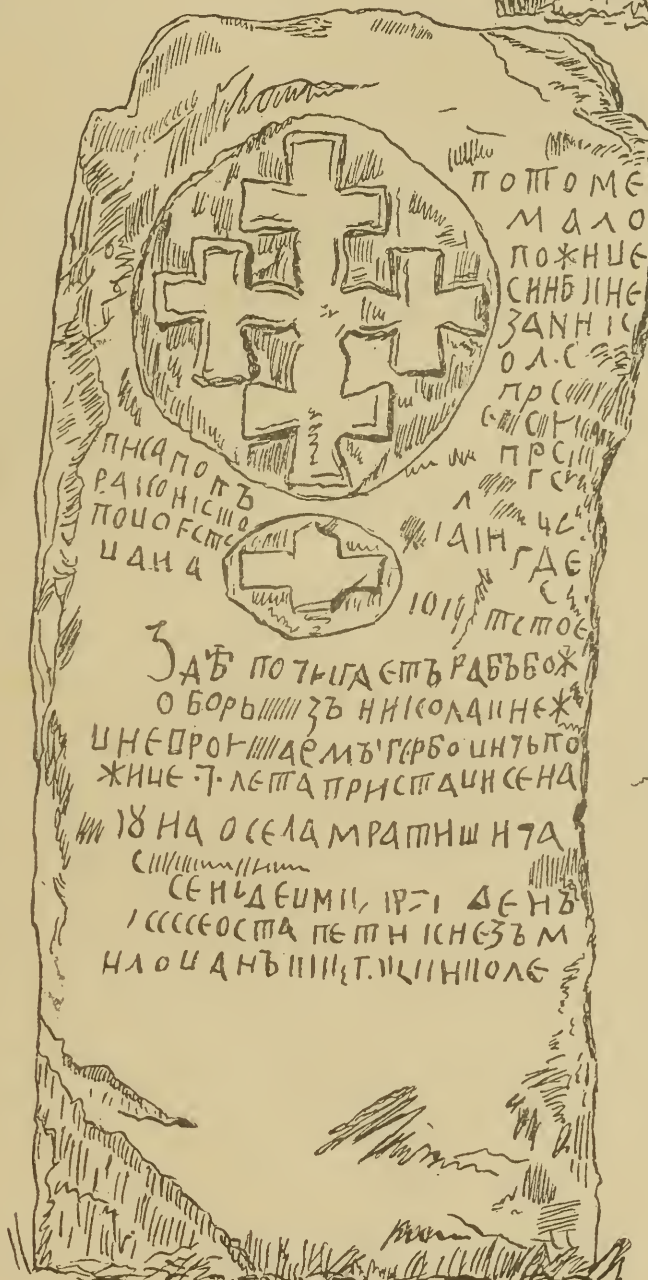
sl. 5.

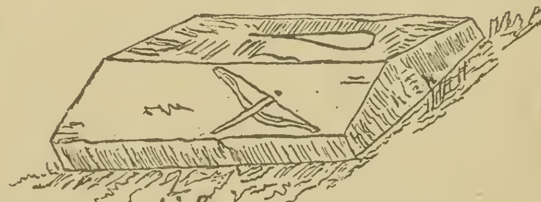
sl. 6.

sl. 7.

sl. 10.

sl. 8.

sl. 9.

sl. 11.

Željni da se upoznamo sa radnjom g. Milojevića, i da iz iste izcrpimo neobjelodanjeno gradivo za našu studiju, odmah smo se pismeno obratili g. piscu u Leskovac moleći ga, da bi nam blagoizvoljeo tu svoju studiju poslati i pod njegovim imenom objelodaniti u našoj „Prosvjeti“.

Za punih deset godina pitanje o stećcima u Srbiji bilo je zaspalo, dok ga opet neprobudi g. M. Gj. Milićević. G. 1876. izdade svoju *„Kneževinu Srbiju“*, u kojoj se je bavio i *Arheologijom*. Njegovoj marljivoj pažnji neizbjegnuše *srbski stećci*, koje on nazivlje *grobnim kamenovima ili starim grobljem*. Gosp. Milićević nije nam dao u svojoj radnji tačna opisa oblikâ, niti je što kazao o predaji i o porietlu tih spomenika, nego je tek naznačio samo njihovo topografično razredjenje.

U Jagodinskomu Okrugu.

U brdu kod sela *Komarana* ima staro groblje. Priča se, da su za srpskih kraljeva sve do Kosova, tu boravili do 300 oklopnika. I to je, vele, njihovo groblje. Ima ploča po 1 hvat i pô dužine i vrlo liepo izrezanih.[1]

Podrinski Okrug.

Nigdje nema toliko starih liepo rezanih grobnih kamenova, koliko u Podrinju. Najznamenitija su takova groblja: u selu *Bukovici*, u gornjem Podrinju baš na Drini; u *Beloj Crkvi*, u *Radjevini;* u *Brasini*[2] više *Kovi- ljače* i na *Jabučaru* kod utoka *Ljubovice.*[3]

Užički Okrug.

Pod planinom Ponikvama, niže sela *Bioske* do sela *Vrutaka,* ima jedno jako vrelo, po kom je jamačno i selo dobilo ime *Vrutci.* Kod samoga vrela su razvaline od stare crkvice, i od drugih zgrada, a okolo je dosta *grobnih kamenova.*[4]

God. 1879. srbsko učeno družtvo izasla gg. Ljub. Klerića i dra. Laza Dokića, da ispituju staro groblje u selima: *Batru, Borini i Radalju.* Izvješće tog njihova poslanstva objelodaniše rečena gospoda u 51. knjizi *„Glasnika srpskog učenog društva“*, pridruživši istomu dvie table sa 6 slikâ. Iz tog rada crpimo ovdje sliedeće bilježke: „Posmatrajući položaj pojedinih grobova n. pr. blizu sela Batra, a na levoj obali *borinske* reke, i to od iste udaljeno oko 200 metara pored onog druma idući k Radalju, našli smo, da su svi grobovi u pravcu sever-jug magnetnog meridijana, i da je glava mrtvaca bila okrenuta severu a noge jugu, dakle je mrtvac licem gledao na jug. Nad

---

[1] „Kneževina Srbija“ str. 181.
[2] Milićević l. c. str. 526. u opazkama donosi četiri nadpisa sa tih stećaka.
[3] Idem ibidem str. 526.
[4] Idem ibidem str. 587.

glavom mrtvaca usadjen je spomenik, od mramora ili od sijenita, a licem okrenut na jug. Na tim spomenicima izrezati su relijefi.

U groblju kod Batra na levoj obali Borinske Reke, cenimo da ima okolo 70—80 grobova i gotovo nad svakim po jedan obeliskast spomenik od najveće visine do 1·3 m Za naše ispitivanje bio je najvažniji spomenik onaj, koji smo našli u selu Borini a na mestu zvanom Palučica, koji je od druma za *Radalj* udaljen uz Borinsku Reku za 6800 metara. Na istom mestu nadjosmo jedno omaleno groblje sa spomenicima, kojih je oblik nacrtan u slici 1. Tab. I., oko 40 metara idući od groblja uz Borinsku Reku, a na samom putu naidjosmo na jednu poveličku ploču.[1] Ova je ploča podeljena jednim uzdužnim grebenom na dva ravna dela. Na desnom delu je relijefno ispučeno izrezana — po našem mišljenju — ruka sa čekićem ili pijukom u njoj, a na levoj strani vidi se jedna ispupčena polukugla a ispod nje neka alatka u vidu srpa .... Iz podataka, što su gorirečena gospoda mogla iscrpiti iz samoga svoga ispitivanja, i po skazivanju seljaka, zaključili su, da je na rečenoj ploči predstavljena ruka sa rudarskim čekićem, tupi kraj čekića, a to je levi, služio je za razbijanje kamena, desni pak ili zašiljeni kraj za rezanje ili dubljenje kamena, kao što takove sprave i danas u rudarstvu imamo. Na drugoj strani predstavljen relijef može biti da predstavlja neku topioničku alatku (žarač). Ovo bi bilo daklen (po njihovu mnenju) prvo mesto u Srbiji, gdje se nalaze rudarski emblema.

Dalje kažu pomenuta gospoda, da su kopali pod nekim od tih stećaka ali da niesu našli ništa, što bi od značaja bilo.

O dvojstrukomu stećku, figuru kojega mi donosimo pod br. 4 naše table, vrijedno je, da po njihovu izvještaju znademo, kako je uz još jedan bio odpremljen u Beč, gdje se i danas nalaze u Muzeju akademije nauka. Mi nismo, zaključuju gorispomenuta gospoda, naišli ni na jedan kamen sa natpisom, medjutim seljaci borinski kazali su nam, da je tamo bio i gosp. M. Milojević, i da je jedan spomenik sa natpisom, i to srpskim, odneo sa sobom; ovaj smo spomenik videli u avliji čitaonice lozničke, no mi nesmo bili u stanju, da pročitamo šta je napisano. U samoj stvari jesu staroslavenska pismena. Vredno bi bilo, da se i taj kamen donese u našem muzeju (Beogradu).[2]

Još god. 1885. bili smo se pismeno obratili prof. Valtroviću, da nas štogod tačnije obaviesti o srbskim stećcima, buduć da po dotadašnjim studijama nismo mogli imati pravog pojma o tim spomenicima, niti glede oblika niti glede figuralnih motiva na istima.

[1] Vidi sliku u našoj tablici broj 3 iz slike „Glasnika“, ista mjeri 1·5 m. visine, 1·5 m. širine i 0·35 debeline. Izvjestitelji ne kažu, je li ta ploča ležala plosimice (jednostavni stećak) ili je uzgor posadjena (stela); mi cienimo, da je ležala kao što obično plosimice, dok po figuri rek bi da je uzgor.

[2] Cfr. „Glasnik“ knj. 51 „O starom groblju u Podrinju“, str. 22—25.

Gosp. Valtrović blagoizvolio nam je odgovoriti sliedeće: „Da bi Vam znao što pouzdanijega reći o *stećcima*, za koje pitate, da li ih ima i u Srbiji, ja sam najpre razpitivao kod poznanika, koji su više po Srbiji putovali no ja, te sam doznao, da velikih petostranih kamenova nadgrobnih ima u podrinskome kraju t. j. duž Drine u okrugu podrinskom i u Užičkom.

Kamenovi leže na debeloj ploči obično. Ima ih sa slikama t. j. skulpturama i bez skulptura. Do sad ih još nitko nije podrobno proučio.

U Beogradskom muzeju ima iz podrinskog kraja jedan manji peterostrani kamen, koji spreda ima izrezan mač i do njega kao rukavica ili šaka ljudska.

Jedan prijatelj, koji je prošao krajeve crnogorske, kazuje mi, da je takvo kamenje, kakvo ste mi poslali u crtežu, vidio u Jezerima i u selu Podstjenju u Drobnjacima. Na kamenju veli, vidio je izrezana čovjeka na konju sa kopljem u ruci, osim te slike imalo je još tri lika ljudska. Figure se hvataju za ruke. Na drugom kamenu vidio je, gdje se muško i žensko drže za ruku, a nedaleko od njih opet čovjek na konju.

Jamačno su Vam poznati radovi Hoernesovi iz Hercegovine. Te su vrste kao tamo slike na grobnicam u Crnoj Gori itd.

God. 1884. izabrana kita beogradskih profesora na velikoj školi ustanoviše Srpsko-Arheološko-Društvo, te počeše izdavati organ iste „*Starinar*“, što ga do danas uredjuje čuvar narodnoga Muzeja, gosp. M. Valtrović.

Već odmah u drugomu broju „Starinara“ čita se izvješće gosp. Mihaila Riznića, učitelja iz Kuršumlije. Ispitivanja svoja, piše on, otpočeo sam prvo u okolini Banjske. Sišavši sa prepolačkog visa na Dabinovac, naidjem u selu Bunjacima, sa desne obale rečice Banjske, na *veliko groblje*. U divnoj dolini, koja je zaokružena visovima i neprohodnom šumom, vidjaše se do same obale preko pedeset starih grobova i kamenja. To mi je odmah palo u oči, te sam ih pregledao sve do jednoga; no nenadjoh ni traga od kakvog zapisa.[1]

God. 1887. gosp. Sava M. Stojanović, telegrafista i pomoćni član arh. društva, javljao je ovu kratku viest iz Velikog *Orašja*: „U samom Orašju, a na desnoj strani *Jasenice* kod *groblja*, nalaze se ostanci stare crkve, koji su poznati ovdje pod nazivom „zidina“ . . . . . Od zidine, pa za 3 m. u levo, ima jedan nadgrobni krst od belog kamena, kao što je priloženi nacrt, a od ovog za 5 m. dalje još jedan krst, koji izgleda kao kruna bez ikakvih zapisa“.[2]

U 4. br. god. 1887. istoga „Starinara“ medju „raznim vestima“ čitamo i ovo što sliedi i što se odnosi na srbske stećke: „Na brdu više porte manastira *Voljavče*, sa severo zapadne strane, stojao je god. 1871. povisok,

---

[1] Cf. „Starinar“ Srpskog Arh. Društ. God. I., br. 2.

[2] „Starinar“. God. IV., br. 2, str. 62. — Na Tab. I. pod sl. 1. i 2. mi donašamo nacrt ovih nadgrobnih kamenova (stećaka).

*

na četiri strane prosto otesan nadgrobni kamen od školjkastog krečnika. Na jednoj široj, istoku okrenutoj strani njegovoj, izrezan je bio na udubljenom ravnom polju veliki krst sa malom prečagom dole, koja odgovara dasci podnožnici u raspeća. Uz svaku stranu stabla velikog krsta vezana su bila jednim poprečnim krakom svojim po dva mala krsta. Drugim svojim poprečnim krakom udarali su krstići u okvir udubljenog polja. Na jednoj od uzanih strana kamenovih, i to na južnoj, bile su najpre izrezane u dva reda ove godine: 1561—1565., pak onda natpis, kojega mi ostavljamo našemu sudrugu Vidu Vukasoviću, kao najkompetentnomu sudcu, da ga razsudi; o istomu „Starinar“ veli: „Pismena oblikom svojim naliče posve na rukopisna slova, nisu jedne veličine, i dosta su nevešto rezana“.[1]

Ovaj, ako i osamljeni stećak, ipak je važan za naša istraživanja, i to s uzroka, što je isti iz Kragujevačkog okružja, dakle iz sredine Srbije, dok smo ih dosad nalazili samo pri zapadnim granicama.

Gosp. F. Kanitz godine 1888. proputovao je neki dio srbske kraljevine u znanstvene svrhe, te priobćio svoje studije o srbskim stećcima u glasilu antropologičkoga Društva u Beču.

U 4. knjizi „Starinara“, god. VII. (1891.), pod naslovom „Dopune i ispravke“ u dopisu „Starine u Prokuplju i okolici“, štampan u 4. broju „Starinara“ 1885 str. 125—132, nahodimo sliedeću opasku, koja se odnosi na našu raspravu:

III. Latinska crkva.

„Oko crkve u naokolo strči iz zemlje ljudskom rukom namešteno kamenje, kakovo se obično na starim grobovima vidja, u okolini to nazivlju *„latinsko groblje“*.[2]

Pod naslovom „Starine u planini Mojsinji i okolini“ gorispomenuti gospodin Riznić objelodanio je u 2. i 3. knjizi VIII. g. „Starinara“ izvješće svojih istraživanja u tim krajevima. Iz njegove radnje mogli smo sabrati nekoliko podataka za topografično razredjenje srbskih nadgrobnih kamenova (stećaka), što mi rado ovdje prinašamo.

„U Braljini, sreza Rasinskog, niže sela u jednoj doli vidi se *starinsko* groblje. Na sredini ovoga groblja — a izmedju golemih brestova — vidi se temelj, gdje je nekada crkva postojala. Danas su temelji sravnjeni sa zemljom, pokvareni grobovima, a jedva se i poznaju.[3]

Nešto obširnije i zanimljivije bavio se je o nekim srbskim stećcima u 1. knj. IX. god. „Starinara“ gosp. *Sime Trojanović*; mi ćemo ovdje prenieti iz njegova izvještaja ono, što smatramo kao sasvim važno za naša istraživanja. U raspravi preistoriske starine iz *Rudničkog* okruga nadodaje i ovo što sliedi:

[1] „Starinar“ god. IV. br. 4., str. 133.
[2] „Starinar“ l. c. str. 123.
[3] „Starinar“ god. 1891. Knj. 3., str. 80.

„Četvrt sahata od markovićkog visoravna, čije su kose umkama načičkane, ako se čovek uputi na zapadni visoravan, doći će na jedno mesto, od meštana nazvano *„Mramorje“,* što tu stoje dve nadgrobne kamene ploče, ili bolje reći *stećka;* od kojih je jedan 1/4 metra ukopan u zemlju, a dva metra izdiže se nad zemljom; drugi *stećak* leži pored onog dupke uspravljenog ploštimice, jer je pao, a bio je i treći *stećak,* ali nedavno ga je jedan seljak izlupao i upotrebio za zidanje svoje kuće. Stećci su paralelogramskog oblika, prosto otesani od krečne stene, koja se pruža u jakoj moćnosti, ali na sahat i po daljine odatle na jednom brdu Od pisanog kakvog spomena nema ni traga, a nije ga nikad ni bilo, jer su površine tako ravne, da se na prvi pogled može svako uveriti, da se na njima nije moglo pisati "

Pokojni Pančić lepo je kazao o preistoriskim starinama u svome članku „Čovek u preistorisko doba („Starinar“, god. II., br. 1.) . . u našoj zemlji ima sila spomenika iz starih vremena, da je može biti većina onih kamenjaka i pločama zastrtih humova, što su našem narodu poznati pod imenom *mramorja i magjarskog groblja,* a i sve ono golemo istesano kamenje, što se po narodnim skaskama dovodi u kojekakvu vezu s našim junacima: Kraljevićem Markom, Miloš Obilićem, Sibinjanin Jankom i drugim, da sve to ništa drugo nije već menhiri, dolmeni i tumuli naših prastarih Slovena, koje bi valjalo da proučimo i da tako prikupimo podatke za rasvetljenje naše stare istorije, koja nam je od šestog veka posve slabo poznata, i koja će nam ostati sve dotle tamna, dok duhom kritike rukovodjeni ne iznadjemo i ne ispitamo starodrevne grobove svojih predaka“.

Da su stari Sloveni imali *stećke,* imamo dokaza kod mnogo naučenjaka, a da je isti običaj postojao i kod Srba, i to ne samo u Srbiji nego i Bosni i Hercegovini, svedoče natpisi iz najranijih vremena, a jamačno je isti taki običaj i mnogo stoleća pre postojao, jer svi noviji produkti stalno nose u sebi klicu prošlosti, a to se osobito tiče verskih običaja, jer oni su najdurašniji i najčvršće spojeni za narodni konzervatizam“ . . . .

Ovdje gosp. Trojanović donaša iz Vukova rječnika ono, što je isti kazao o stećcima. Budući da je Vuk opisao po njemu vidjenih stećaka u Imotskoj krajini, za to nalazimo suvišno ovdje donositi njegove rieči; mi smo se ograničili samo prinieti, što je on primjetio o srbskim stećcima, o kojim se bavi ovaj dio naše radnje.

Malo pre, sliedi gosp. Trojanović, smo spomenuli, da su stećci metani nad grobnicama još u starom veku, i naravno bez natpisa, što pak po neki ima natpisa, to se nemože zaključiti, da su svi *stećci* iz doba pismenosti, nego prosto kako koji.

Starohrvatsko groblje sa crkvom Sv. Spasa na Cetini.

(Sa tri slike.)

(Nastavak v. br. 3.)

Konstantin Porph., opisujuć mejaše hrvatske države, nazivlje rieku Cetinu „*Zentinam*“: „Ab Orontio flumine Pagania incipit et porrigitur usque ad *Zentinam* flumen“ . . . „A *Zentina* autem fluvio Chrobatia incipit, extenditurque versus mare ad Istriae usque confinia sive Albanum urbem; versus montana aliquatenus etiam supra Istriae thema et Chlebena Serbliae regionem attingit“ [1].

U spisu splitskog crkvenog sabora, obdržana nekako oko god. 1040, naznačeni su mejaši trogirske biskupije, da sižu skoro do rieke Cetine: „. . . protendebaturque enim ferre usque ad fluvium *Centinam*“; dok isti sabor metropolitanskoj splitskoj crkvi doznačuje sliedeće župe: „*comitatum Cetine,* Cleune, Clissae, Massarum, Almisium usque ad Corbaviam“ [2].

Drugi splitski sabor dne 1. svibnja 1185 kaže, da kninskoj biskupiji uz druge župe pripada i „*Verçhrecam*“ — današnja Vrlika —, dok trogirskoj doznačene su druge župe daleko od područja rieke Cetine, pošto neke od prvašnjih sada podpadoše pod kninsku biskupiju. Naprotiv ovaj sabor ostavlja netaknute mejaše splitske biskupije, te joj jednako pripada župa „*Zettinam*“ [3].

Iz ovoga izbiva jasno, da sjevero-zapadni mejaš splitske biskupije oko god. 1040 jest župa Cetina i da mejaši sa skrajnim mejašem trogirske biskupije, dok god. 1185, ostaje joj netaknut skrajni mejaš župe Cetine, ali dobiva novog mejašnika u biskupiji kninskoj sa župom „*Verchrecam*“. Dakle u području današnje župe Vrličke bile su dvie župe dviju raznih biskupija, ona *comitatus Cettine* splitske, a „*Verchrecam*“ kninske.

Ako je vjerojatno naše nagadjanje, tad crkva sa grobljem u Cetini mogla je biti župska crkva župe: „*Comitatus Cettinae*“, kojoj bi bilo eto spomena u XI. vieku, a koliko prije te dobe eto da nastavimo daljnim nagadjanjem.

Medj hrvatskim županijam, koje Konst. porph. nabraja, spominje se i županija Cetinska: ἡ Τζέντζηνα [4].

Kod Hrvata kao i kod drugih Slavena županije dobivale su nazive od položaja glavne župe uz rieke, more, gore, polja, šume ili od glavnog grada

---

[1] Rački, Monumenta, VII. str. 406.
[2] Rački, Monumenta, VII. str. 200.
[3] Kukuljević, Codex dipl., II. str. 131.
[4] Rački, Monumenta, VII. str. 400.

nego li od plemena, koje je u njoj stanovalo[1]. Jasno je, da je Cetinska dobila od rieke Cetine. Mi pako mnijemo, da mnogim riekam došlo je ime od položaja njezina izvora, ili da je položaj pri izvoru sačuvao glavno pomjestno ime rieke, a o tomu imamo u blizini primjer sa riekom i selom Zrmanjom, sa Krkom i Krčićem te sa Cetinom. Dakle prem ova rieka siže od Dinare do pod Mosor, ipak sačuvala si je glavni osobiti naziv u položaju pri svomu vrelu u selu Cetini, koje i danas broji do 709 žitelja[2].

Poznato je pako, da sielo pojedine županije i branik ciele župe bijaše u župnom gradu, t. j. nasipom ili zidinam ogradjenu i utvrdjenu mjestu, i da su se ovi gradovi podizali na mjestima za utvrde prikladnim i teže pristupnim, kao na otocim, u sred blatija i na visinama[3].

Da i županija cetinska imaše svoj istoimeni glavni grad, o tomu nebi moglo biti sumnje, i ako se i to jednom bilo u sumnju dovelo[4].

Prem u najdavnijim našim izpravam Cetin-gradu nenahodimo spomena[5], ipak ga u kasnijim susretamo tako, da o njegovom obstanku neima sumnje. Ot. Farlati po Buschingu kaže: . . . trans fluvium Cetina opidulum fuit, ad locum ejusdem nominis quem Timlus efficit[6]. Na drugom mjestu veli: pagus Cetinae constans ex pluribus vicis et agris cis ultraque amnem Cetinae, unde nomen accepit[7].

Prof. Ljubić u potvrdu obstanka Cetin-grada navodi sliedeće izprave: „U pogodbi od 7. siečnja 1272 medju knezom *Stepcius de Ceptina* i općinami Šibenika i Trogira dolazi *Ceptinac* u istom smislu kao što Šibenik i Trogir (Lucio. Mem. 86). — *Memoriale Pauli de Paulo,* str. 432. ima: „die 16. martii bannivi s. Michaelem filium s. Stephani Dragani in *Cetina* . . . . Radichium in C. isgonis in Phara“. — Listina od 25. svibnja 1355, kojom knez trogirski obavješćuje mlet. dužda, da njegovi drugovi nepostupaju složno, *„cum vicebano Tenini, per ea que habueramus ab ambasciatoribus ad ipsum transmissis in* **Cetina**“ (Listine III. str. 271). Nadodaje, da i nadnevci listina potvrdjuju mnienje, da je obstojalo posebno mjesto Cetina, jer kad bi listina bila izdana u kom drugom mjestu cetinske župe, ovo mjesto da se izrično iztaknjuje, dočim se ni slovca više neprimjećuje, kada je u samom *Cetinu* izdana. Na pr. u listini Hrvoje i Ivana Cetinskoga za Trogirane stoji na-

[1] Rački, Rad, XXVIII. god. 1890, str. 106.
[2] Šematizam Pravoslavne Eparkije Dalmatinske, Zadar, 1892, str. 83.
[3] Rački, naved. Rad, str. 106.
[4] Ot. Zlatović u „Viestniku“, god. 1884, str. 76—85 i 97—105.
[5] Cetinski župan *Dragomir* spominje se u izpravi kralja Krešimira god. 1069 (Rački, Doc. VII. str. 74), a *Vojina* ili *Vilčina* u izpravi istoga kralja god. 1070 (Nav. dj. str. 83), *Pribina* pak spomenut je u dvie izprave kralja Zvonimira god. 1076 (Nav. dj. str. 106) i god. 1078 (Nav. dj. str. 117). — Kad su se oni zvali *cetinskim* županima sva je prilika, da je i u to doba obstojao i suvremeni im županijski cetinski grad. Op. Uredništva.
[6] Far. Illyr. Sacr. III. str. 13.
[7] Far. Illyr. Sacr. III. str. 385.

dnevnik: „Data Cetine sub Castro SSin 13 die madii a. d. 1402“ (Lucius. Mem. 376). Tako u listini Ivana Cetinskoga od 28. prosinca 1411: „Datum Cetine in Dobropoglie“ (Lucius. Mem. 427). Naprotiv u listini istoga Ivana Cetinskoga od 25. lipnja 1420: „*Datum* **Cetine** in festo s. Joannis Batiste, 1420“ (Lucius. Mem. 428) i t. d.[1]

Starohrvatska tvrdjava „Glavaš“ u Cetini sa sjevero iztočne strane.

Nadalje u pokriepu obstanka Cetin-grada: početkom sliedeće godine (1517) oteše Hrvatom (Turci) njeku tvrdjavu na granici Zadarskoj, a malo kašnje obsjedoše Klis, popališe mu varoš, utvrdiše *Cetinj* i još njeko mjesto na onoj granici (Ogledalo književnosti, str. 113). Ovo da je on uztvrdio na najboljem ondašnjem povjestničkom vrelu, naime Sanudu, koji se najrazgovjetnije o tom izrazuje: „Di Sebenico di ser Francesco da cha Taiapiera conte e capitanio di . . . . come era venuto il Sanzacho di Bossina con bon numero di cavale e pedoni a quelli confini vicino a Scardona, et porto in hordine

[1] Viestnik, god. 1884, str. 98.

do *castelli* si tien per il signor Turcho zoe *Cetina* et . . . . a quelli confini, per il che quelli di Scardona dubitano assai". Ovdje knez Šibenički pripovieda dakle o *Cetinju* kao tvrdjavi „castello" na onoj granici tada u turskoj ruci. Isto tako 7. veljače 1520 pisali su zapovjednici zadarski mlet. duždu, da klivanski vojvoda Makmet beg „ha adunate tutte quelle gente appresso

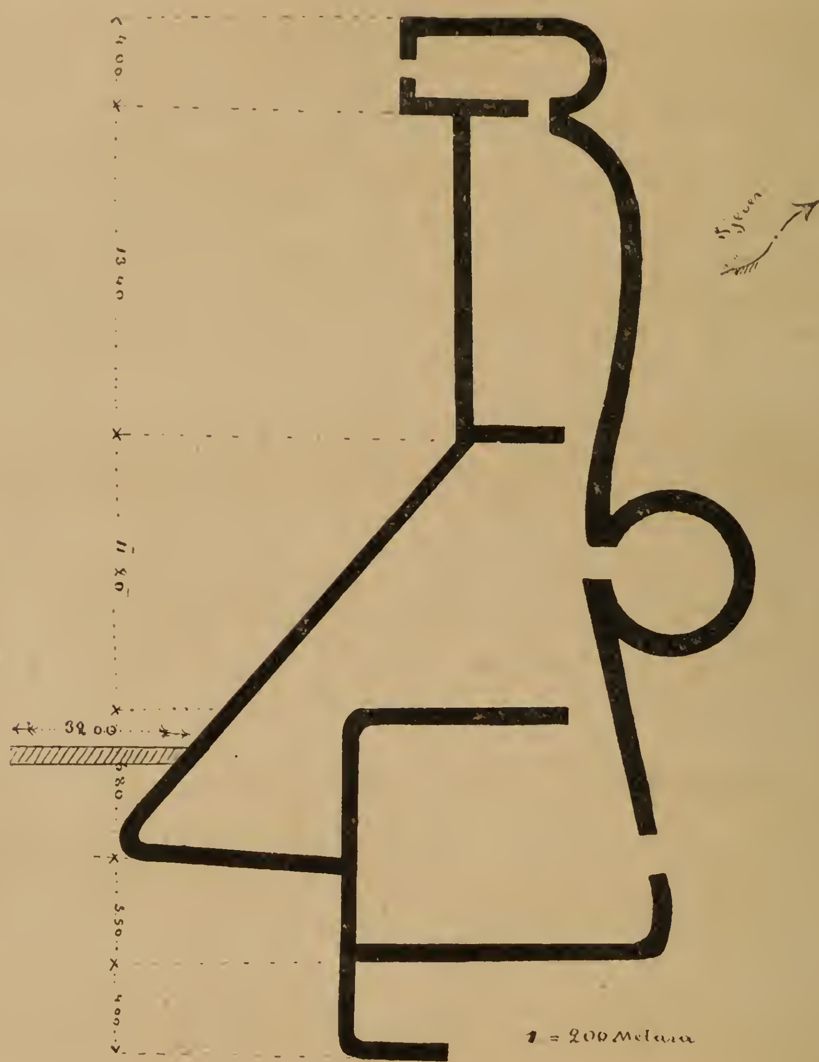
Starohrvatska tvrdjava „Glavaš" u Cetini sa jugo-iztočne strane.

Cetina (nav. dj. str. 72). Ovo „*appresso*" da upućuje, da se tu radilo o gradu a ne o župi ili rieci, koja se na dugo stere[1].

Kaže nadalje, da je Cetinj kao znamenita tvrdjava u Hrvatskoj primorskoj bio srušen početkom rata 1683—1699 (Ogledalo, 133). Da ga Dinko Mocenigo u svojim depešam smatra kao „*piazza*" . . . . „le compagnie di Spahi e di Seimeni esistevano a *Cettina* e Sign havevano all' improviso abandonate quelle piazze", a da *piazza* nemože drugo značiti nego tvrdjavu, grad, luogo *fortificato*[2].

[1] Nav. Viestnik, str. 98.
[2] Viestnik, 1884, str. 97—98.

Pri podnožju Gnjata na sjevero-iztok za $2^1/_2$ km. od Sv. Spasa obstoji položaj, koji zemljopisna general-štopska karta a i narod okolice nazivlju „Gradina“. O ovoj gradini piše g. Stanić: „da je okrugao brieg sa svih strana zasut ruševinam njeke starinske tvrdje, kojoj više ni temelja nije moći razpoznati. Da je sav brieg pun smrvljenog posudja zemljenog i staklenog“ [1]. Mi smo vidili ove ruševine, te držimo, da su neke prehistoričke utvrde, koje bi stale u odnošaju sa preobsežnim predhistoričkim grobljem, kakova obsež-

nijeg težko u Dalmaciji naći, koje se stere na višeravni od Vukovićevih kuća pa do ove gradine: u promjeru ima preko 2 km. — Obstoji pak na sjevero-zapad takodjer $2^1/_2$ km. od Sv. Spasa na podnožju Dinare starohrvatski grad „Glavaš“.

Okolni stanovnici tumače mu znamenovanje imena tako, da bi bio glava svih gradova u krajini. G. Stanić, koji je imao priliku pregledati svaku i najmanju ruševinu u vrličkoj krajini, ob ovomu gradu piše: „Oko šest kilometara[2] od vrela Cetine, na podnožju Dinare, nad selom Podglavašem stoji

[1] Viestnik 1891, str. 12.

[2] Nije daljina točno naznačena, budući nema, kako rekosmo, nego $2^1/_2$ kilm. od vrela Cetine. Opazka Spisateljeva.

tvrdja *„Glavaš". To je jedna od najvećih tvrdjava u kraju,* kojim su se zidine prilično održale[1]. Ime „Glavaš" nesiže u veliku davninu. U izpravam susretamo ga istom u XVII. vieku, prem, kako nam slike, što ih ovdje donosimo, svjedoče, da podpuno odgovara ostalim starohrvatskim gradovima u Dalmaciji, i budi uzgredno rečeno, da konstrukcija njegovih zidova iste je vrsti kao i u zidovima Sv. Spasa u vrelu Cetine. Nesmatramo nuždnim, da ovdje potanko opisujemo ovaj starinski grad, pošto nam ga priložene slike dosta razjasnjuju.

Ot. Zlatović, dovodeć u sumnju bitisanje Cetin-grada u županiji cetinskoj, podkriepljuje tu sumnju i tim, što mu položaja nemože da nadje, te izmed ostalog kaže: „Mi za koje vrieme cienismo, da bi grad „*Glavaš*" u vrelu Cetine mogao biti Cetin-grad, i kao glavno mjesto županije narečen Glavaš i s razloga, što bijaše pravo na mjestu, gdje bi najpriličnije mogao se tražiti, i što je tu u njegovoj blizini bio franovački samostan Cetine, pa k tomu i što predaja tvrdi, da je u njemu stanovao ban . . . Ali kad razgledasmo njegove ostanke, mogosmo se osvjedočiti o nepristojnosti, jerbo sagradjen na najnesgodnijem mjestu, u kotlini prolomljene Dinare planine, na krševitom čalopeku, komu nebijaše sgodna pristupa sa nijednog kraja; k tomu najmanji od gradova po Cetini, za polovicu vrličke gradine, a i ova bijaše manja od Sinja, Vira i Čačvine, ter se osvjedočismo, da to nemogaše biti poglaviti grad županije; tu nebijaše znamenite tvrdjave niti se po okolici može opaziti, da bi bio koji varoš, gdje bi stanovali Župani i drugi Velmože". Za to bi on mislio, da Vrlika bijaše sielo županije[2].

Nesvidjaju nam se razlozi, s kojih ot. Zlatović napušta svoju prvu misao o „Glavašu" kao Cetin-gradu, i tim manje *„što bijaše pravo na mjestu"* — kako sam kaže — „gdje bi najpriličnije mogao se tražiti", i što, kako predaja navodi, koja još u okolnom pučanstvu živi *„da je u njemu stanovao ban";* što nam to u prošlom vieku Lovrić, neznamo na kojim vrelima, tvrdi: *„secondo alcuni de nostri Istorici era la residenza di un Ban"*[3]. Nasuprot mi tvrdimo, da je „Glavaš" na vrlo sgodnom i sa strategičkog pogleda najvažnijem položaju izmedj Sinja i Knina, da bijaše kao ključ iz Dalmacije u Bosnu. Što je na krševitu čalopeku, skoro su na jednakom svi starinski hrvatski gradovi — tvrdjave. Pristup mu je bio ipak dosta sgodan sa iztočne i podnevne strane, daleko sgodniji nego „vrličke gradine". Nestoji pak, da je za polovicu manji nego vrlički — gdje bi ot. Zlatović htjeo, da je županinski grad — i kad bi bio razlog, da glavni županinski grad mora obsegom a ne drugim izvrštinam nadilaziti ostale područne gradove, jer po

---

[1] Viestnik, 1891, str. 12.
[2] Viestnik, 1884, str. 99—100.
[3] Lovrić: Osservazioni, str. 27.

tom bio bi radje Sinj, Vir i Čačvina glavni grad, pošto svaki bijaše veći od „vrličke gradine“.

Ne čini nam se sgodan ni odkaz, „što se nemože u okolici opaziti. gdje bi stanovali Župani ili drugi Velmože“, pošto to nije opaziti ni oko tolikih drugih županinskih gradova. Za župane drugog položaja tražiti netreba, imali su ga u županinskom gradu Cetingradu, a tlocrt „Glavaša“ svjedoči, da u njemu bijaše dovoljna prostora za sve potrebe župana. Ostali velmože mogli su ga odabirati u „Podglavašu“ ili s jedne i druge strane Cetine na tolikim rimskim ruševinam, koje su ipak u blizini „Glavaša“.

(Nastaviti će se.)

Starobosanski natpisi u Bosni i Hercegovini i t. d.

(Opaske.)

Priopćuje

Vid Vuletić-Vukasović.

VI.

Na glavi:

1. (А) СЕ ЗНАМЕНИЕ КНЕЗА — U sv. АНМ

S donje strane:

1. РАДОѢ ВЕЛИКОГА КНЕЗА БОСАНСКОГА
2. А ПОСТАВИ ЕГА СИНЬ (omanja ruža od 8 listaka) (ojača zvijezda od sedam zraka)

(omanja ruža od 8 listaka) НЕГОВ — U sv. ЕГ u ЕГА

3. Ь КНЕЗЬ РАДИЧЬ З БОЖИОНЬ ПОМОЋЮ
4. И СВОИХЬ ВѢРНѢХЬ А СИНОМЬ НИ С ДЖ//////
5. ОМЬ ИНОМЬ ПОМОЋИЮ НЕГО САМЬ С(ТА)ВИ

Čita se:

1. († A) se znamenie kneza
1. *Radoja Velikoga Kneza Bosanskoga*
2. a postavi ega sin' negov
3. / knez/ Radič/ z božion/ pomoćju
4. i svoih/ vjernjeh/ a sinom/ ni s d(ru)ž(in)
5. om/ inom/ pomoćiju nego sam/ s(ta)vi

— *Interpretatio latina:* —

† Hoc (est) signum principis (comitis) *Radoje (Hilarii) magni principis* (comitis) *Bossinae* posuit vero illud (monumentum) filius ejus *princeps* (comes) Radič (Hilarius) auxilio Dei et suorum fidelium (subditorum) ac cum filio absque societate (aut) alio auxilio, ipsemet posuit.

Ovaj je natpis na stećku kod Kreševa (u Bosni, gdje je bilo *sjedište* djeda Bosanskoga) u selu Toplici, u mahali *zabrgju*, a mjesto se nekropole zove Brdänjak.

Natpis je bio objelodanjen u „Viestniku“ Hrvatskoga Arkeologičkoga Družtva godine 1889. (god. XI. br. 2. od 1. travnja 1889., str. 44—45), a kasnije — mjeseca lipnja iste godine — u „Glasniku“ zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini (knjiga II. 1889., str. 73—76) pod naslovom „Два Хе-

ралдичка споменика из Босне“, a po drugi put u djelcu „Die Bosnischen Grabdenkmäler des Mittelalters“[1] na str. 30—32, biva u *Glasniku* je natpis na strani 76 bez *fac-simila* uz sami snimak *se zlamenia kneza,* nad dotičnom slikom, a u spomenutoj je njemačkoj knjizi uz sliku grba i glave spomenika ili stećka još *fac-simile,* ali samo približno.

Dakako, više i nespominjem kako je gospodin dopisnik „Glasnika“ ignorirao *pravilno objelodanjenje* u „Viestniku“, jer on obično nezaboravlja ni sitne opaske, a kad je to moguće, da opazi nepravilnosti. — Sada mi se je osvrnuti na navedeno fac-simile, pa dosljedno i na obadva čitanja. U fac-similu je u vrh stećka СЕ ЗЛАМЕНЕ КНЕЗА, a u „Glasniku“ čita СЕ ЗЛАМЕНИЕ (u njemačkoj knjizi ЗЛАМЕНЕ), ali je na stećku okrnut kamen prije С, pa ja držim, da je bilo, kako to obično, † АСЕ; mješte ЗЛАМЕНЕ na spomeniku je ЗЛНМЕНИЕ, biva u svezi je АНМ, pa sam sada pročitao (pismena se katkada udaraju jedno prije drugoga) ЗНАМЕНИЕ, a to dakako pravilno. Mješte РАДОЕ na spomeniku je РАДОѢ; u drugoj je crti, na desnoj prostranoj plohi, iza riječi ПОСТАВИ, ЕГА ili ЕА, jer je ono Е u vrhu produljeno, što je vidio g. dopisnik „Glasnika“, te naveo u fac-similu (ako i nepravilno), ali А nije vidio, što je sjegurno na kamenu, a to će se vidjeti po fotografičkomu snimku. On se valjda držao pravilnoga oblika ⊢Е, srednjega roda, ali svakako toga nema na kamenu, pa ako je i nepravilno. U „Glasniku“ je pak priskočio ili izostavio i ono Е; u trećoj je crti З БОЖИОНЬ, a ne З БОЖИОМЬ, pa to kaže donekle i njegov fac-simile, premda je ono Н zanimljivo na kamenu, te mu u fac-similu ni sjene, u „Glasniku“ nema pak Ь; u „Glasniku“ čita iza СИНОМЬ, НИ СД(РУГ)ОМЬ, na 4-oj i 5-oj crti u njemačkoj knjizi ЕДНОМЬ, a ja držim, po sličnijem natpisima (kamen je odbiven), С Д(РУ)Ж(И)(Н)ОМЬ (s družinom'), jer se Ж pozna i nepozna, pa eto ova sama riječ nije sjegurna; u „Glasniku“ iza ИНОМЬ, na petoj crti, nema Ь, a iza САМЬ nije niti obilježja pismena, dočim u *fac-similu* je О Ь, pa g. dopisnik čita О(Н)Ь, ali je na kamenu С i ВИ, biva po srijedi je izlizano, te sam pročitao С(ТА)ВИ. Uz ostalo je stećak u navedenomu „Viestniku“ točno opisan, a to svakako nadomješta kakvu rgjavu sliku.

U „Glasniku“ se dalje gosp. dopisnik bavi samijem *zlamenijem,* pa da protumači *vuka,* kao *heraldički biljeg,* osvrće se na novac *Gjorgja Stracimirovića,* a to po S. Ljubiću (Jugosl. novci XIV. 4), dočim da se osvrnuo na *„Старинар српског Археолошког Друштва“* god. IV. 1887, knj. II. str. 54 i knj. III. str. 74, te na X. tab. u knj. IV. — bio bi našao u gradu Korčuli veoma zlamenit heraldički spomenik iz spomenute dobe i rečenijeh vladara o kojijem piše g. dopisnik „Glasnika“, pa je na Korčulanskom spo-

[1] Separat-Abdruck aus Wissensch. Mitth. aus Bosnien und der Hercegovina. III. Band, 1895. Wien, 1895. In Commission bei Carl Gerold's Sohn.

meniku Vuk sasvijem razvijen kao *heraldičko zlamenije*, biva *Balšića* vladara Zete, što sam prvi istaknuo uz sliku, ali eto, to je bilo i *zlamenije Radoja Velikoga kneza Bosanskoga*. Dakako, *Vuk* je u našemu narodu biljeg vlasteoske moći i starine porodica, a to sam uzgrede dokazao u posebnoj narodoslovnoj raspravici.[1]

Riječ je ЗНАМЕНИЕ ili ЗНАМЕНІЕ poznata u našijem starinama kao *signum*, t. j. КАКОВО ЗНАМЕНЫЕ ХОЋЕТЕ ДА ВИ СЕ ПОСТАВИ НА ВРАТѢХЬ ВАШЕ ПОЛАЧЕ. П. 80. (Usp. „Рјечник из књ. стар. срп.“ Gj. Daničić, I. str. 381). Riječ КНЕЗЬ je comes, a to ispada po Gj. Daničiću u spomenutoj knjizi na str. 452.: „Srpski knezovi bjehu isto što u njihovo vrijeme latinskim jezikom bjehu *comites*: brat vladaoca srpskoga, velikoga župana Stefana Nemanje, Miroslav, bješe КНЕЗЬ М. 1. i sin vladaoca istoga, Vukan, bješe najprije КНЕЗЬ, a poslije ga otac, predavši vladu starijemu sinu Stefanu, ПОСТАВИ КНЕЗА ВЕЛЇА, koje osta i kad mu brat bješe kralj. Sa. 4. 13. i bosanskoga kralja Tomaša (1451.) sin Stjepan bješe КНЕЗЬ. М. 448. L. 80. i sam vladalac srpski Lazar, ako i bješe САМОДРЬЖАВЬНЫИ ГОСПОДИНЬ СРЬБЛЕМЬ И ПОДУНАВЇЮ, opet se sam pisaše КНЕЗЬ. М. 195. 196. 205. (na novcima).... zvahu se knezovi, koji upravljahu kojom zemljom ili kojim državnim poslom (kao i comites): КНЕЗЕ СВОЕ НАОУЧИ. St. 4. . . . .

U državnom poslu nad zemljom Humskom bješe АНЬДРѢИ, koji se pisaše КНЕЗЬ ВЕЛИ ХЛЬМЬСКЫ i imaše pod sobom svoju vlastelu М. 24. — To je išlo tako, da najposlije ne bješe vlastelina koji ne bi bio knez, ako nije bio vojvoda ili župan: još 1399. godine izmedju njih 13, koji su svjedoci na povelji kralja Ostoje, petorica su vojvode, jedan *tepačija*, a ostali svi knezovi. M 234. U drugoj je povelji istoga kralja 8 svjedoka, svi knezovi. M. 273. itd. Ali se i u to vrijeme još jednako zvaše i onaj vlastelin samo knez, koji *otpravljaše* državni posao na samom dvoru vladalačkom; on se razlikuje od ostalijeh tijem, što se zove bosanski knez; dvojica se tako pominju: u kralja Tvrtka Tvrtkovića 1433. od tri svjedoka, od kojih je jedan vojvoda a drugi ДВОРЬСКИ, treći je КНЕЗЬ БОСАНЬСКИ ТВРЬТКО БОРОВИНИЋЬ. М. 375. U kralja Tomaša Ostojića 1446 izmegju 14 svjedoka, vojvoda i knezova, jedan je КНЕЗЬ БОСАНЬСКИ РАДИЧЬ МОЗОЛИЋЬ. М. 440.“ — Ovdje se spominje župan РАДОІЕ, a to je vlastelin kralja Ostoje (god. 1400.), te mu je, po svoj prilici, prezime *Radosaljić*, a spominje ga se u M. na str. 248, gdje na 8. prosinca 1400., iz Sutiske, Stjepan Ostoja, kralj Bosanski, dariva grad i župu *Hlivno* vojevodi Hrvoju, te oprema dva lista i predaje jih ІЕДАНЬ ВУКМИРУ СЕМКОВИЋУ И ВУКУ НИМИЧИЋУ И ЖУПАНУ РАДОЮ, ДА ПОЮ У ХЛИВНО . . .

[1] Lo Sciacallo di Curzola — Appunti di Storia e di tradizione popolare. Zara Janković 1895.

Knez je *Radič,* njegov sin, vlastelin kralja Tvrtka Tvrtkovića, a po ocu je РАДОЄВИЋЬ, te ga se spominje u darovštini od 16. kolovoza 1420. (u pod Visokom) gdje se potvrgjuje od kralja Tvrtka Tvrtkovića dar župe *konavoske* i grada Sokola (M. 305) učinjen sa strane vojevode Sandalja. — Još mi je spomenuti, da je ЗАБРЬДИѤ (transmontana regio, Daničić c. I. str. 351) Ꙋ ХЛИВАНСКОИ ВРЬХОВИНИ И Ꙋ ЖꙊПИ, a dan današnji — je u župi *Banbrdu,* te ima u njemu samo 87 duša, a Toplica, gdje je navedeni spomenik, broji istom 33 duše. Spomenuto seoce Toplica niti se spominje u starijem poveljama.

Opaska V. natpisu (Starohrv. Pr. br. 3. str. 146—149.)

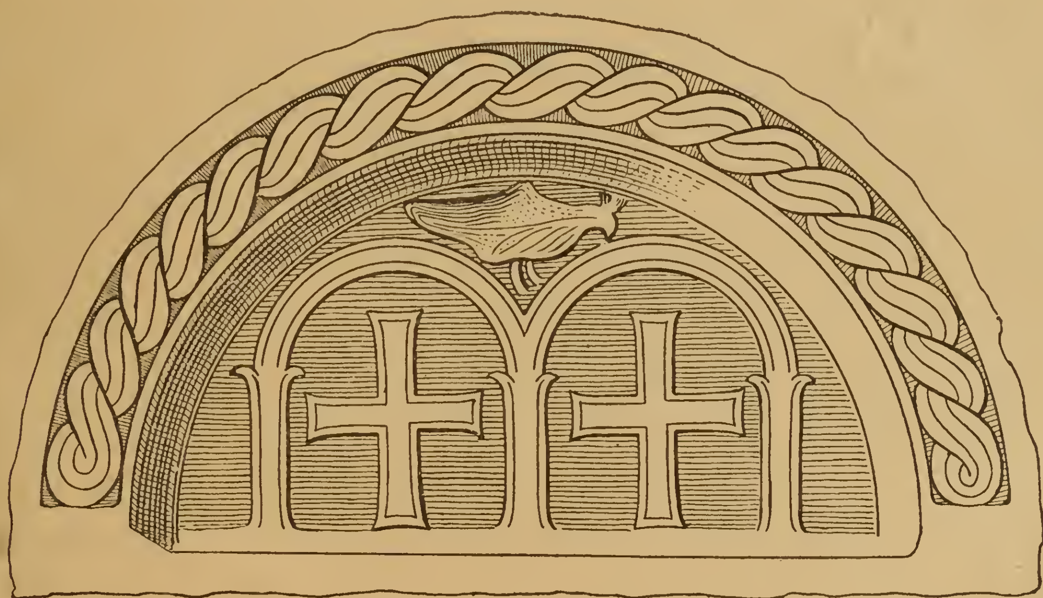
G. Dopisnik *Glasnika* u svome djelu „Die Bosnischen Grabdenkmäler des Mittelalters“ (Separat-Abdruck aus Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina, III. Band, 1895. — Wien, 1895. In Commission bei Carl Gerold's Sohn) — osvrće se na str. 24—25 na navedeni natpis, ali ovoga puta nedonaša fac-simila, a neka je gotovo od svakoga natpisa donio fac-simile. Ovdje je bio svakako potrebit fac-simile, jer gospodin dopisnik zove vojvodu МАСИМА *Masan'* t. j. МЬСЬНЬ ili *Masan'* (МАСАНЬ), a to ne gleda, da temeljito opravda, te niti spominje, kako je čitao u Glasniku na strani 23. *Mas(i)ma.* I ovdje je zaboravio, da citira *Viestnik,* pa rek bi, da to obično samo onda čini, kad mi hoće, da štogod zamjeri kao u natpisu u Poljicama (kod Trebinja) na str. 23—24. — što ga nijesam mogao pročitati, jer je bio još ugradjen kao donji prag one crkvice, ali ću se na nj ozbiljno osvrnuti na svoje vrijeme — Riječ МСНѦ ovako je po prilici na kamenu, pa bi gospodin dopisnik imao razloga, kad bi se dokazalo, da je ono Н. Svakako ime je Vojvodi *Masim,* pa kad bi bilo na kamenu *Masan,* ono bi bilo starinsko ime u narječju, te se i sada ostrvo *S. Masima* (kod Korčule) zove *Majsan,* a u starijem knjigama *Massan.* Na ovomu se ostrvu ustavio Petar Orseolo godine 999, a da počeka s brodovljem, da mu se predade Korčula. . . . U čakavskomu se narječju lako izmjenjuje *m* u *n,* te se i sada kaže *jesan* mješte *jesam* i t. d. Svakako nije nas uvjerio gosp. dopisnik, da je spomenuti vojvoda *Comes Mastanj Bubanich,* ali je ono istraživanje zanimljivo, pa bi se i mi usudili, da prispodobimo ovo prezime sa БОБАНЬ (str. 60. Die Bosnische u. s. w.) a u Daničićevu *Rječniku* (K. S. S.) na str. 85 (I.) БОУБОУНА i БАБОУНА (21), te *babona* znači *superstitio,* a tako su nazivali *Bogumile* ili pristaše Bosanske crkve.

Uresni učelak hrvatsko-bizantinskoga sloga u Škaljarima kod Kotora.

(Sa slikom.)

Priložena slika, po nacrtu gosp. učitelja A. Rossi, prikazuje uresni kameniti učelak, koji se sad nahodi uzidan u polukružnom timpanu nad glavnim vratima škaljarske župne crkve, a naviešten je u prošastom broju ovog časopisa (str. 195). Taj učelak sastoji od polukružne ploče, urešene plitkom hrvatsko-bizantinskom rezbarijom. Luk je opervažen troprutastom dvostrukom pletenicom. Polukružno polje je malko udubljeno, a na

njemu odskaču plohorezana dva polukružna luka, koji počivaju na tri prosta i kratka stupčića ili pilastrića. Podstupine su naznačene razširenim podnožjem stupovâ, a nadstupine su dva prosta, kljunasto put vanka zavijena listića. I lukovi i stupčići sve su unaokolo obrubljeni pločicom (listello). Arkade su izpunjene križem malko razširenih krajeva (croix pattée), a križevi su na prosto obrubljeni kao i lukovi. Trokutni prostor polukruga nad lukovima izpunjen je nezgrapno nacrtanom paun-pticom, kojoj je hrbat izvržen u oštru grbu. Takve uresne arkade izpunjene križevima, nahode se i

na dubrovačkom pluteju starinske crkve S. Stjepana[1]. Samo su na dubrov. pluteju križevi još poduprti liljanima, što niču iz stupova, a stupovi su spiralno izžljebani, po čemu se razumije, da predstavljaju oble stupove, dočim oni na škaljarskom spomeniku mogu da predstavljaju i pilastre. Prag. Bulić[2] piše o dubr. pluteju, da može pripadati razdoblju od VII. do X. v. „ali po izradbi, rek bi od predkarlovinžke dobe". Iste uresne arkadice obične su u bizantinskom graditeljstvu po Italiji u VIII. i IX. vieku[3]. Obrubna dvostruka pletenica, svijena u polukrugu kao na škalj. ploči, nahodi se na ulomku pluteja iz VIII. vieka u crkvi S. Agnese fuori le mura u Rimu[4]. I luk na pluteju u crkvi S. Petra na Lučcu u Spljetu[5] urešen je gajtanom ili dvostrukom pletenicom, svijenom u polukrugu kao na škalj. učelku. I o tom spljet. pluteju prag. Bulić piše, da je sva prilika, da je iz IX. vieka. A i paun-ptica škalj. spomenika sa grbom, nogama nezgrapno naznačenim i huhorom na glavi, slična je paunovima na talijan. spomenicima VIII. vieka[6]. Škaljarski učelak pristaje dakle u doba od VIII. do IX. vieka, i to radje u VIII., dakle u doba, dok je kotorska biskupija bila podložna spljetskomu metropoliti[7]. Pošto je sadašnja škaljarska župna crkva moderne konstrukcije, te je sagradjena najdalje u XVI. vieku, to je stalno, da je opisani učelak na nju prenesen bio iz kakve starije porušene crkvice. Kako mi pišu gg. uč. Rossi i prof. S. Vulović, ima u Škaljarima ruševina tolikih starijih crkvica, o kojima će, po zauzimanju rodoljubivog uč. Rossi, biti govora u ovom časopisu. Gosp. Rossi spravlja dotične nacrte. Možda je kojojgod od tih crkvica pripadao učelak u timpanu sadašnje župne crkve.

U Korčuli, na Martinje 1895.

F. Radić.

---

[1] Jackson. The Dalm. Quarn. a. Istr. I. str. 215. Pl. I, fig. 1.
[2] Hrvatski spomenici str. 36.
[3] Cattaneo „L' arch. in Italia dal. sec. VI. al Mille c. str. 128, sl. 68—168, sl. 102—240, sl. 137 do 261, sl. 155.
[4] Catt. N. d. st. 161, sl. 95.
[5] Bulić. N. d. str. 43. Tab. XVI. br. 51.
[6] Catt. N. d. str. 177, sl. 108, str. 110, sl. 52.
[7] Farlati. Ill. Sacr. VI, str. 427.

Stećci u selu Popovićima u Konavlim u Dalmaciji.*

Priopćio

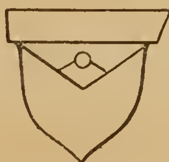
Vid Vuletić-Vukasović.

selu je Popovićima zlamenita nekropola, pa ću ju potanko opisati.

Nekropola je na *Gjurgjevu brdu,* kod drevne Gjurgjeve crkve. U nekropoli su gotovo sve ravne debele ploče. Pred Gjurgjevom sam crkvom nabrojio do sedamdeset i devet pločâ, a na njima je pismenijeh znakova, što se drugovgje neopaža. Još je bilo pločâ, al' su ovoga vijeka porazbijane, ispremiješane, te upotrebljene, kako to obično, za novo groblje. Samo mi je navesti i opisati ove ploče:

1. Utarak ploče porubljen užetom. Na njemu je kao polumjesec nizdoli, te je dosta velik.
2. Ploča vap. Na njoj natpis: ꓭX (ꓭ s naopaka).
3. Ispred crkve je trijem, a u njemu ploča. Na njoj je oskočen štit targa ovoga oblika:

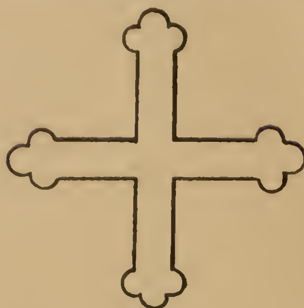
4. Ploča. Na njoj mač ovoga oblika:

5. Utarak ploče. Opervažen je krasnijem lišćem djeteline.
6. Isto kao br. 5.
7. Ploča. Na njoj +.
8. Kao br. 7.
9. Ploča. Na njoj je bio natpis, al' je izlizan. Ostaje က, t. j. ω s naopaka, pak ᑫ CᑫБΛ . . .
10. Ploča. Na njoj zlamenica O.
11. Ploča na podstavku. Na ploči zlamenica Λ.
12. Ploča. Na njoj znak I.
13. Ploča. Na njoj je izlizan natpis.
14. Ploča. Na njoj je okrugao štitac, a za štitcem upravan mač okrugle ručice.

* Vidi moj članak u „Bosansko-Hercegovačkom Istočniku". God. IX. 1895. sv. IX. str. 354—359.

15. Steščić. Na njemu je poveći oskočen krst ovog oblika:

16. Ploča. Na njoj je udubljen krst +.
17. Ploča, a na njoj krst kao na predjašnjoj.
18. Pet pločâ s natpisom. Natpisi su već priobćeni u »Viestniku hrv. ark. družtva« u Zagrebu (God. XIV, br. 1, str. 5—7; god. XII, br. 1, str. 6—LXXV).
19. Ploča, a na njoj u dnu O O. U vrhu joj udubljen krst ovoga oblika:

20. Ploča. Na njoj kao srce, pa znak Ц, a za tim T.

21. Ploča, a na njoj T. Osim toga na ploči je konj, a u dnu s desne strane

22. Ploča, a na njoj O.
23. Isto kao br. 22.
24. Ploča, a na njoj Џ.
25. Ploča. Na njoj je grb-štit, te je sličan targi, opisanoj u trijemu. Ploča je unaokolo porubljena granjem, a u vrh ploče neima nikakva poruba.
26. Ploča. Na njoj zlamenica ω ∾, to u dno nogâ.

27. Ploča. Na njoj je u dnu zlamenica 7, niže nje , pa izpod toga Salamunovo slovo ili pentagram .

Na toj nekropoli nema stećaka, nego su sve prvobitne, većinom tanke ploče. Zlamenite su te ploče, što na njima ima znakova, dočim takovih nijesam vidio na stećcima, nego na ciglom jednomu u Uštinama (u Bosni).

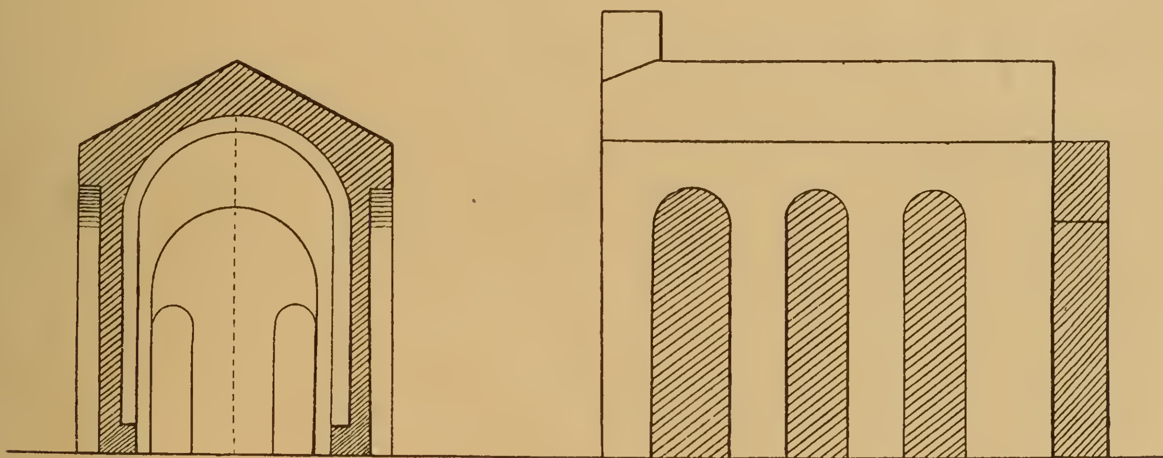
Osim pločâ na nekropoli ima ih još sedam u samoj crkvi, a na njima po krst. Na jednoj je Salamunovo slovo.

Starinska crkvica S. Luke na otoku Lastovu.

(Sa slikama.)

Na pô puta, koji vodi preko otoka Lastova sa istoimenog sela, pri sjeveroiztočnom kraju, put luke *S. Petra u Ublim,* na jugozapadnom kraju otoka, na visoravni pri podnožju brda *u Stubama,* uza sjevernu stranu puta, osamljena, zapuštena i izložena vandalskim napadajima bezposlene pastirčadi, koja joj je već prolomila zid iztočnog zabata, stoji premalena, ali po graditeljskom ustrojstvu prezlamenita i osobite pažnje dostojna, crkvica *S. Luke.* Osnova joj je u obliku pačetvorine, orientovane pročeljem put zapada. Duga je, bez četverostrane apside, 4·6 m., široka 3·23 m. Sjeverno i južno platno urešena su joj svako sa četiri po 20 cm. iztaknute lezene, koje su u vrhu spojene polukružnim lukovima; a takova

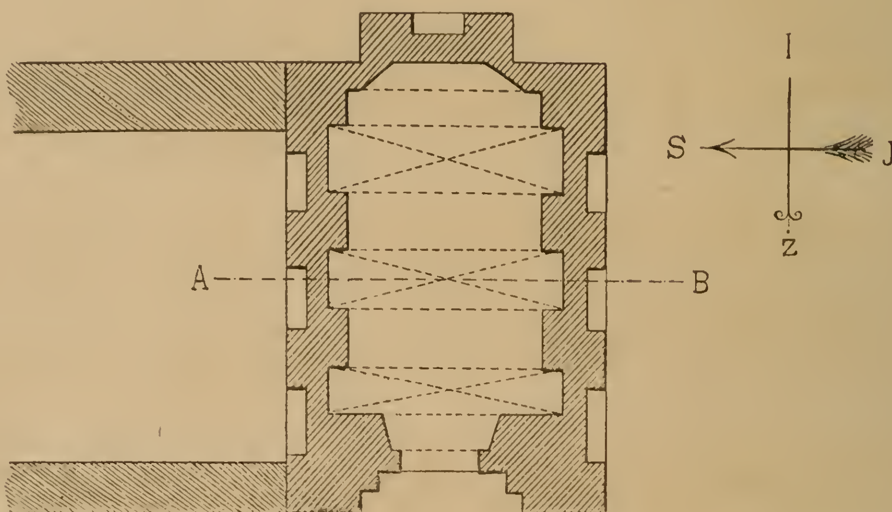

je jedna sliepa arkadica i na začelju apside (sl. 1. i 2.). I s nutrnje strane istih zidova ističu se po 20 cm. po tri lezene, koje sa pročeonim zidom ograničuju tri odjela, kao tri minijaturna travera crkvice. Svaki je od tih odjela posvodjen jedva ali jasno zamjetljivim unakrstnim svodom.

Lezene su temeljem polukružnih lukova, koji poput popriečnih pojasa (Quergurten), razlučuju unakrstne svodove. Plitka apsida je posvodjena plitkim polukubetom. Krova je više svoda nestalo. I na uglovima pročelja su lezene, koje su sdružene plosnatim i nepravilnim lukom. U sred pročelja nad pravokutnim vratima probiven je omalašan pakružan prozorčić. Na vrh pročelja ostao je trag temelju kao pročeona zvonika (sl. 2.). Uza sjevernu stranu crkve prislonjena je nekakva pravokutna sgradja, kojoj su zidovi sačuvani do 2 m. visine nad zemljom. Sva je prilika, da je uz crkvicu S. Luke,

kako uz tolike druge lastovske crkvice, obstojala manja jednostavna nadarbina, pa da je možda, kao i tolike druge slične nadarbine, u zadnje doba bila pripojena zakladi dubrovačkoga diecezanskoga sjemeništa, te je tako, da sgradja uza crkvu naslonjena bude, služila bar privremenim stanom ili eventualnim zakloništem dotičnog nadarbenika kao što i riznicom iste crkvice.

Lastovska crkvica Sv. Luke istog je sloga kao i ona S. Jurja u Žestinju u Kaštel-Staromu. Jedna i druga obskrbljene su jednako širokim i jednako naskočenim lezenama s dvornje i nutrnje strane uzdužnih platna. Samo je na lastovskoj crkvici jošte sačuvano prvobitno posvodjenje, koje se je na Sv. Jurju srušilo. Tako, po sličnosti sudeć, lezene crkvice Sv. Luke

potvrdjuju moje prije postavljeno mnienje, da će i sve lezene crkvice S. Jurja u Kašt. bit bile s gornje strane spojene jednakim polukružnim lukovima, kao što se vidi na S. Luki (sl. 2.) Još se u crkvici S. Luke nutrnje lezene bez prekidanja nastavljaju u svodu, kao popriečni pojasi (Quergurten), dočim su u crkvici S. Jurja lukovima medju sobom spojene lezene svakoga platna, a poviše njih su tek naročite mensole, na kojima rek bi da su počivali popriečni pasovi svoda crkovnoga. Kašt. crkvica je od prilike dva puta dulja od lastovske, i zato ima na pobočnim platnima s vanjske strane dvostruk broj lezenâ.

Graditeljski oblik uresnih lezena, spojenih polukružnim lukovima, kao što se nahode na spomenute dvie crkve, te na okrugloj šesteroapsidnoj Sv.

---

[1] Vidi moju razpravicu „Četiri staro-hrvacke bogomolje u Primorskoj županiji (Parathalassia)“ u „Viestniku hrv. ark. dr.“ god. XIII. U istim Kaštelima $2^1/_5$ klm. daleko od željezničke postaje K. Staroga put zapada, odmah uz želj. prugu, s južne strane obstoji druga crkvica S. Jurja, koja je na generalštabnoj karti zvana *S. Juraj Zastinj*, koju niesam izpitao na licu mjesta niti sam znao da obstoji, kad sam pisao o prvoj crkvici S. Jurja kod želj. post. K. Staroga, pa se možda na tu drugu i odnose povjestnički podatci iz XIII. i XIV. v., što sam ih iztaknuo u spom. sv. razpr. Ja sam se oudje poveo za prag. Milinovićem, koji je u svojoj razpravi „Biač“ pisao (str. 31—35.), da je crkva S. Nikole „blizu S. Jurja“ i prozvao tu crkvu S. Jurja „od Žestinja, Mirana ili Prosjeke“. To o crkvi S. Nikole moglo se je odnositi samo na crkvu S. Jurja nedaleko želj. post. Kašt. Staroga put Sl, jer kod one druge nema nijedne crkve S. Nikole. Bila bi dakle potreba, da se izpita i opiše i ta druga crkva S. Jurja.

Trojstva[1] u spljetskom polju kod Poljudâ i na razvaljenoj S. Tome u Kutima kod Novoga u Boki-Kotorskoj[2], pojavlja se najprije u Ravenni na crkvi križne osnove SS. Nazarija i Celsa, koju zovu mauzolejem Galle Placidije u prvoj polovini V. vieka[3], te se je udomaćio bio i za jedno dobro stoljeće sačuvao u istomu gradu, jer se nahodi eno opetovan na crkvi S. Agate[4] iz V. v., na crkvi S. Apollinare nuovo, prijašnjoj bazilici *S. Martini in coelo aureo,* iz VI. v.[5], te na velikoj bazilici S. Apollinare in Classe iz prve polovine VI. vieka[6].

Crkva S. Jurja u Kaštelim, sagradjena od Ljubomira tepčije svršetkom XI. v. i crkva S. Trojstva u spljetskom polju, spomenuta u izpravi zadnje četvrti XI. vieka, svakako dokazuju, da je taj oblik dobro poznat bio u hrvatskoj kraljevini u XI. v., a sva je prilika, pošto crkva S. Trojice dobro pristaje i u IX. viek, da je uveden bio još dosta ranije. Za crkvu S. Luke na Lastovu se može kazati, da je po svoj prilici starija od XI. vieka, jer je lašnje, da bude bila sagradjena prije godine 998, kad je dužd Petar Orseolo II. učinio razrušiti lastovski utvrdjeni grad[6], nego li kasnije.

U Korčuli, polovicom Studenoga 1895.

F. Radić.

---

[1] Vidi spom. moju razpr. u „Viestniku".
[2] Ђ. Стратимировић: „О прошлости и неимарству Боке Которске", str. 27—28. Tab. II.
[3] Ferd. v. Quast. Die alt-christlichen Bauwerke von Ravenna. Berlin 1842., str. 10 passim. Taf. II, 1; Taf. VI, 1.
[4] Nav. dj. str. 15.
[5] Nav. dj. str. 19 passim. Taf. VII, 1, 2.
[6] Nav. dj. str. 35 passim. Taf. X, 1, 2, 3.
[7] Rački: Documenta VII, str. 427—28.

Starohrvatski ratni mač.

(Sa slikama.)

lavni naš žalibože prerano umrli dr. Rački u dragocjenoj svojoj razpravi »Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća«[1] u poglavlju »Državno uredjenje« napomenuo je i oružje hrvatske kopnene vojske, te je, na temelju bizantinskih pisaca od VI.—X. stoljeća, kazao, da jugoslavenski vojnik bijaše »oboružan štitom, mačem, kopljem, sulicom, lukom sa strielicami, često otrovanimi, sjekirom i bradaticom; nije mu bio tudj ni oklop, ni šljem, kaciga«. Pri kraju pak tog kratkog razmatranja pisao je o obliku hrvatskog oružja: »Kakova su oblika bile pojedine vrsti spomenutoga oružja, imenito kod Hrvata, imati će na to pitanje odgovoriti arheologija, koja ga nije do danas ni kušala riešiti; premda sam naš arheologički narodni muzej imade i koplja i strielica i mačeva i štitova nadjenih u Hrvatskoj, a očevidno različitih od rimskih, te pripadajućih početku srednjega vieka«. Ravnateljstvo zagrebačkoga muzeja imalo bi se obazirati na ovu pokojnikovu opomenu, te naročitom se brigom zauzeti oko izpitivanja spomenutoga oružja. Uz to je pak slavni pokojnik u bilježci izrazio sliedeću nadu: »Nadati se je razjašnjenju i od izkopina kninskih«. To je pročitao bio u sjednici filologičko-historičkoga razreda naše jugoslavenske akademije dneva 9. veljače 1889., a malo više od tri godine dana nakon toga, t. j. od dneva 28. svibnja do 3. lipnja 1892.[2] odkrilo je naše družtvo uz podnevnu stranu razvalinâ starohrvatske bazilike S. Marije u Biskupiji i u bazilici samoj prezlamenitih šest grobova u dubini od 5 m. pod površinom zemlje. Mrtvaci rek bi da su bili pokopani samo u drvenim sanducima u prostoj zemlji bez ikakve druge tvrdje grobne ograde. Nego, što je zlamenitije, u svakomu od tih šest grobova nadjeni su prilično bogati ostanci oružja i drugih dodataka, i to uprav mačeva, noževa, ostrugâ, fibulâ, zlatnih bizantinskih novaca te posuda mjedenih i drvenih kositerom i gvoždjem okovanih, te ostanaka odjeće srmom protkane, jedna zlatna mala naušnica i neka urešena zlatna pločica. Ništa lašnje dakle nego da su to grobovi narodnih kakvih poglavica, župana ili podžupana. Najbolje se je tim odkrićem obistinilo proročanstvo pok. Rački-a, da će arheologija odgovoriti na pitanje ob obliku pojedinih vrsti oružja kod starih Hrvata, te mu se je još za života izpunila nada, da će uprav kninske izkopine razjasniti to do onda još neriešeno pitanje. Da nezaslužimo prigovor, sličan onomu, što ga je pokojni dr. Rački upravio nar. arh. muzeju zagrebačkomu, nastojat ćemo, u koliko je do nas, da, opisavši mač, nadjen u grobu odkrivenu dne 3. lipnja, o kojem spomenuto »izvješće« kaže, da je našast »uz lievu mrtca«, odgovorimo bar donekle na pitanje o obliku starohrvatskih ratnih mačeva.

[1] Rad jug. akad. knj. XCIX, str. 100.

[2] Redovito tromjesečno izvješće „Kninskoga starinarskoga družtva" u „Viestniku" hrv. ark. dr. God. XIV. br. 3, str. 94—95.

Kako je jasno po pril. slici, mač je upravan i dvosječan, dug je sa balčakom 94 cm., dok je balčak dug 15½ cm. tako, da za oštrac ostaje dužina od 78½ cm., širok je 6½ cm. Ocaoni oštrac mača zahrdjao je u koricama, koje su bile iznutra obložene tankim gvozdenim tenećetom, u sriedi tkaninom, a s dvora drvenom oplatom. Križ na balčaku s gornje i dolnje strane obložen je žuto-mjedenim pločicama, preko kojih je zamotana tanka uzko sbivena žuto-mjedena žica. Križ, koji je iznutra rek bi od tuči, dug je 10½ cm., širok 2 cm., debeo 1½ cm. Držalo na balčaku je kao i mač od ocala, a obloženo je bilo drvom, koje je već podosta iztrunulo. Balčakova jabuka sastoji od popriečna komada poput križa, samo nešto kraćega, a i jednako je obložena kao i križ. Gornja strana jabuke je osobitim načinom urešena. Pod njom je udutina, u kojoj je zaliegao pleter od žuto-mjedenih žica, a završuje na pet nanizanih polukrugljica. Žice, od kojih je sastavljen pleter, vješto su upredene, te sastoje od tri remenčića, srednjega debljega na sitne članke izradjenoga i dva pobočna tanja upredena od dvie još tanje i zasukane žice. Polukrugljice vrška jabuke sadrže raznomanjaste rek bi staklene kamenčiće, koji su postradali od kakvih kiselina. Križ i jabuka bili su ognjem pozlaćeni. Maču pripadaju još četiri komada okova i fibula. Dva su komada okova bila na kajišu, o kojemu je mač visio junaku o pojasu, a dva sa fibulom skopčavali su mač sa kajišom. Svih je 5 komada od tuči dobrim zlatom ognjem pozlaćeno. Jedan je komad okova (v. sl.) na prekriž dug 8 cm, širok 6 cm. Sapon ili fibula dug je 4½ cm., širok 3 cm., žujica ili mala petlja duga je 6 cm., široka 1½ cm. Druga dva komada sliče oblikom maloj petlji. Svi su ti komadi urešeni polukrugljama i zrncima, opasanim krugovima od upredene žice. Pošto je u ustima mrtvaca, kojemu je pripadao opisani mač, nadjen zlatan novac (v. na sl.) bizantinskog cara Konstantina V. Kopronyma (741—775.), a istoga cara novac (po opredieljenju prof. Š. Ljubića) nadjen je u ustima mrtvaca u tri od ostalih pet grobova, to nije sumnje, da mrtvaci sa dotičnim oružjem potiču iz VIII. vieka, t. j. uprav iz onoga doba, iz kojeg nam je najmanje viesti sačuvano o životu i kretanju hrvatskoga naroda, pa treba zato da nas još jače zanimaju. »Hrvatski knezovi i kraljevi priznavali su vrhovnu vlast iztočnorimskoga cara do trećega ili četvrtoga decenija XI. vieka uz kratka prekinuća, kojim su davali povod što nutarnja nemoć carevine, što spoljašnji veliki dogadjaji, koji su prekidali običnu svezu Hrvatske s carevinom. Ova sveza potrajala je do konca VIII. vieka; početkom IX. vieka stupila je Hrvatska u tjesniji odnošaj s velikom Karolinžkom državom, te je ostala tako do cara Vasilija I., pod kojim se je osobito za kneza Sedeslava vratila u predjašnji odnošaj napram car-

skomu dvoru«.[1] Spomenuti bizantinski novci, nadjeni u grobovima oko bazilike S. Marije u Biskupiji, još bolje utvrdjuju Račkievo mnienje o svezi Hrvatske sa bizantinskom carevinom prije konca VIII. vieka, a potvrdjuju barem za VIII. viek njegovo mnienje, da Hrvatska »nije do konca XII. vieka kovala svoga novca«[2], pa i to, »da ne samo byzantii i romanati, nego i solidi, argentei denarii naših listina jesu strani, imenito bizantinski novci«. J. Labarte[3] razlažući o ceremonijalnom maču Kilderikovu kaže, da su i merovinžki kraljevi u grobu davali sobom zakopavati nekoliko komada bizantinskog novca, a da se nezna pravo zašto; te on primjećuje, da su se zar dičili s otim novcem, što su ga primali na dar od cara bizantinskoga prigodom krunisanja i priznavali tim bizantinsko gospodstvo. Hrvatski knezovi biti će do svršetka VIII. vieka po svoj prilici primali sličan dar od dvora bizantinskoga, kad su se davali zakopavati sa bizantinskim novcem u ustima.

Veleuč. Englez prof. Munro, koji je prigodom izleta, priredjena od prag. Bulića, nakon I. kongresa
 kršć. arh. u Spljetu, na brzu ruku pregledao naš »Prvi Muzej hrvatskih spomenika«, i opazio u njemu ovaj mač i još drugi njemu sličan izkopan u susjednom grobu, izvolio se je izraziti, da su naši mačevi *skandinavskoga tipa,* a naš je pak jedan prisutan strukovnjak na to prihvatio, da će dakle oni biti i porietla skandinavskoga, te unešeni u naše zemlje trgovinom. Labarte[4] po M. Cochetu[5] opisuje u svojem djelu barbarske mačeve franačke, burgundske, saksonske i alemandske, te kaže: »Oštrac im je od gvoždja, oštrim vrhom, dvosječan i dug od osamdeset do devedeset centimetara; jabuka im je obično trokutna; korice posve proste, a ne trpe nego obrube bakrene, koji urešuju ušće i dno; vrh prikazuje oblik jajast produžen. Tako je i sablja, koju je M. Cochet našao u franačkom groblju u Envermen imala u sve od prilike devedeset centimetara, a oštrac 78 cm. Mačevi izkopani u Ferebersville (Moselle) bili su dugi od 80 do 90 cm.; oni, koji su sabrani u Belgiji i Njemačkoj, niesu manje dugi; svi su zaoštreni, a kraj korica, primivši naravski oblik vrha je produljen«. O Kilderikovu maču kaže pak Labarte, da neima ništa od toga, te da u sve nije bio dulji od 71 cm., a da mu u oštracu nije nego 55 cm. duljine. Poput toga mača da ih se kod barbara nije nigda našlo. Kaže još, da je Kilderikov mač sličan onomu, što ga nosi Ecije na diptihu u Monzi, napravljenu u Carigradu, koji počamši od pojasa ne prelazi koljena, a Chifflet da ga prispodablja sa kratkim mačevima Rimljanâ, urezanim na stupu Trajanovom[6] u Rimu. Prije toga je pak izrazio svoje osvjedočenje na temelju uresâ, da je cielo odielo sa bogatim mačem Kilderikovim došlo na dar iz Carigrada. Ibn-Dasta, arabski spisatelj X. vieka[7] piše o Slavenima uobće, da su u to doba bili naoružani štitovima, mačevima, džilitima i kopljima. Ibn-Fodlan pak, drugi arabski spisatelj istoga doba[8] kaže, da je ruski »mač širok i rabote franačke«, te da Rusi ne idu nikamo bez oružja, koje da sastoji od bojne sjekire, velikog noža i mača. Ibn-Dasta pripovieda još, da je kod Slavena obstojao običaj, da bi uz novorodjenče postavljali mač, pokazujuć tim, da ga je čekala dužnost mačem da pribavi sebi slavu i bogatstvo. Suradnik »Vsemirnaje Ilustracije« na temelju spomenutih svjedočanstava, a bit će možda i mačeva izkopanih iz sredovječnih

[1] Dr. F. Rački: u spom. razpr. „Rad" knj. XCIX, str. 96.

[2] Dr. F. Rački: Nav. mj. str. 96.

[3] Histoire des arts industriels I., str. 261.

[4] Nav. dj. I. str. 262—263.

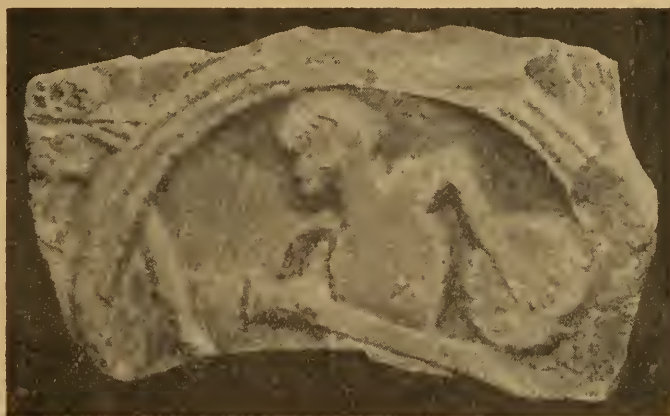
[5] Le Tombeau de Childéric, p. 83.

[6] Labarte: Nav. dj. I, str. 267.

[7] Vidi članak „Ruskoe vooruženije do XVIII. v.", pogl. II. „Holodnoe oružje" u časopisu ruskomu „Vsemirnaja Ilustracija" sv. dn. 14. aug. 1893.

[8] Nav. mj. rusk. časopisa „Vs. Il.".

grobova u Rusiji, ovako opisuje staro-ruski mač: »Mač sastojaše od palošine s obiju strana naoštrene i od križa ili držala, kojega se česti zvahu čeren i ognjivo (popriečno željezo ili strane križa). Oštrac je bio kadgod poput pile nazubljen i zato je bilo mačeva gladkih i zubčastih. Strane mača bijahu ukrašene jednim širokim ili sa nekoliko uzkih žljebovitih poteza. Mač se polagaše u korice obložene kožom. Kadgod su one bile željezne sa srebrnim ili zlatnim uresima. Kovinska oprava na gornjoj strani korica pod križem zvala se *ušćem*, a njoj suprotna strana *nakonečnikom*. Oštraci mačeva činjahu se kadgod od ocala, ali većim dielom bili su od željeza. Pomoću dviju veružicâ, namještenih pri ušću korica, mač se privjesivaše ili o pojasu, ili što se riedko dešavalo, o desno rame. Pojas se činio od remika s mehaničkom spravom ili se utezao i bez sprave«. Slavenski mačevi dakle razumije se, da su se kao i ostali barbarski razlikovali od rimskih i bizantinskih oblikom, uresom i veličinom. Svaki slobodan Slaven[1] nosio je mač, a neznamo, niti je lako domišljati se, da je u VIII. vieku bila toliko razvijena obrtnost kod Skandinavaca, a slobodna trgovina po sjevernoj i srednjoj Evropi, da bi Skandinavci mogli bili u to doba sve stotine hiljada hrvatskih i drugih jugoslavenskih vojaka

obskrbljivati mačevima. Lašnje bi se moglo vjerovati, da su ih primali od susjednih i bližih im Saksonaca, kad bi se dokazalo, da nisu sami znali kovati mačeve. Ono pak, što piše Ibn-Fodlan, da je ruski mač u X. vieku bio »franačke rabote«, to se može vjerovati za pojedine bogatije urešene mačeve kod Rusa, Čeha, Hrvata i drugih Slavena nakon utemeljenja i razširenja velike karlovinžke države, ali se nemože odnositi na VIII. viek, kad Slaveni osim bizantinske nisu dolazili u doticaj s nikakvom drugom iole prosvjetljenom državom. Kad bi Hrvati bili primali mačeve od Skandinavaca u VIII. vieku, onda bi ih bili puno lašnje mogli primati bliži im Franci, Burgundi, Saksoni i Alemanci, o kojima Labarte ipak piše, da su imali vlastite mačeve. Vjerojatnije je dakle, da su Hrvati pa i svi ostali Slaveni navlaš u prvo doba nakon svojega doseljenja na Jug, prije nego li su stupili u uži doticaj sa Francima, sami sebi kovali i nosili oružje, kojega su oblik sobom donieli iz zajedničke im pradomovine, pa tako i mačeve, a to tim više, što su u glavnomu tip i veličina njihova mača mal da ne jednaki onim ostalih doseljenih barbara. Još je vriedno iztaknuti, da je naš mač za 4 cm. dulji od običnih franačkih, te se duljinom više približuje onim starim Hrvatima bližih barbara, pa već zato nije lako da bude franački, nego ga do protivnih dokaza možemo slobodno zvati uobće slavenskim, a napose *starohrvatskim ratnim mačem.*

Mačevi biskupinskih grobnica jesu opipni i pravi, ali nisu osamljeni primjeri oblika starohrvatskih mačeva. Priložena slika predstavlja nam iz našeg muzeja ulomak pluteja

[1] Dr. Rački u nav. razpr. nav. mj.

nadjena dne 15. srpnja 1891. na rimo-kat. groblju kod župne crkve Sv. Martina u Pridragi kod Karina, u području negdašnje ninske županije. Ulomak je dug 40 cm., širok 20 cm. U troprutastu kolobaru hrv.-bizan. sloga sačuvan je gornji dio plosnorezana nagnuta junaka sa malim okruglim štitom u ljevici, a velikim i širokim mačem u desnici. O liku bi se moglo pomisliti, da predstavlja Sv. Martina biskupa u času, kad još katehumen i rimski konjanik ide da presieče mačem svoju klamidu i da je polovicu udieli prosjaku Ambijanu, kojemu nije imao što drugo da dade. Pred likom vidjeti je i nekakav štap, koji bi mogao prikazivati koplje, jer naliči koplju u Longinovoj ruci na pilastru našega muzeja sa nadpisom »Stefaton«[1]. Izvan kolobara je simboličan grozd. Taj ulomak može poticati iz VIII. ili IX. v., a zlamenit je i s toga, što nosi svjedočanstvo i o obliku staro-hrvatskoga štita.

Ulomak transenne sa konfesije staro-hrvatske bazilike Sv. Marije na groblju sela Biskupije kod Knina iste izradbe, vrsti kamena i debeline kao ulomak sa urezanom Gospom sa djetićem obielodanjen u ovom časopisu[2], predstavljen je na priloženoj slici.

Pločica je duga 19 cm., široka 9 cm. S jedne i druge strane urezan je vojnik, kojemu su odkrhnute glava i noge. Odjeven je u nekoj vrsti tunike (dolame) sa širokim rukavima pod vratom prostriženom i oko prostriga s jedne strane ploče urešenom troprutastim porubom. Iz tog poruba vise sa svake strane po tri okrugla puca. S jedne strane ploče drži vojnik lievu ruku sa pruženim prstima na grudima, a desnica mu je odkrhnuta. S ote strane mu visi o lievoj bedri velik mač u kosu položaju, a iz pasa mu visi sprieda nekakav srcu sličan privjesak. Skut dolame urešen mu je nizom krugova. S druge strane ploče drži junak desnicu na balčaku mača velika i široka, do kojega visi privjesak polukružno završen poput fibule ili kesice. Skut je dolame s ote strane zarubljen širokim prostim trakom (fascia). I taj mač naliči maču iz biskupinskog groba, a potiče sa istog groblja. Izradba tog ulomka nosi obilježje IX. v. Starohrvatski stećci po Dalmaciji, Bosni i Hercegovini[3] imaju često na sebi plohorezane mačeve, slične našemu, i to kadgod same, a kadgod iza štita. Po stećcima se razumije, da su takvi veliki mačevi,

[1] Vidi 1. i 2. broj ovog časopisa str. 24 i 84–86.

[2] Br. 2., str. 122.

[3] Dr. Ćiro Truhelka: Die bosnischen Grabdenkmäler des Mittelalters, str. 5, sl. 9; str. 8, sl. 16; str. 10, sl. 21, 22–26; str. 13, sl. 29–30; str. 41, sl. 62; str. 44, sl. 67; str. 50, sl. 79; str. 60, sl. 97.

koje narodna hrvatska pjesma zove »težkim palošinam«, ostali kod Hrvata u porabi kroz cieli srednji viek. I četiri stećaka na istom staro-hrvatskom groblju u Biskupiji nose na sebi urezane slične mačeve sa koricama, uz bizantinski križ i ljiljan na podstavku. Ti su stećci debele ploče, koje s jedne strane završuju polukružno, a druga je odsječena pravokutno. Mačevi urezani na stećcima moći će služiti kao gradivo za dalje izpitivanje oblika staro-hrvatskih mačeva, kad se stanu fotografijom snimati svi urešeni staro-hrvatski stećci.

U Korčuli, na dan S. Andrije Ap. 1895.

F. Radić.

Opazke

na Gjorgja Stratimirovića monografiju „O prošlosti i neimarstvu Boke Kotorske“.

Mučno je naići i na ciglog srbskog pisca, bio crkovnjak, bio svjetovnjak, koji se razpravljajuć, u bilo kojem obliku, o prošlosti naše hrvatske Boke, ne bi u svojem pisanju zaletio na tobožnji katolički fanatizam. U tim sastavcima sad se kaže, kako su katolici otimali rišćanima crkve i manastire, sad kako su opet silom gonili rišćane na uniju. Dalje se kaže, kako se kasnije upotrebljavala mletačka otrov i čak na stotine kaludjera se trovalo, dočim su mletačke lumbarde svetogrdno rušile crkve i manastire. Ovako se počelo najprije pisati, ima preko po vieka, u »Dalmatinskom Magazinu«. Ljubiša je to sve zaodio novelističkim ruhom, a nastavio je takovu pisaniju Šematizam pravoslavne eparhije Bokokotorsko-Dubrovačke, navlastito u svom »Istoričkom Pregledu«. Prostodušni je narod to sve čitao i gutao kao zdravu hranu. Pa što se iz toga izkolilo? Na žalost eto mi gledamo danas vlastitim očima.

Ali je za pravo čudo, da se našao naobražen čovjek, koji je istim putem otišao, a još je začudnije, da se našao znanstveni zavod, naime srpska Akademija, koja je takim potvorama i neistinama širom otvorila vrata svoga zbornika.

Pred nama je XXVIII. knj. Spomenika srbske kraljevske Akademije u Beogradu, gdje pod naslovom »O prošlosti i neimarstvu Boke Kotorske« spomenute potvore nagomilane su u tobožnjem znanstvenom obliku, a najočitije historijske neistine, da se lakše nevješt čovjek zavede, popraćene su nebrojnim citatima. Ova je radnja iztekla iz pera mjernika g. G. Stratimirovića, činovnika kod c. k. Ministarstva u Beču. Žalostno!

Mi ćemo letimice samo krupnije historijske netačnosti iztaknuti, a glavnije potvore odbiti, al to ne na temelju kakove *pučke predaje ili priče*, nego na temelju nesumnjivih historijskih izvora.

* * *

Tko hoće da istinito i kritično piše o prošlosti Boke, ne smije ni časom svrgnuti s pameti važnu činjenicu: da naime amo od zametka kršćanstva, pa čak barem do XII. vieka nema ni govora o kakvoj drugoj vjeroizpovjedi do rimo-katoličke.

Važno je, da odmah ovo pitanje stavimo na čisto; a da to postignemo, dosta je da dokažemo dva nepobitna fakta.

Za najprvo historijska je istina, izvan svake sumnje, da je već iz prvih vjekova kršćanstva, Boka imala tri katoličke biskúpije, kotorsku, risansku i budvansku, koje su zapremale obsegom ne samo svu današnju Boku, nego se sterala i preko današnjih njezinih granica. Da ovo dokažemo, nije nam od potrebe iznositi starih izprava i listina, jer ovu istinu još nitko nije stavio u sumnju, a opet, kad bi bilo to potrebito, trebalo bi napisati debelu knjigu.

Kad su dakle postojale biskupije, treba im dati dosljedno i područje, a u njemu pučanstvo one vjeroizpovjedi, kojoj pripada sam biskup.

Za obseg kotorske biskupije u starije doba doznajemo iz listinâ, što nam ih je po nagovoru pok. Račkoga sačuvao zaslužni Theiner[1], da je morao biti veći, nego li u XIII. vieku, kad je bio od prilike jednak onomu kotorskog municipija.

Za onaj Budvanske biskupije imamo točan opis tek od god. 1671.[2] Naravno je, da je *post tot discrimina rerum,* taj obseg dosta malen u XVII. vieku.

Teži je posao ustanoviti obseg risanske biskupije. Silne oluje političke, koje su tamo biesnile već u prvom zametku starodavne biskupije, a poslije turski jaram, pod koji je onaj narod podpadnuo, izbrisaše svaku uspomenu, tako, da nam nijesu strani povjestničari sačuvali nješto malo viesti, nebi ni znali, da je postojala ta zlamenita biskupija. Ipak i ako nemàmo neposrednih dokaza, da ustanovimo obseg iste, imamo posredni, koji nas upućuje da ustvrdimo, da je prostor, nad kom se je prostirala jurisdikcija risanskog biskupa, morao biti dosta velik. Poznato je, da su redovnici sv. Benedikta starodavne opatije St. Georgi de Gulpho, župnikovali u dvadeset i osam sela; a iz starog arhiva one opatije proizlazi, da do na početku prošlog vieka stanovnici čak iz Grahova plaćali su onoj opatiji njeki godišnji livel u maslu. To nas upućuje, da su risanskoj biskupiji pripadala sela u nutrašnjosti zemlje put Hercegovine. Bile granice naših katoličkih biskupija više ili manje, nepobitno je, da su zapremale cielu današnju Boku, dosljedno, da je sva Boka bila katolička

Nije od manje važnosti i druga činjenica, naime mnogobrojni benediktinski samostani posijani po cieloj Boki.

Mi ćemo spomenuti one, za koje izvjestno znamo, da su postojali. Za njeke ćemo označiti i tačku, gdje su se nalazili.

a) Rotac u Sutomoru. Za ovaj znameniti benediktinski samostan, koji u starim izpravama dolazi pod raznim imenima, kao: *St. Mariae de Rotero* — St. Mariae de Rotero — S. Salvatoris alias S. Mariae de Rotez itd., imamo izprava već iz XIII., XIV. i XV. vieka[3]. Iz ovih historijskih spomenika, proizlazi bez ikakove sumnje, da su tu življeli redovnici sv. Benedikta. (Što St. Ljubiša piše u pripovjedki »Skoči djevojka«, da su u XV. stoljeću tu prebivali rišćanski kaludjeri, nije nego puka priča, a da su katolički Mlečići topovima razorili samostan, to je čisto izmišljeno. Mi priznajemo, da je novelisti dopušteno stvarati maštom koliko mu drago, ali ne unatoč povjestnim istinama, jer toga zdrava kritika ne dopušta, kao što savjest poštena čovjeka ne dopušta ni novelisti podmetati bližnjemu svetogrdne i odurne čine.)

b) Samostan sv. Gjordja na otočiću prema Perastu. O ovom samostanu imamo dosta historijskih spomenika, te bi bilo na dugo išlo, kad bi htjeli, da svekolike navadjamo. Sam Theiner sačuvao ih je petero iz XIV. i XV. stoljeća[4]. Imamo takodjer imena opatâ, koji su upravljali samostanom od XII. do XVI. stoljeća. Niže na svom mjestu dokazati ćemo neoborivim činjenicama, da povelja kralja St. Prvovjenčanoga, koju Stratimirović donosi u napomenama (str. 38, br. 126) i kojom se toliko razmeće, jest do slova patvorena, te dosljedno sve što je u istoj, a odnosi se na ovaj samostan, nije prema istini.

c) Samostan sv. Mihovila na Prevlaci. I ovaj samostan pripadao je redu sv. Benedikta, a u Theineru i Kotorskom Zakoniku dolazi pod imenom St. Michaelis de Tumbe[5].

---

[1] Theiner: Mon. slav. mer. Vol. I.

[2] Gelčić: Biblijoteka za pov. Dal. Knj. V. Dok. str. 105.

[3] Miklošić: Mon. ser. 6. LXV. — Theiner: Mon. slav. mer. Knj. I. str. 229, br. 308 — str. 225, br. 350. — str. 358, br. 516. — str. 358, br. 515. — str. 497, br. 672.

[4] Theiner l. c. Knj. I. str. 232, 245, 276, 296, 568.

[5] Theiner l. c. Vol. I. str. 214, 215, 216.

Pošto o ovom samostanu moramo niže obširno pisati, dosta je, što smo ga ovdje samo spomenuli.

d) Samostan St. Petri de Campo. U Theineru dolazi pod ovim imenom[1]. Naš benediktinac Cisilla (Bove d'Oro) zove ga *S. Pietro in Alba*. Pitanje je, gdje se nahodio ovaj samostan, a cienimo, da ga nije trudno riešiti. U ubavu selu ercegnovskog primorja Bieloj, gdje se s mora do podnožja brda prostire liepo i dosta široko polje, baš gdje je bio ljetovnik starih Zmajevića, iza obiteljske polače, stoji malena crkva, posvećena sv. Petru. Ta je crkva sva gradjena ostancima neke starije sgrade. Staro gradivo nije vazda sgodno upotrebljeno, jer graditelj neće biti mogao imati vazda pri ruci toliko cielih jednakih komada, koliko mu je bilo potreba, da mu nova sgrada dobije simetrično jedinstvo. Uresni ulomci stare sgrade pružaju nam dokaz, da je ona obstojala najmanje prije XI. stoljeća. Na jednom kamenu ima samo ulomak nadpisa, gdje stoji rieč: Episcop. Možda je ploča spominjala biskupa po imenu, kojega bi se moglo doznati i doba, kad je crkva bila posvećena. U crkvi još su se sačuvala dva ogromna kamena u obliku bridnjaka. Danas stoje desno i lievo otara, a netko je u njima kasnije izdubô lokvicu za krštenu vodu. Po mnienju veleuč. L. Dra. Jelića, koji ih je razgledao i proučio, to su morala biti dva staro-kršćanska otara iz dobe prije XI. stoljeća.

Sve to uvaživši, nije sumnje, da je taj samostan Sancti Petri *de Campo* ili *in Alba* bio u selu *Bieloj*, gdje je danas katolička crkvica Sv. Petra, jednoč privatna obitelji Zmajevića.

e) Sanctus Petrus de Gradec[2]. Ta crkva i do nje samostan nalazio se je u selu Bogdašićim, gdje je današnja župnička crkva sv. Petra.

f) S. Maria Buduanensis[3]. O tom samostanu nije potrebito razpravljati, jer i danas obstoji, premda pretvoren u vojničko skladište.

g) S. Luca de Chertole[4]. Znamo takodjer, gdje je bio i taj samostan i crkva benediktinskih otaca, a kako je dospio u ruke rišćana, viditi ćemo kasnije.

h) Za crkvu i samostan Sancti Nicolai de Petranica[5] i

i) Sancti Marci de Pinita[6] nije nam poznato, gdje su se nalazili.

j) Sancta Maria de Resson[7]. Glede toga samostana i crkve nije lako ustanoviti da li je bio u Risnu ili na Rosama, svakako bilo na jednom ili na drugom mjestu, to neće umanjiti snagu našega dokazivanja. S jedne strane znamo, da je u Risnu bila stolica katoličkog biskupa, pak dosljedno i starosjedioci morali su biti vjere svoga pastira. Glede pak Rosâ znamo, da je tamo bio i do kasnijeg doba samostan O. Svetoga Frana[8].

l) Sancta Maria de Scopulo. To je crkva i samostan na Otoku kod Krtolâ malo daleko od Prevlake, a prvobitno pripadao je Otcima Celestincima.

Kad sada jednim pogledom razgledamo sve one tačke, gdje su bili nabrojeni samostani, treba nam priznati, da su na njeki način zapremali širom cielu Boku, a dosljedno nam je zaključiti, da je i okolni narod imao biti one vjere, koje su bili i ti duhovnici, ili drugim riečima, da *je Boka bila sva s jednoga na drugi kraj katolička*. Tko sviestno

[1] Op. cit. Vol. I. str. 214—216.
[2] Theiner op. cit. Vol. I. str. 232, 245, 276, 568.
[3] l. c.
[4] l. c.
[5] Theiner l. c. Vol. I. str. 232.
[6] l. c.
[7] l. c.
[8] l. c. Vol. II. str. 214.

i savjestno razloži na podlozi ovih dviju činjenica, mora priznati kao neoboriv ovaj naš zaključak.

* * *

Kad smo uglavili temeljno pitanje, koje naša braća nesjedinjena i direktno i indirektno nastoje uzkolebati, red bi bio da podjemo za stopama našega pisca, te tačku po tačku pretresamo, ali pošto bi nas to povelo odveć daleko, mi ćemo ograničiti naše opazke na same poglavitije neistine[1].

Počmimo glavnim pitanjem, naime o stolici zetskog mitropolite. Na strani 4. Stratimirović veli: »Poklen je srpska crkva (godine 1219) autokefalnom postala, ustanovi »Sv. Sava, uredjujući istu, na dioklitijskoj strani Kotorskoga zaliva pravoslavnu episko»piju za Zetu, čija stolica bijaše u manastiru Sv. Mihajila na Prevlaci u današnjem Ti»vatskom zatonu«.

Dosta se je do danas pisalo o Prevlaci i o zetskoj stolici, a to većim dielom od strane pisaca grčko-istočne vjere. Tko je to sve skupio u najnovije doba, to je M. Crnogorčević. Taj vrlo marljivi učitelj nije za to štedio truda, a nije ni oskudievao sredstvima. On je dugo i neumorno radio, a dao je i kopati. Sve što je bilo moguće učinio je, pak na dospjetku i o njemu se može kazati, da je tjerao zeca, a da je iztjerao vuka. Tko bez predsudâ, bez fanatizma, osbiljno i savjestno čita njegovu knjigu »Miholjski Zbor u Boci Kotorskoj« (Biograd 1893), mora doći do zaključka: da je njegovo pisanje nama katolicima u prilog. Sbilja zdrava kritika u cieloj toj razpravi ne nalazi ni ciglog osbiljnog dokaza u prilog srbskim žudnjama i težnjama, a sve što su do sad iznieli, nije im lje u prilog.

Svi njihovi dokazi svadjaju se na prosto nagadjanje, na pučke predaje, na neozbiljne priče, na rukopise, kojima se trag izgubio, na navode, kojim se nezna izvora, na sumnjičenje o autentičnosti nekih izprava, a na priznanje drugih, za koje se izvjestno zna da su patvorene. Na temelju pak ovako neosbiljnih dokaza, ne sgražaju se ti pisci graditi svoje potvore, iznositi ih u tobožnjem znanstvenom obliku i tiskati ih u znanstvenim monografijama. Prije nego sve to dokažemo jedan ćemo primjer iznieti, da se vidi, kako ti spisatelji pišu.

Spomenuti Crnogorčević na str. 31[2] piše: »Još nije istorijski dokazano, da li su »Prevlaku razorili Turci ili Mlečići; narodno predanje bijedi Mlečiće i Druška, preko »kojega su oni djelo izvršili«. Ipak na temelju ove predaje, *koja nije istorijski dokazana*, gradi se ona potvora i ocrnjuje se odlična katolička obitelj, a uz krvničko svetogrdno djelo dalje joj se podmeće i apostazija! Ta istorijski nedokazana priča slika se najcrnjim bojama i tim se pita nevini narod, da mu se još bolje uklieti mržnja na latine! A kao da ih u najosbiljnijem času izdaje pamet, nakon malo redaka padaju u grdno protuslovlje. Pogledajmo.

Ta blažena predaja dopitala je našim rišćanima, nakon četiri stoljeća i više, donapokon i godinu i sam dan, kad se izvelo to bogumrzko djelo, *(koje ipak još nije istorijski dokazano)*; naime na 3. rujna 1441. (sic). Predaja dalje kaže, da je Družko za to svetogrdno djelo dobio kao nagradu dio Prevlake, a četiri stranice dalje (Mih. Zbor. str. 35) kaže se, da je Družku godine 1428., dakle 13 godina prije svetogrdnog djela:

[1] Bilježimo ovdje krupnu statističku pogriešku, što mu se podkrala odmah na početku. U nap. 1. kaže, da Boka broji 34.807 duša. To je tačno po anagrafi god. 1890., a taj se broj razumije s vojničtvom. Ali je pogriešeno gdje kaže, da $^3/_4$ su pravoslavni a $^1/_4$ katolici. U Boki biće od prilike 3.000 vojnika, a po tačnom popisu katoličkog šematizma na svršetku god. 1894. bilo je bez vojničtva 13.231 duša. To nije $^1/_4$!!

[2] Mih. Zbor. str. 31.

»lo conzesa . . . modo Isola di Prevlacha a Marino (Duscho) Susesoribus suis«. Nije li to omalovažavanje srbske publike?!

Prije nego dodjemo na perentorne dokaze, izniet ćemo još njekoliko opazaka i razmatranja.

Tko čita, kako rišćani pišu o Prevlaci, na prvi mah cienio bi, da je to predhistorijsko pitanje, ili barem da se sbilo u kakvom divljem kraju, te dosljedno, da iz onog doba ne imamo ni suvremenih pisaca ni pismohranâ, a kad tamo, mi smo od tobožnjeg dogodjaja daleko nješto malo više od četiri stoljeća, a u predjelu pitomu i naobraženu, gdje je u ono doba cvalo svakovrstnih spisatelja, a postojalo je i danas još postoji bogatih arhiva svakomu pristupnih. To osbiljno uvaživši, kako se riešava zagonetka, da o tom bučnom činu neostaje nam ni ciglog dokaza, koji bi mogao da prkosi zdravoj kritici?

Hajdemo dalje. Naši protivnici, vazda po predaji, znadu nam kazati, da je na Prevlaci za 222 godine služena služba Božja, znadu čak i to, da je u manastiru na jedan put živilo do 72 jeromonaha, pak naravno, da će biti tu za tako dugi zeman stolovalo, živilo i umrlo kakovih petnaest—dvadeset episkopâ ili mitropolitâ, a ipak kopajući na Prevlaci, nije se naišlo ni na cigli grobni nadpis, koji bi svjedočio o mjestu, gdje bi počivali ti nebrojni jeromonasi, arhimandriti, igumani i episkopi! Mjesto toga došli su na svjetlost dosta stariji spomenici, na kojima su očiti tragovi hrvatsko-bizantinskog sloga, našlo se pločâ, iz kojih se nesumnjivo razabire, da je na Prevlaci bio benediktinski samostan, napokon da je i crkva na Prevlaci bila romanskog sloga[1].

Kad bi vjerovali predaji, na Prevlaci dizao se tako veličanstveni zvonik, da se s istoga moglo vidjeti veliko more (jadransko), dosljedno morao je biti dva puta veći od zvonika sv. Marka u Mletcima, pak o takovoj riedkosti nitko nenapisa ni ciglog slova!!!

Stratimirović dalje piše, po predaji dakako, i po rukopisu, komu se trag zametnuo (sic), da pošto je Družko otrovao kaludjere, Mlečići iz topova razoriše crkvu, zvonik i manastir na Prevlaci. Ima li gdje o tomu kakova izprava? Ima li suvremenika, da je o tom bučnom dogodjaju štogod pisao? Ne. Poznaju li se bar na razvalinama tragovi topova i lumbarada? Ne. Mnogo je mudrije pisao Crnogorčević, jer znajući, da topovi ostavljaju neizbrisive tragove, kaže, da su uz topove i lumbarde lukavi Mlečići upotrebili i lagume, koji pobrkavajući sve, izbrišu tragove topova i lumbarada!

Prenimo dalje. O položaju zetske stolice dosta se je pisalo, navlastito u posljednja dva decenija, ali da se dokazalo, da je sv. Sava osnovao zetsku stolicu na Prevlaci, nitko osbiljan neće uztvrditi. Domencijan, najstariji biograf sv. Save kaže, da je svetac zetsku stolicu osnovao u *Drepu,* a Grigorović dodaje na mjestu *Ilo.* Koprivnički ljetopis izdan god. 1853. od Šafařika[2] ne kaže, gdje je stolica, nego samo da je osnovana za Zetu. U drugom rukopisu, što ga je isti učenjak izdao[3] veli se: „поставлıасть сава епископа вь хльмском земли оу стонiе вь храмiе прiе св. богородице; епископи оу стонiе диокльтискомоу поморii io вь храмiе архистига михаила“. Dakle i humska i zetska stolica bile bi u Stonu. Nego Daničić u svom Rječniku pod riečju: Стонь opaža, da se je tu uvukla pogreška. Da sbilja na Prevlaci nije bila stolica zetskog episkopa, pisali su Novaković, Jastrebov i Rovinski. Ali tko je tu nedavno svestrano razpravio i došao do zaključka, da je zetska stolica bila u Zlatici blizu današnje Podgorice, to je

[1] Crnogorčević: Mih. Zbor. passim.

[2] Krátké lětopisy srbské, str. 54.

[3] l. c. str. 69.

Maksim M. Šobajić. U brošuri pod naslovom »Starine u Zeti«[1] kroz 38 stranica (od str. 68—106) on pobija razne spisatelje, koji su u prilog Prevlake, a navodi one u prilog Zlatice, a opet dodaje nove dokaze, i to dosta razborito. Premda se u mlogočem ne slažemo s njim, ipak žudjeli bi, da G. Stratimirović pročita tu razpravu, a uvjereni smo, da bi promjenio svoje mnienje. Mi bi ovdje rado naveli njekoje ulomke iz tog spisa, nego da dalje ne raztežemo, to propuštamo; i donieti ćemo jednu samo njegovu opazku. Učeni Rus Jastrebov, konzul u Skadru, temeljito je pobio sve razloge arh. Dučića, koje je bio iznio, da dokaže, da je sv. Sava na Prevlaci osnovao episkopsku stolicu za Zetu. Ali Jastrebov našao se na muci, kako da raztumači rieči Domencijana glede mjesta »Drepa«. Šobajić mu dolazi u pomoć, veleći: »Ali ono što je glavno, nije mogao (Ja- »strebov) dokazat, dva imena »Drep i Ilovicu«, kod kojih se Episkopija nalazi, po za- »pisima suvremenih pisaca. U ime Drepa on ističe vis brijebač kao nešto slično Drepu. »No dosta je čudno, kako on nije dočuo za ime Drepa u sred varoši Podgorice, kad je »tu dolazio i starine istraživao. No uočavajući sve druge pismene prilike i okolnosti, »navodeći i pismena fakta, koja se dodiruju Zlatice, on ostaje pri svom tvrdom ube- »djenju, da je Episkopija sv. Save bila u Zlatici, koju je on pregledao i opisao, kako i »on veli, te ogromne razvaline starog manastira sv. arhistr. Mihaila, nazivajući ga veli- »čanstvenim i slavnim«[2].

Važna je opazka Šobajićeva i glede nesgodnosti Prevlake. Gdje pomisliti, da bi sv. Sava namjestio na Prevlaci stolicu za Zetu i tako, navlaš zimi, onemogućio svako saobćenje svojom diecezom, odieljenom visokim brdinama od Primorja? A mi ćemo dodati, gdje i promisliti, da bi sv. Sava namjestio episkopsku stolicu medju narodom drugog obreda?

---

[1] Šobajić: Starine u Zeti. Beograd 1892.
[2] l. c. str. 70—71.

(Nastavit će se.)

Izvješće

o radu hrvatskog starinarskog družtva u Kninu u obće, a napose o kršćanskim starinama do sad odkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji, osjem Solina, Bosni-Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri.

Sastavio ga

Frano Radić,

izvjestitelj znanstvenoga odbora hrvatskog starinarskoga družtva u Kninu i zastupnik istoga družtva na prvom Kongresu kršćanskih starinara u Spljetu-Solinu, za isti Kongres.

(Nastavak.)

adarska krstionica. Uz stolnu je crkvu S. Stošije šesterokutna zgradja iz vana okružna, iznutra obkoljena sa šest polukružnih konka. Istog je oblika i protegâ kao crkva S. Ursule. U srijedi joj je osmerokutna krstiona raka za krštenje po imersiji. Medju konkama su podpornjaci, koji služe za učvršćenje kubeta, koje završuje šesterokutno. Opisao ga je prag. Bianchi (op. cit. str. 118—120) te Eitelberger (op. cit. str. 141) a najpotla Jackson (op. cit. I. str. 287—288). Još su mu ova dva donijeli i tlorise, skupa sa onim stolne crkve, sakristije i crkve S. Donata. Jackson (I. str. 251), a Eitelberger u većem mjerilu skupa sa stolnom crkvom i sakristijom (op. cit. str. 138).

Sveti Krševan. Benediktinska crkva u obliku romaničke bazilike XII. vieka na tri ladje razstavljene su 8 mramornih stupova i četiri pilova, a završene u tri polukružne apside, kakva je danas u osnovi potiče možda iz god. 986. kad ju je iz temelja pripogradio Majus, prior zadarski. U prvim kršćanskim vjekovima bijaše na tom mjestu crkva i samostan S. Antuna, opata sa egipćanskim monasima. God. 649. bjehu u nju unesene moći S. Krševana iz Oglaja, te primi i njegovo ime. Kasnije pridje i crkva i samostan u ruke Benediktinaca. U izpravi od god. 906 (Lucio De Regno Dalm. et Croat. lib. 4) spominje se crkva i samostan kao da su bili u trošnu stanju, a u oporuci na Kirjeru od god. 908. Andrija, prior zadarski, ostavlja neka svoja dobra za popravak crkve i samostana. God. 1175. bje crkva opet pripogradjena, pa je u to dobila sadašnji svoj izvanjski graditeljski ures, ali joj je oblik tlorisa po svoj prilici ostao onaj 986. god. Od toga su doba zar i nadstupine staro-kršćanskog oblika na temelju korintskih. Ovu je crkvu opisao prag. Bianchi (op. cit. I. str. 296—314) te Eitelberger (op. cit. str. 154—157), koji joj je donio fotolitografski snimak apsida, (Taf. XI), onda Jackson (op. cit. I. str. 288—296), koji donaša tloris (str. 289) i sliku apsidâ (Pl. VII). I Dr. Rački ju je spomenuo u svojoj raspravi (o. cit. str. 194).

Još su u *Muzeju S. Donata* sliedeći predmeti, koje sam ja objelodanio u »Viestniku« u članku pod naslovom »Hrvacke starine u Zadru« (Godina XII. Br. 2., strana 34—38).

Ulomak povećeg pluteja. Prostom dvostrukom pletenicom vodoravno je razdijeljen na dva polja. U gornjem sjedi osoba s lijeve strane, a pred njom druga izviruje iz posude, kao krstionice, do ove treća, pa četvrta, te je sliedio nadpis:

SE
PE
DN
SCI

U donjem su mu polju tri konjanika, možda tri sveta kralja. Dva komada nadstupinâ, kao što su na stupčićima prozora rabskoga zvonika i kakvih ima nekoliko medju kninskim izkopinama.

Ulomak sa pleterom, sastavljenim poput onoga na spljetskoj krstionici, što je naslikan na tablicama nav. Bulićeve knjige br. 43 i 46, tom razlikom, da je na ovomu u većim krugovima još i po manja zatvorena njima susredištna kružnica. Ulomak je obrubljen pletenicom osobite vrsti.

Ulomak ploče sa kukama i nadpisom, što ga u hitnji niesam imao kada proučiti ni snimiti.

Ulomak sa pletenicom osobite vrsti.

Nadstupina pilova sa pticama i lišćem.

Luk ciborija sa kukama, valovito zavijenim granama, pletenicama i ružama 11-ero i 13-erc-latičnim, uzlovima i pticama sa paomovim grančicama ili grozdovima u kljunu.

Ulomak luka ciborija. Obrubljen gori s pletenicom, a iznutra krajem oveće pletenice.

Ulomak pluteja sa pleterovima sličnim onim br. 6 i 45 u knjizi prag. Bulića.

Dva ulomka ploče sa nadpisima:

1. ... EATI ADRIANVS ET SCE NA ... (u svezi ET, NA).

Čita se: *(B)eati Adrianus et s(an)c(t)e na.*

2. ... TALE MARTIRES TVE VOVIT FECT DONA ... (u svezi MA, NA TVEO)

Čita se: *talie martires tue vovit fecit Donatus.*

Na jednom ulomku su kuke a pod njim grčki nadpis:

... \ ATA ΓΥΜΝΟΝ ΜЄΟΝΤΑЄ ...

Svi dosad nabrojeni ulomci pripadaju svršetku VIII. ili početku IX. vieka.

U *apsidi stolne crkve S. Stošije* uzidani su s dvora sliedeći predmeti hrvatsko-bizantinskoga sloga:

Ulomak ploče sa križem, koji u dva gornja kuta ima dvije ruže savijenih latica.

Ulomak pluteja sa pleterom sličnim onomu Br. 5. Bulićeve knjige.

Dva ulomka sa pletenicom poput one na rubu ulomka br. 39 Bulićeve knjige, na obrubu jednog luka rabskog ciborija, na luku ciborija, što se sada svija nad vratima sakristije stolne crkve u Kotoru i na nekim talijanskim ciborijima VIII. i IX. vieka.

Ulomak sa četverostrukom pletenicom.

Komad timpana ciborija sa trostrukom pletenicom oko luka i krajem prijekršćâ u kutu.

Mala nadstupina s jednim redom lišća a u gornjim ćoškama sa zavojicama (volute), koje spominju korintsku nadstupinu. Ovakvih ima dosta u sjevero-talijanskim muzejima, a kod nas medju kninskim izkopinama u Prvom muzeju hrv. spomenika u Kninu One su iz IX. vieka.

Na dva nova zuba (modiljuna) uzidana u apsidu, počiva sarkofag urešen hrvatsko-bizantinskom vajarijom iz VIII. ili najkasnije iz početka IX. vieka. On je jedini tako bogato urešeni dalmatinski sarkofag iz toga doba. Oni, koji su ga vidili prije uzidanja mogli bi kazati, kako li je urešen na uzidanoj strani, pa bi dobro bilo, da bi se hotio tkogod o tomu izjaviti. Na pročeonoj strani ima šest lukova, koji se upiru o sedam stupova. Tri su stupa uvijena kao konop, na dva srednja je urezan po uzao. Dva stupa na lijevo

strani nose po tri žlijeba razstavljena oštrim grebenima. Nadstupine sastoje od tri lista. Lukovi su troprutasti. Kuti medju lukovima izpunjeni su ljiljanima. U prvom luku je križ vaskolik unaokolo obrubljen žlijebom. U gornjim kutima križa je po ljiljan, a u dolnjima po višelatična ruža. U drugom luku su na stalku dvie paome sdružene gori s ljiljanom. U trećem je luku mnogolatična ruža savijenih latica, obkoljena drugim redom zrakastih latica, kojih je u svemu 15. Takvih ruža ima i na nekim sjevero-talijanskim spomenicima VIII. vieka. U četvrtom luku je križ kao u prvomu. Uz desni i lijevi kraj prečage križa je po trak savijen poput naopakoga slova S. U donjim kutima je po ljiljan, u gornjima nešto neizvjestna. U petom luku je ruža kao u trećemu, samo sa 13 vanjskih zrakastih latica. U zadnjem luku je križ kao u prvomu i četvrtomu. U dolnjim mu je kutima po ruža kao u prvom luku, a u gornjima po ljiljan koso, put vanka, uzgor okrenut, kao i u prvom luku. Uz prečagu je s desne i s lijeve strane po vodoravno ležeći ljiljan unutra okrenut. Na pobočnoj strani sarkofaga, koja je okrenuta k dvorištu, po srijedi je križ nakićen dvostrukom običnom pletenicom. U gornjem mu je desnom kutu ruža sa dva reda latica, a u lijevom ptica okrenuta put križa, te za njom trak zavijen u spužnicu. Pod otom spužnicom su dva lista kao slovo F, a pod prečagom slovâ ruža. U dolnjem lijevom kutu križa je put vanka, koso, doli okrenut ljiljan; u desnom je paoma, do nje, put vanka, razgranjena voćka, kao jabuka ili šipak, a više nje drugo neko lišće, koje se dobro ne razabire. Na trokutnom timpanu poklopca sarkofaga, s ote iste strane, je po srijedi od tri ljiljana sastavljen zrakast cvijet, kojemu je s lijeve strane crtama napunjen trokut, a s desne su mu dva trozubna, istosmjerna, vodoravna lista jedan više drugoga. Na lijevom kraju je sitan uzao. Na drugoj pobočnoj strani sarkofaga jesu dva luka na tri stupa. Srednji je stup uvijen poput konopa, pokrajni, smatrani kao pilovi, imaju po tri okomita žlijeba. Tako su i luci troprutasti. U kutiću medju lucima je ljiljan. U desnom luku je križ: u dônjim mu je kutima po ruža, a u gornjim nijesam mogao vidjeti što je, jer bi se trebalo bilo uzpeti. U lijevom luku je šesterolatična geometrična ruža. Na timpanu pokrova s ove strane je po srijedi ljiljan, a desno i lijevo po dvije paome.

Na velikom osamljenom rimskom stupu na *zelenom trgu* obješena je o gvozdenu lancu kamenita ploča široka 71 cm., visoka 93 cm., a debela 12 cm. Na njoj je plohorezba prilično izlizana, ali se ipak po sastavu i po izradbi može suditi, da pripada u red hrvatsko-bizantinskih spomenika VIII. ili IX. vieka. Po svoj prilici je služila kao plutej amvona. Obrubljena su dva na konop zavijena stupa, na kojima je luk. Desni i lijevi kut luka izpunjeni su pticom, unutra okrenutom. Po sred ploče je latinski križ. U gornjim mu je kutima po šesterolatična ruža, u dolnjima po paoma. Križ, ruže i paome obkoljeni su dvostrukom zatvorenom pletenicom troprutasta traka.

Eitelberger (op. cit. str. 137) je pak sa slikom (Fig. 28) objelodanio ulomak lica sarkofaga duga 2·20 m., koji je Rus Čagnin odkrio u nekoj zadarskoj kući. To je lice s gornje strane obrubljeno trakom, na kojemu je poredano 10 tičućih se polukrugova, u kojima su polovice osmerolatičnih ruža. Lice je urešeno sa tri okvira nejednake širine, koji su opet medju sobom razstavljeni sa dva nakića (friza) takodjer nejednako široka. U svakomu je okviru po latinski križ razširenih krajeva urešen dvostrukom troprutastom pletenicom. U gornjim kutima prvoga križa je po ljiljan a u dolnjima po paoma. U svim kutima drugih dvaju križeva su paome. Drugi i treći okvir obrubljeni su unaokolo dvostrukom troprutastom pletenicom, a prvi vijugastom lozom sa djetelinovim listovima u svakom valu. Prvo je nakiće sastavljeno od dva troprutasta traka, koji se uvijaju i spliću kao tri kruga. U krugovima su po dva simetrično postavljena trozuba lista, a vanjski kutovi medju krugovima izpunjeni su viticama i ljiljanima. Drugo

uže nakiće sastavljeno je kao i prvo od jednakih trakova, koji se spliću u četiri i pô kruga. U krugovima su jedna sedmero- a tri šestero-latične ruže. Kuti medju krugovima su izpunjeni kao i na prvom nakiću. Paome prvoga okvira i dvije gornje drugoga imaju svaka pri podanku po dvije uzgor zavijene vitice, dvije dolnje drugoga ne imaju viticâ, a sve četiri paome trećega okvira imaju svaka po dvije ali nizdol zavijene vitice. Prag. Bulić je takodjer potanko, ali ne posve tačno, opisao ovaj sarkofag (Kn. spom. strana 37). Ja sam mu to primjetio u spom. recenziji (»Viestnik« God. XII. Br. 4 str. 127—128) i nadopunio sam njegov opis. Eitelberger kaže, da je po slogu taj spomenik srodan sa svim longobardskim i rimskim, kojih se nahodi po svuda niz obale jadranskoga mora, te da su slični oblici mnogostruko preslikani i da potvrdjuju samo čin, da su takovi uresi pripadali razdoblju narodâ, koji su u sedmomu i osmomu vieku živili u Istri i u Dalmaciji. Ja sam na spom. mjestu pisao, da Eitelberger tim riječima podupire moje mnienje, da se slog ovih spomenika može slobodno da zove *hrvatsko-bizantinskim,* jer su u to doba Istru i Dalmaciju bili već naselili *Hrvati,* medju kojima su još samo u glavnijim primorskim gradovima ostajali pojedini otoci stanovnikâ romanskoga poriekla, koji su dan za danom sve to više tonuli u more narodnosti hrvatske. Prag. Bulić piše, da je ovaj spomenik »srodan po kompoziciji sjevero-talijanskim spomenicima osmoga vieka; nu rek bi da radi nješto bolje izradbe pristaje priličnije u deveti viek«. Na spomenutom mjestu sam ja na to primjetio, da »nevidim« »bolje izradbe«, nego li je n. p. u Cividale, pa cijenim da je priličnije, da taj spomenik bude iz VIII. vieka. Osmerolatični polucvjetići u nizu arkadicâ, kao na ovomu zadarskomu ulomku, nahode se i na gornjem rubu luka ciborija, što je sada na trgu s. Dominika u Bolonji« . . . »Na njima je bolja izradba, nego li na zadarskom ulomku, pa ipak jih Cattaneo pripisuje VIII. vijeku«. (Op. cit. str. 111).

Još je Eitelberger objelodanio pročelje sarkofaga, čuvana sada u muzeju sv. Donata (op. cit. str. 134—135 sa slikom). Gornja mu je strana zarubljena nakićem, urešenim sa 10 krugova, spletenih medju sobom, a sadržavajućih križe, ružice, ptice i četveronožne životinje. Glavno polje je razdijeljeno na prostih osam lukova, koji su izpunjeni figuralnim predstavama. Prva četiri sadržavaju, kako piše Eitelberger, pokolj Mladijenaca, a zadnje četiri kao što je posve jasno bijeg u Egipat. A to je i logična i povjestna sveza dvaju prizorâ. Eitelbergerovu mnienju pridružio se je i prag. Bulić (op. cit. str. 37). Nego obzirom na poredanje, na položaj i na broj osoba prvoga prizora, premda se na prvi površan pogled čini, da prikazuje pokolj nevine dječice, ipak se meni čini, da je prikladniji za predstavu suda Salamunova, i tako sam se izrazio, pri opisu istog sarkofaga u spomenutom članku »Hrv. starine u Zadru«. Dolnji rub pročelja sarkofaga opervažen je uzkom dvostrukom pletenicom.

U *riznici* zadarske *stolne crkve* sačuvana je škrinjica s glavom s. Orontija sa slikama svetaca u čakanovini (propupljenima) a nadpisima polugrčkim i polulatinskim. Nakiti okvira sa svojim pleterima i zavojima sjećaju uresa na gradjevnim spomenicima. Svetci stoje u arkadama pod polukružnim lukovima, a izmedju dva stupa, kojih su tri u deblu uvijena kao konop, a nadstupine im napominju korintske. Likovi svetaca i odijela im odavaju bizantinski slog. Tu je škrinjicu dao napraviti i poklonio crkvi „*Sergius filius Maji nepos Zallae*", koja imena dolaze, kako su Bianchi (op. cit.) i Rački (op. cit. str. 227) opazili, u spomenicim zadarskim XI. vieka. O toj je srebrnoj škrinjici prvi pisao Eitelberger sa slikom (op. cit. str. 152—154) te Jackson (op. cit. I. str. 285—286), a najpotla pokojni Dr. Rački.

U *crkvi Sv. Frana* u Zadru nahodi se starodavno plosnorezano i bojadisano drveno propeće, koje je netočno i nepodpuno prvi objelodanio Eitelberger (op. cit. str.

164). Ja sam ga nešto potanje izpitao i objelodanio u »Viestniku« (God. XIII. Br. 4. str. 114—117). Na njemu je grčki nadpis: ICTAVBPωCIC i latinski ✠ IN ME CREDENTES AD Mє CONCVRRITE GENTES, a iz kasnijega doba sa gotičkim slovima ima i nadpis:

IC . XC . RєX IV
DєORVM

Ja sam po nadpisima i po ikonografičnoj strani propeća zaključio u spomenutom članku, da ima pripadati IX. vijeku.

3. **Novigrad**. Tamo spominje Jackson (op. cit. I. Pl. I. sl. 1), da ima plutej bizantinskoga sloga pokriven zauzlanim krugovima, koji su izpunjeni golubicama, koje kljuju grozdove ili listiće. Cattaneo (op. cit. str. 183) napominje isti plutej po Jacksonu, te, ne poznavajući Dalmacije ni njezinih povjestnih i etnografičnih promjena, pripisuje ga, kao i ostale dalmatinske suvremene spomenike, talijansko-bizantinskomu slogu. Treći ga je spomenuo prag. Bulić (op. cit. str. 36). I on piše, da je u svakomu krugu po jedna simbolična ptica, gdje kljuva simbolično grozdje i dodaje, da je »kompozicija jako obljubljena u latinskoj i bizantinskoj umjetnosti osobito potla sedmoga vieka«. Isti je ulomak pluteja napomenuo i dopisnik »Viestnika hrv. ark. dr.« (God. XII. Br. 4. str. 136—137) Antun Colnago iz Posedarja i priložio mu je sliku, te je kazao, da je uzidan na pročelnoj strani stare crkve sv. Katarine. Po tomu se narisu razabire, da je osjem pticâ u jednomu krugu deseterolatična ruža, a medju krugovima da su još i ljiljani. Sam predsjednik našega družtva O. Luigj Marun izvjestio je u »Viestniku« (God. XIII. Br. 4. str. 126—127), da su na pročelju crkve sv. Katarine ne jedan sami već tri arhitektonična ulomka iz iste dobe. On je još kazao, da su u Novigradu pod tvrdjom na pročelju sada grobne crkve sv. Marije uzidana tri velika hrvatska spomenika: Dva da su sa strane glavnih vrata u hrvatsko-bizantinskom slogu, a treći je nad vratima ulomak stećka i na njemu urezan konjanik sa kopljem u potjeri za jelenom, kojega je sliku na gori navedenom mjestu iznio spomenuti Colnago.

4. **Nin** (Nona). U Ninu su još sačuvane dvie crkvice hrvatsko-bizantinskoga sloga: *Sv. Križa* i *Sv. Nikole*. O njima su pisali Kukuljević (Arkiv za povjestnicu jugoslavensku IV. str. 318), Bianchi (Zara Cristiana II. str. 259—267), Eitelberger (op. cit. 168—169), Jackson (op. cit. I str. 342—347) te Dr. Rački (op. cit. str. 195). Oblikom, veličinom i rasporedjajem naliče propaloj zadarskoj crkvi Sv. Vida, te su središnje gradjevine sa kubetom i brodovima na grčki križ. U crkvi Sv. Križa je nadvratnik sa nadpisom, koji su mnogi kušali pročitati, ali rek bi da ga je pokojni Rački najsretnije pročitao. O tomu je nadpisu najprije pisao Ivan Kukuljević (Nav. mj. i »Codex diplomaticus« I. str. 219), te R. Eitelberger (Nav. mj.) po Kukuljeviću, pokojni Rački i naš predsjednik O. Marun (»Bullettino di archeologia e storia dalmata« 1888 Br. 1.) G. prof. Dr. Simeon Ljubić u »Viestniku« (1888 — Br. 1.), pa Vid Vuletić Vukasović (»Bullettino di archeologia e storia dalmata 1888 Br. 3). a najpotla i prag. Bulić u sp. knjizi (str. 36), gdje je naveo Račkijevo čitanje: GODEZLAV IVPPANO CH(R)ISTO DOMO CO(NSECRAT) ili „*consecravit*". S druge strane spomenutoga nadvratnika je ures, o kojemu je Eitelberger (Nav. mj.) sudio, da potiče iz IX. vieka), Jackson da je iz IX. do XI., a pokojni Rački (op. cit. str. 195) se je poveo za Eitelbergerom. Ja sam u spomenutoj svojoj recenziji sudio, da može biti i iz VIII. vieka. (»Viestnik« God. XII. Br. 4. str. 126). Prag. Bulić je kazao, da je iz predkarlovinžke dobe, ali nije točno naznačio vijek.

Kad bi se potanje izpitale ruševine tolikih propalih starodavnih ninskih crkava, koje spominju Bianchi (Nav. mj.) i Rački (Nav. mj.), po svoj prilici bi se našli još mnogi prilozi za povjest staro-kršćanske umjetnosti u Dalmaciji.

U *Museo Correr* u *Mlecima* se sada nahodi velika kamenita šesterostrana krstiona raka sa uresima i nadpisom, koja je iz Nina bila prenesena 1746. god. (Rački, Rad knj. CXVI str. 210), kad je bila porušena ninska davna krstionica. Tu je raku prvi sa slikom objelodanio Kukuljević (Arkiv IV., str. 391 sa tablicom), onda Martinov u Revue de l' art chretien, pa Cattaneo sa slikom (op. cit. str. 101). Kukuljević je o njoj pisao i u »Corriere italiano« Br. 50 u Beču 1854. god., te je rekao, da je bila izradjena za srbskoga kneza Višeslava oko god. 780. Obzirom na to, da je krstionica iz Nina, pokojni Rački je zaključio (Nav. mj.), da se ima odnositi na kakva hrvatskoga kneza Višeslava ili Bornina predšastnika (što je vjerojatnije po slogu ureza, koji odaje VIII. viek) ili nasliednika do Domogoja.

5. **Karin**. (Corinium). Povjerenik našega družtva O. Andrija Vukićević našao je u Karinu ulomak timpana i na njemu ova slova:

... V̄ (us) DIMETR ... TR u svezi

što bi se imalo čitati: (Sanct)u(s) Dimetr(ius) »Viestnik« God. XII. Br. 3. str. 112) Predsjednik našega družtva izvješćuje pak u »Viestniku« (God. XIII. Br. 4. str. 126), da starinska zapuštena crkva sv. Marka u Karinu ima sve graditeljske oznake hrvatske davnije dobe, prepuna je ozidanih grobova, kao što oko crkve prostire se zapušteno groblje sa stećcima.

6. **Pridraga** (selo na jugoiztok Novigrada). Naš predsjednik izviestio je u »Viestniku« (God. XIII. Br. 4 str. 126): »Župska crkva *Sv. Martina* u romanskom (htjede reći hrvatsko-bizantinskom) slogu iz X. vieka, sa tri apside i pobočnim izvana i iznutra lezenami. Novijega vremena bila je korenito popravljana, ali podpuno u prvašnjem štilu Na pročelju uzidan je starinski ulomak, koji predstavlja pokrovitelja crkve na konju sa štitom i mačem u desnici. Slika je barbarski izradjena, nešto gore nego običajne suvremene slike. Takov jedan ulomak s istom slikom tom prigodom oblazka našast je uz nekoliko drugih ornamentalnih komada u jednoj gomili kod iste crkve. Ulomak sa slikom i jedan važniji ornamentalni, i jedan sa slovima: TES . SO prenesen je u Knin. Oko crkve ima triestak običajnih starinskih stećaka«.

7. **Korlat**. Naš predsjednik izvjestio je u „Viestniku« (God. XIII. Br. 4 str. 126), da je na dobar sat hoda na jug Karina selo Korlat. Kod župske crkve *B. Gospe Velike* viditi je ulomaka hrvatske rezbarije i nekoliko stećaka. Na pobočnim vratima viditi je glagolski nadpis, koji je vrlo slabo sačuvan. Kod crkvice *sv. Jerolima* takodjer opaža se naše rezbarije i stećaka.

(Nastavit će se.)

Izvještaj

Upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu o družtvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesec.

Družtveno upraviteljstvo kroz zadnji tromjesec imenovalo je sliedeće družtvene povjerenike: Stjepan Botteri, obćinski tajnik, Trpanj. Pavao Vučenović, ravnajući učitelj, Trogir.

Stupiše nadalje u naše družtvo zauzimanjem povjerenika p. n. g. Petra pl. Akačića:

Tomo Pervan, c. kr. gruntovničar, Vrgorac. Spiro Puović, načelnik i veleposjednik, Trogir. Tripo Pezzi, posjednik, Kotor. Braća Babarović, posjednici i trgovci, Perast. Krsto Staničić, posjednik i trgovac, Tivat. Ivan Vukelić, učitelj, Fužine. „Kasino", Virovitica. „Hrvatsko Posjelo", Milna. „Viski Skup", Vis. Josip Raimondi, kanonik opat sustolne crkve, Trogir. Hrvatska Kavana, Josipa Madirazza, Trogir. Hrvatska Obćina, Omiš. Miho Tomašević, župnik, Omiš. Ante Staničić, posjednik, Makarska. Manastir oo. franjevaca, Živogešte. Mate Bandur, veleposjednik, Ston. Obćina Trpanjska, Trpanj. Stjepan Ilijić, rav. učitelj, Trpanj. Dr. Mato Juraković, obć. liečnik, Trpanj. Don Marko Tabajin, župnik, Janjina. Dr. Ante Mladinov, liečnik, Vodice. Glavarstvo Obćine, Tinjan. Fra Angjeo Cvitanović, župnik, Makarska. Don Ivan Plančić, župnički pomoćnik, Starigrad. Dr. Petar Ruževic, odvjetnik, Starigrad. Hrvatski „Sokol", Komiža. Don Pole Zanela, župnik, Vis. Stjepan Gardilčić, posjednik i trgovac, Nerežišće.

Sakupio povjerenik g. Dragan Šašel:

Pavao Steiner, pravnik, Zagreb. Rudolf Horvat, filozof, Zagreb. Ivan Širola, filozof, Zagreb. Gustav Modrušan, ljekarnik, Karlovac, utemeljitelj. Josip S. Kramer, pravnik, Zagreb. Mirko pl. Sladović, pravnik, Zagreb. Julije Jiroušek, učitelj, Mahićno. Ivo Pack, pravnik, Zagreb.

Sakupio povjerenik g. Peroslav Paskiević-Čikara:

Stojdrag Belamarić, kr. kot. šumar, Ludbreg. Josip Sintić, c. i kr. podpukovnik, Lavov. Lacko Križ, rav. Istar. vinar. zadruge, Pula. Dr. Gjuro Kovačević, odvjetnik, Djakovo.

Sakupio povjerenik g. Pavao Galzinja:

Lujo Kargotić, c. kr. biljležnik, Imotski. Ot. Stanko Marušić, franovac, Imotski. Damljan Danielov, c. kr. mjerač, Imotski. Ivan Velczek, c. kr. sudbeni pristav, Imotski. Ot. Mate Gnječ, župnik, Imotski.

Sakupio povjerenik g. Miroslav Čorić:

Higin Pajkurić, arndriev. pom. kapetan, Rieka. Milan Kremsir, Rieka. Bačić Ante, trgovački činovnik, Rieka. Dragutin Smojver, trg. činovnik, Rieka.

Sakupio g. Pava Vučenović:

Dr. Lujo Moretti, odvjetnik, Trogir. Lavoslav pl. Ivanišević, kanonik, Trogir. Ivan Belas, trgovac, Trogir.

Sakupio ot. Šimun Mendjušić:

Niko Rušković, posjednik, Pijavičina, Kuna. Don Niko Bruntielić, župnik, Kuna. Ot. Joso Matović, gvardijan, Kuna. Dr. Baldo Bibica, obć. liečnik, Kuna. Baldo Violić, obć. tajnik, Kuna. Vicko Brainović, posjed., seoski glavar, Kuna. Ivo Tutić, trgovac, Kuna. Don Ivan Šimunković, umir. župnik, Potovilje, Kuna.

Sakupio povjerenik g. Vinko Matas:

Ivan Trlan, učitelj u Zatonu kod Šibenika.

Sakupio Luka Borovac:

Antun Abjanović, upravitelj župe, Martinska ves kod Siska. Viša djevojačka pučka škola, Sisak. Dr. Benjamin Superina, odvjetnik, Sisak, Tomo Cvetnić ml., trgovac, Sisak. Dr. Vladimir Crnadak, odvjetnik, Sisak. Milan Ključec, knjigovodja, Sisak. Hinko Hirschmann, pravnik, Sisak.

Nadalje neposredno stupiše u naše družtvo p. n. gospoda:

Dr. Josip Marcelić, biskup dubrovački, Dubrovnik. Baldo Košiček, župnik, Konščina. Hrvatska obćina, Sućurac. Ivan Valjato, kateketa, Rieka. Svi utemeljitelji.

Dr. Gustav Baron, sveuč. prof. Zagreb. Dr. Feliks Suk, kanonik, Zagreb. Ivan Polić, ljekarnik, Crikvenica. August Lobmajer, župnik, Erdevik, Mitrovica. Josip Fazinić, mirodijar, Korčula. Mikulandra fra Eugen, fran. kandidat, Sinj. Ot. Petar Jazvić, župnik, Grahovo. Stjepan Žugčić, profesor, Karlovac. Milan Dörvald, magister pharmacije, stud. juris, Belovar. Matija Miletić, župnik, Zagreb. Grof Miroslav Kulmer, veleposjednik, Zagreb. Narodna Čitaonica, Otočac. Baldo Košiček, župnik u Konšč'ni. Fra Špiro Radić-Vržina, franovac, Visovac. Dr. Avelin Stahuljak, odvjetnički perovodja, Velika Gorica. Pavo Miler, opat, Mitrovica. Julij Drohobeczky, biskup grčko-kat., Križevac. Ot. Ante Skračić, župnik, Ogorja, Muč. Ot. Nikola Matas, župnik, Zlopolja, Muč. Mirić pop Ivo, župnik, Vrpolja, Šibenik. Marijan Nikolašević, ravnatelj nadbiskupskih dobara, Zagreb. Roko pop Ušalj, župnik, Medvidje, Benkovac. Ante Petrić, načelnik, narod. zastupnik, Komiža na Visu. Josip Stojković, župnik, Podgorski, Makarska. Gabro Babić, kanonik, Djakovo. Andrija Olujević, c. i k. pukovnik u miru, Brod na Savi. Pop Frano Kožulj, umir. župnik, Pag. Pavao Michl, mjernik, Osiek. Kosta Cepulić, kralj. kot. sudac, Bakar. Josip Firinger, župnik, Osiek. Ot. Marinko Vukušić, difinitor, Omiš. Prof. Vjekoslav Špinčić, zastup. naroda, Opatija. Milan Rojc, odvjetnik, Belovar. Don Niko Zlovečera, župnik, Kliševa, Orašac. Stjepan Hudjek, župnik, Lepoglava. Mate Rihtarić, vojnički kurat, Beč. Luka Turčić, župnik, Kalnik. Lujo Kempf, nadarbenik, Jaska. Vladoje Dukat, gim. prof., Osiek. Petar Flego, kanonik, Trst. Satori Ljudevit, podarcidjakon i župnik, Krapina. Antun Kešer, odvjetnik, Križ. Andrija Pavlić, nadporučnik, Petrovaradin. Orlić dr. Antun, kanonik i župnik, Krk. Dr. Kažimir vitez pl. Abelić, Zadar. Bono Cettolo, inžinir, Petrinja. Bach Franjo, umir. major, Samobor. Fra Blaž Jerković, župnik, Gorice, Imotski. Ivan Rukavina, župnik, Krapina. Viktor Jenko, nadporučnik, Rieka. Dr. Miroslav Strižić, javni bilježnik i odvjetnik, Belovar. Pavao grof Pejačević, vlastelin, Podgorač. Dr. Ivan Jančiković, odvjetnik, Vinkovci. Matija pop Polić, kapelan, Bakar. Dr. Josip Kolšek, advokat, Tüffer. Dragutin pl. Pisačić, vlastelin, Križ. Ante Turak, župnik-dekan, Kastav. Manastir Sv. Mihovila. Zadar. Dr. Bogoslav pl. Jiruš, sveuč. prof., Prag. Ivo Pavičić, podžupnik, Bogomolje. Mihovil Meštrović, župnik, Mitrovica. Dr. Lujo vitez Kamler, c. kr. politički komesar, Zadar. Ot. Mato Ivanišević, franjevac, Našice. Gustav Kren, Nova Gradiška. Dr. Artur Suhay, vojni pomor. liečnik, Pulj. Ivan Hajbijan, kapelan, Sisak. Fran Danko, vojni kapelan, Petrovaradin. Ivan Valjato, kateketa, Rieka. Dr. Gajo Svalba, liečnik, Rieka. Josip Hanuš, glavni zastupnik „Slavije", Zagreb. Rade Vlašić, župnik, Prezid. Antun Hržić, kr. gim. profesor, Osiek. Juraj barun Vranjicany, veleposjednik, Rieka. Milan Stjepan Radović, knjižničar, Vukovar. Fra Serafin Puratić, franovac, Zaostrog, Gradac. Fra Josip Tomas, franovac, Šibenik. Knjižnica oo. franjevaca, Ljubljana. Ante Gladki, kapelan, Zlatar. Julijo Halper, viećnik kr. ban. stola, Zagreb. Don Ivan Božić, župnik, Ston. Sime Petrović, župnik, Križevac. Josip Velikanje, kurat u Juršicih, Istra. Mate Benković, kanonik, Split. Biskupsko Sjemenište, Split. Josip Novaković, prof., Zagreb. Ilija Kukić, c. k. kapetan, Rieka. Milan Nossan, trgovac, Zagreb. Antun pl. Gvozdanović, pukovnik, Zagreb. Hreljanović pl. Gvido, kapetan, Zagreb. Ante Madirazza, mjerač, Drniš.

Razne viesti.

Stankovci, 18. kolovoza 1895. U bribirskoj županiji, jedan kilometar u jug od starohrvatske gradine „Budak“ u istoimenom selu, obstoji mala u iztok okrenuta crkva sv. Katarine djevice i mučenice. Ovih dana vriedni župnik Stankovaca ot. Jure Samac, kod iste crkve dao je vaditi kamenja, da obgradi spomenutu crkvu. Pri toj radnji, sa podnevne strane crkve, za jedan metar pod zemljom, radnici se namjeriše na starinske zidove, koji su bez sumnje temelji davnije crkve.

Kod tih zidova našla su se dva ulomka liepo izradjene hrvatsko-bizantinske rezbarije od ciborija, a tri od plutejâ. Ovi prem neznatni ulomci svjedoče, da se i ovdje za dobe hrvatske narodne samovladavine podizala starinska crkva, kao što ima nade, da će se tekom daljnje radnje, koja je sada rad jematve pretrgnuta, naći i koji drugi ulomak iz istog doba. Radnici su se takodjer namjerili na nekoliko grobova, ali bez kakvih osobitih predmeta u njima. Kad se dublje segne kopati, odkrit će se još takovih grobova, koje će spomenuti vriedni župnik pri otvaranju nadzirati i svaki znamenitiji nalaz bilježiti.

Na tom istomu položaju izvadjen je i jedan rimski epigrafični nadgrobni spomenik, koji je vjerojatno ovdje kao prosto gradivo dospio. Spomenik je dug 0·80 cent., širok 0·45 cent. Gornja polovica spomenika predstavlja u relievu poprsje golobrada mužkarca, a donja sliedeći nadpis:

Q . PVBLICIV^S
ET . L . .PRIMVLA — T L u svezi.
AVGVSTIONI . DE
LICATO . SVO . DIS .
MANIBVS .

Ot. Petar Krst. Bačić,
gimnazijalni jubilarni lektor.

Biograd, 11. kolovoza 1895. Svakom, koji se iole bavi hrvatskom povješću, poznata je znamenitost Sidražke županije sa kraljevskim stolnim gradom Biogradom, ali žalibože premalo je ovaj prediel proučen i poznat sa starinarskog pogleda, pa se evo kao povjerenik našega Hrvatskoga starinarskoga družtva laćam pera, da po koju mrvicu doprinesem boljemu tomu poznavanju.

Desetak časaka hoda u zapad od sela Turnja, s donje strane ceste što vodi iz Biograda u Zadar, liepo pokraj mora, stoji ozidana crkva B. Gospe.

Položaj i crkvu zovu „Tukljačane“ i „Tukljače“. Obzidana je novim zidom. Tu sada pokapaju svoje mrtvace Turanjčani. Narod pripovieda, da je ova crkva pred nekoliko stoljeća bila župska crkva nekih sela i stanova bližeg kotarskog zaledja, to dakle današnje Gorice, Raštana, Turnja itd.

Crkva je duga met. 11, široka met. 6. Svršava sa posvodjenom jednom absidom. Zidovi su ove crkve po navadi novim liepom obliepljeni, te se neda potanje o njenoj davnini odsjeći. Moje je skromno mnienje, da je na istom mjestu bila druga crkva iz doba hrvatske samovladavine. Na tu me misao navodi urešeni nadvratnik, izradjen u hrvatsko-bizantinskom slogu, i uzidan pri podnožju žrtvenika, dapače uložen u stepenicam istoga žrtvenika kao prosto gradivo, a našast je kod sadašnje crkve. Dug je 0·90 m., širok 0·20 m. Izradjen je na lukove pod njima i cvjetove, nalik na nakiće iz crkve u Torcello, kojega sliku Cattaneo donosi (L' Archit. in Italia dal sec. VI. al Mille circa na str. 289).

Crkva je iznutra popločana prostim pločama, medju kojima se vide dvie tri ovelike grobne ploče. Na jednoj od tih pri dnu crkve, sa strane epištole dugoj m. 2·00, širokoj 0·74 m., uklesan je u relievu poznati grb sela Turnja, a pod njim sliedeći glagolački nadpis dug 0·62 cent., širok 0·15 cent.:

[illegible]
[illegible]

Čitao bi se: Ovo je grob Sudca Matijaši(a). Dakle, pod ovom pločom bio bi ukopan neki sudac Matijaš.[1]

Pošt. Ot. Ivan Tonković, župnik Podbablja kod Imotskog, poznat na arkeologičnom polju radi izkopina *Aequuma* kod Sinja javlja nam, da se je u području svoje župe namjerio na ruševine iz doba hrvatske samostalnosti i da je na istima našao jedan epigrafični ulomak sa slovima XPO, a drugi sa pleterima hrvatsko-bizantinskoga sloga. Na tom nalazištu namjerava o svojem trošku načeti sistematično izkopavanje, a i naše družtvo, uztreba li, u tu svrhu pružit će mu novčanu podporu.

Isti nam preč. otac javlja, da je opazio ulomaka iz dobe hrvatske samostalnosti takodjer kod crkve u Gorici kod Imotskog na medjašu Hercegovine.

To su prva odkrića iz našeg davnijeg doba u starohrvatskoj županiji Imotskoj.

Nadati se je, da će poduzetni ot. Tonković kao domoljub i kao čovjek, koji se rado zauzima za arheologiju, u onim s arkeologičnog pogleda još slabo izpitanim predjelima steći velikih zasluga za naše hrvatske starine.

† Opet je nemila smrt pograbila vriedna i neumorna a skromna radnika na polju izučavanja predhistoričke kulture u posestrimskim nam zemljama Bosni i Hercegovini, odlična suradnika sjajnog „Glasnika" Sarajevskog Muzeja. U nedjelju dne 27. listopada preminuo je naglom smrti od srčane kapi jedan od viših činovnika bosansko-hercegovačke zemaljske vlade, rudarski kapetan W. Radimský, u 64. godini života. Pokojnik bijaše kao viši činovnik, kao svestrano naobražena osoba i kao revan radnik na polju znanstvenog proučavanja Bosne i Hercegovine, veoma cienjena ličnost; a kao čovjek blage ćudi i čestita značaja, te ljubežljiva i prijazna obćenja bijaše ljubljen i poštovan ne samo u Sarajevu, nego i na daleko izvan bos.-herc. granica. Poznavao je svu Bosnu i Hercegovinu, pa i ona njega. Pokojni Radimský ostavlja za sobom težko ucviljenu ženu, sina dra. W. Radimskog, kotarskog predstojnika u D. Tuzli, i tri u Sarajevu i u Zagrebu udate kćeri.

Pokojni Radimský bijaše rodjen Čeh. U Pragu bijaše izučio politehniku, a rudarsku akademiju u Přibramu. Pošto se je za neko doba vježbao u rudarskoj službi u Českoj, nastanio se je bio u Štajerskoj kao samostalan posjednik ugljene rude i proveo u tomu desetak godina. Za tim je prešao u državnu službu rudarske struke u Beču, kod koje je ostao preko 16 godina. U listopadu mjesecu 1884. godine stupio je u bosansku upravnu službu, gdje je već u svibnju 1885. postao privremenim, a 1886. stalnim rudarskim kapetanom, u kojem je svojstvu služio i neprekidno djelovao do smrti. Odkada je u Sarajevu osnovan zemaljski muzej i pokrenut „Glasnik", kao naučno glasilo istoga, počeo je pokojni Radimský da piše u njemu, priobćivajuć svoja znanstvena iztraživanja iz geologije, arheologije i predhistorije. God. 1891. izišla je od njega u nakladi zem. vlade posebna knjiga „O predhistoričkim nalazištima u Bosni i Hercegovini" na njemačkom i hrvatskom jeziku. U zadnje doba upravljao je Radimský raznim izkopavanjima u Bosni, a navlaš onima u već dosad glasovitoj postaji u Butmiru, a živo je sudjelovao u razpravama i izletima antropoložkih kongresa, i izleta u Sarajevu. — Njegov obilan znanstveni rad pribavio mu je liepa uvaženja i štovanja u znanstvenom svietu. Radi njegovih pravih zasluga bio je počastni i dopisujući član mnogih naučnih družtava u monarkiji i u inozemstvu. Nakon same njegove smrti donio nam je sarajevski „Glasnik", kao njegovo posmrče, dičnu njegovu razpravu sa mnogobrojnim sjajnim slikama i tablicama „Predhistorička sojenica kod Ripča u Bosni". Od vriednih mu drugova, saradnika „Glasnika", nadamo se, da će mu u idućim brojevima svojega glasila objelodaniti podpun životopis i navesti cjelokupan niz njegovih znanstvenih radova. Lahka mu bila tielu hrvatska gruda, koju je tolikom ljubavi premećao, a Bog mu se dragi smilovao duši!

---

[1] Pošto je u izpravi dne 3. svibnja 1492. god. (Ivan Kukuljević: Povjestni spomenici južnih Slavena str. 147), kojom lučki stol ili rotni sud riešava parnicu „Kašića s Milotom zbog plemenštine" „*na našem misti naradnom* u Vukšićih", opomenut Tomaš Šadobrić s Polače, kao *pristav rotni stola*, dakle ipak sudac, a ono i narodna predaja kaže, da su se u Tukljačama kopali i stanovnici podaljih sela, sva je prilika da to bude grob upravo sudca pristava Tomaša Šadobrića iz sela Polače, na jug nadinskoga blata. *Uredništvo.*

Bibliografija.

Bullettino di archeologia e storia dalmata publicato per cura di Fr. prof. Bulić. Anno XVIII. Nro. 6—7. Sadržaj: Interessanti scoperte nel fonte battesimale del Battistero di Spalato. (Važna odkrića u Krstionici u Spljetu. — Recensione dell' opera „La Dalmatie" de 1797—1815. (Ocjena djela „La Dalmatie" de 1797—1815). — Castel Cega (Kasteo Cega). — Ritrovamenti antichi a Muć. (Starinska iznašašća na Muću.) — Bibliografija. Pod naslovom „Interessanti scoperte nel fonte battesimale del Battistero di Spalato" prof. dr. Luka Jelić, pripovieda najprije, kako je u ožujku t. g. arh. družtvo Bihać poduzelo iztraživanje starinskih ploča, kojima je ogradjena krstiona raka u crkvi Sv. Ivana u Spljetu. U tu svrhu izvadile su se ploče, te po ostancima rimskoga nadgrobnog nadpisa iz svršetka II. ili početka III. vieka, prof. dr. J., dokazuje, da su sve ploče sp. ograde sastavljale rimski sarkofag. U II. dielu (od strane 88 do 114.) povraća se na pitanje o plohorezanoj ploči sa prilikama sjedeće, ležeće i stojeće osobe, nastavljajuć polemiku sa našim urednikom i nastojeć, da dokaže, da predstava prikazuje Spasitelja, komu se klanja ničice prostrt darovatelj, i to rek bi muž neke Eufenije, a zagovara ga stojeći sv. Anastazij solinski. U III. dielu (od str. 114. do 127.), dokazuje, da je ograda krstionice napravljena nakon svršetka XIV. vieka medju god. 1527. i 1533., te da su joj ploče prije pripadale rešetkama otara XI. i XII. vieka, i to upravo otara i kapele sv. Anastazija. Pri svrhi ima pak i „Aggiunta" (dodatak), u kojoj se prof. dr. J. osvrće na članak našeg urednîka objelodanjen u 2. broju ovog časopisa pod naslovom „Primjetbe na izvješće „Katoličke Dalmacije", o razpravi, koja se je razvila u V. odsjeku I. kongresa kršćanskih arheologa u Spljetu, o plohorezanom liku sjedeće osobe sa krunom na glavi, na pluteju spljetske krstionice", i na istom mjestu gdje kaže, da ne će odgovoriti na tobožnje osobne napadaje našega urednika, jer da se je morao obratiti na neki drugi sud, gdje misli možda na onaj svoj izpravak, koji smo i preko svoje dužnosti, objelodanili u 3. broju ovog časopisa, dočim drugi mogu pomisliti, da je to zar kazneni sud, potvara ga pred obćinstvom, koje ne razumije hrvatski, te ne čita našeg časopisa, da je sašao sa stvarnog znanstvenog polja, najskoli na osobne napadaje, da je napao na pokojnog Rački-a, i još mnogo toga, prikazuje njegove razloge na način, kako bi spomenuto obćinstvo imalo pomisliti, da je taj učitelj Radić, samo „drzoviti neznalica", koji na stvarne razloge odgovara samo vriedjajuć bezobzirno „žive i mrtve!" Našemu je uredniku zato svjedokom svoja čista savjest i hrvatsko čitajuće obćinstvo, kojemu prepušta da sudi, s koje li su strane i kakve vrsti još osobni napadaji. On će, ako Bog da, u idućem broju na stvarno razlaganje prof. dra. Jelića, stvarno odgovoriti, a na osobne napadaje, koji, premda žestoko upravljeni, do njega ne dopiru, neće se ni sada ni nikada osvrćati, jer misli, da se čisto znanstvena polemika ne može i ne smije nikako da izvrgne u osobno neprijateljstvo. — Nro. 8. Sadržaj: Iscrizioni inedite: Salona Epetium. (Neobjelodanjeni nadpisi: Solin, Stobreč.) — Le chiese di S. Lorenzo e S. Domenica in Zara. (Crkve Sv. Lovre i Ivana Domenike u Zadru.) — Castel Quarco. (Kaštel Quarco.) — I nostri monumenti nell' i. r. Commissione Centrale sec. (Naši spomenici u c. kr. Središnjemu Povjerenstvu za iztraživanje i čuvanje starih spomenika u Beču.) — I. Supplemento: Izprave i rodopis bosanskih bana i kraljeva Kotromanovića. (Documenti e genealogia dei Bani e re Bosnensi Kotromanović.) II. Supplemento: Statuti di Sebenico. (Štatut Šibenski.) Članak o crkvicama S. Lovra i S. Dominika u Zadru, napisao je gosp. L. Hauzer, te je preveden i prenešen iz „Mittheilungen der k. k. Centralcommission itd., u Beču, praćen je sa 8 slikâ tlorisâ, uzdužnih presjeka i dvie nadstupine iz crkvice S. Lovra. Gosp. Hauser i ako ne napominje gosp. F. G. Jacksona, koji je prvi obširnije pisao o tim crkvama, ni Eitelbergera, slaže se ipak s njima pripisujuć obadvie te crkvice bizantinskomu slogu. U Jacksonovu djelu (The Dalm. Quarn. a. Istr. Vol. I. str. 264. Pl. III.) ima i perspektivna slika nutrnjosti crkve Sv. Lovra i tloris samo prednjega diela crkve, jer je njemu zadnji dio bio po svoj prilici nepristupan. Gosp. Hauseru imamo dakle zahvaliti, što nam je prikazao podpunu sliku ciele ove znamenite gradjevine iz dobâ bizantinskog vladanja u Zadru. Crkva Sv. Dominika je bila takodjer mala bazilika na tri broda razlučena stupovima, kaogod i Sv. Lovro, ali je, pošto u privatnim rukama, kako piše gosp. Hauser, ovih zadnjih godina (1891.), na žalost

bila razorena uprkos zauzimanja c. kr. središnjeg povjerenstva.[1] — Nro. 9. Sadržaj: Iscrizioni inedite: Salona. (Neobjelodanjeni nadpisi: Solin.) — Iscrizioni su oggeti di metallo nel Museo di Spalato (Nadpisi na kovini u Muzeju u Spljetu.) — Nuovamente sull' iscrizione Šubić da Ostrvica. (Opet o Šubićevu nadpisu iz Ostrvice.) — Recenzione dell' opera „La Dalmatie" de 1797—1815.) (Ocjena djela „La Dalmatie" de 1797—1815.) — Il padre Andrea Dorotich. (Otac Andrija Dorotić.) I. e II. suppl. kao u 8. br. Nro. 10. Seconda adunanza della Società *Archeologico-storica* „Bihać". (Druga skupština družtva Arheologičko-Povjestničkog „Bihać".)

Glasnik zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini. Urednik Kosta Hörmann, vladin savjetnik. Godina VII. Br. 2. Sadrži: Ivan Kellner: Rimski gragjevni ostanci u Ilidžama kod Sarajeva. (Sa 127 slika i 10 tabli u tekstu.) Franjo Fiala: Rimski grobovi s paljevinom kod Rogatice. (Sa 1 slikom i 2 table u tekstu.) — Dr. Ćiro Truhelka: Abraksas-gema iz Sarajeva. (Sa 1 slikom u tekstu.) V. Radimský: Archeološke crtice. (Sa 11 slika u tekstu.) — Kovačević-Pač: Ruševina u selu Doljanima i rimski nadpisi ondje nadjeni. (Sa 6 slika u tekstu.) — Dr. Karlo Patsch: Grčko rimske privatne zbirke u Bosni i Hercegovini. (Sa 6 slika u tekstu.) — Dr. Ćiro Truhelka: Starobosanski nadpisi. (Sa 30 slika i 1 tablom u tekstu.) — Karlo Pač: Epigrafsko pabirčenje. (Sa 14 slika u tekstu.) — Književnost: Br. 3. Sadrži: V. Radimský: Predhistorička sojenica kod Ripča u Bosni. (Sa 20 slika i 24 table u tekstu.) — Dr. Ćiro Truhelka: Nadpisi iz sjeverne i istočne Bosne. (Sa 22 slike u tekstu.) — Frano Radić: Povjestno-umjetničke bilježke sa Dalmatinskih ostrva. — Franjo Fiala: Prilozi k rimskoj arheologiji Hercegovine. (Sa 12 slika i 2 table u tekstu.) — Dr. Karlo Patsch: Rimski kameniti spomenici kninskog Muzeja. (Sa 88 slika u tekstu.) — Književnost.

Hercezi Svetoga Save. — (50 godina povjesti Hercegovačke. — Napisao Bartul Poparić, učitelj na c. k. Velikoj Gimnaziji u Spljetu. U Spljetu. — Tiskara A. Zannoni-a (St. Bulat). 1895. — 106 str. u 8-i. Pretiskano iz Školskoga Programa c. k. Velike Gimnazije u Spljetu za godinu 1894—95. Ciena 60 novčića). Liepa je to povjestnička studija mladog kaštelanskog svećenika profesora, koja pokazuje, da će povjestnička struka hrvatske književnosti steći u njemu umna i marljiva radnika i ovlašćuje nas očekivati, da će ju obogatiti još zrelijim plodovima svojega pera, kad riešen brige predstojećih mu strogih izpita, bude mogao svoju dokolicu da uloži u ozbiljnu proučavanju hrvatske narodne povjesti.

Neumorni brat Čeh gosp. Kliment Čermak, predsjednik arheologičkog družtva „Včela Časlavska" i c. kr. konservator u Časlavi, potaknut od nepreglednog blaga, skupljena na ovogodišnjoj proslavljenoj českoj narodopisnoj izložbi u Zlatnom Pragu iz svih krajeva gdjegod Česi živu i iz svih vremena odkad su se Česi doselili u sadašnju svoju domovinu, uzdajuć se u podporu svih mnogobrojnih českih muzeja i arheologičkih družtava, sam je početkom lipnja ove godine počeo izdavati časopis pod imenom **„Věstnik česko-slovanských musei a spolků archaeologických".** U zamjenu za naš časopis primili smo do sad 5 brojeva spom. časopisa, kojih zanimiv sadržaj hoćemo da u kratko priobćimo, samo da bi naši čitaoci uvidili, kolika je ljubav, koliko li zanimanje braće Čeha prama svojim starinama. Br. I. 1. K. Čermak. Milim drugovima u radu po českoj domovini. 2. Predavanje predsjednika Kl. Čermaka u glavnoj skupštini muzejalnog družtva „Včela Časlavska" dne 26. svibnja 1895. 3. Družtveni muzej u Třebenicich. 4. Od urednika. Naputak za čuvanje starina. a) Čišćenje organičkih spomenika. 5. Česki arhivi. Podpis arhiva listina Ledeckoga od prof. Aug. Sedlačka. 6. Nalazi i viesti. 7. Literatura. — Br. II. 1. Je li koristno, da se posvuda utemeljuju muzeji? 2. Glavna skupština družtva „Včela Časlavska". 3. Čuvanje starinâ. b) Čuvanje kostiju, zubî, rogova, parogova, slonovine i koralja. — c) Kako se imaju čuvati koža i tkanine. 4. Česki arhivi. (Nastavak.) 5. Nalazi i viesti. 6. Literatura. — Ovdje se gosp. urednik pohvalno izrazuje o radu svojih zemljaka sad pokojnog N. Radimskoga, Ćira Truhelke i Fr. Fiala na korist znanosti u Bosni i Hercegovini. — Br. III. 1. Imena položajâ u okolici. 2. Kako se prave odlievci novacâ i pečata. 3. Kako da se prave otisci spomenikâ i nadpisa. 4. Čuvanje starinâ od bezustrojnih tvari. a) Od mjedi i tuči, b) od zlata, c) od srebre. 5. Popis arheologičkih družtava i muzeja českih. Ovdje jih je nabrojeno do 49. 6. Nalazi i viesti. 7. Književnost. Br. IV. 1. Od urednika. Sustav iztraživanja predpovjestnih spomenika. 2. Čuvanje starinâ iz bezustrojnih tvari. d) Od olova i kositera, e) od željeza. 3. I. L. Červinka. Zanimiva mjestna imena u Moravskoj. 4. Popis arheologičkih družtava i muzeja českih. Ovdje jih je nabrojeno 79, što, sa prvih 49, čini u sve 128, 5. Nalazi i viesti. 6. Književnost. Ovdje se gosp. urednik najprije osvrće na naš časopis i kaže doslovce sliedeće: „Budno hrvatsko arheologičko družtvo u Kninu, gdje je navlaš svećenstvo i učiteljstvo osnovalo h r v a t s k o družtvo za sabiranje domaćih spomenika i starina, poduzelo je izdavanje časopisa

---

[1] Vidi o tim crkvama u „Izvještaju" našega urednika za I. kongres kršćanskih arheologa u Spljetu, u 3. broju ovog časopisa strana 190—192.

na domaćem jeziku, koji list već po nazivu će se baviti staro-hrvatskom prosvjetom. Slabog je „Viestnika“ u Zagrebu nestalo odputovanjem počitanog Šim. Ljubića na počivanje u svoju domovinu u Saromgradu u Dalmaciji, i sada uspješnije krči sebi put novi list dobro uredjen i u skupocjenijem ruhu. Ovdje se opet na prvom mjestu sretamo sa Šim. Ljubićem u članku o Šubićevu nadpisu iz Ostrvice.[1] Zatim od urednika opisane ruševine crkve sv. Luke na Uzdolju kod Knina, gdje je spomenik hrvatskoga kneza Mutimira (MVNCIMYR). Fr. Stip. Zlatović prikazuje starohrvatske župe i stare gradove od Velebita do Neretve. Poznati sakuplač stećakâ. to jest spomenika starobosanskih, Vuletić, nastavlja ovdje u izpisivanju nadpisâ iz Bosne i Hercegovine. O našim monumentalnim križevima (koji se drugovdje zovu cyrilo-metodijskima) bavi se pop P. Kaer u Skradinu i obradjuje o sličnim spomenicima veliku sravnjujuću razpravu. Za tim sliedi povjestno iztraživanje uspomene hrvatske biskupske crkve sv. Marije u Biskupiji. Slikom i riečju prate dr. K. Patsch i ot. L. Marun plohorezbe sarkofagâ iz Kninskog muzeja. Fr. Radić temeljito tumači ćirilicom pisani staro-hrvatski napisani nadpis u Povljim na otoku Braču. Grgur Urlić opisuje Ključić Nelepićev grad u Kninskomu kotaru. Sliedeći polemični članak tiče se veoma zanimive tesane slike na krstionici u spljetskoj stolnoj crkvi,[2] o kojoj urednik cieni, da prikazuje hrvatskoga kralja iz XI.[3] stoljeća, dočim Msgr. Fr. Bulić vidi u liku spasitelja na priestolju sjedećega s križem u desnici i krunom na glavi. Nama se čini točnije Radićevo tumačenje i napominjeno samo sliku njemačkoga cara Enrika III. u Kodeksu Krakovskomu. Takodjer u timpanu portala romaničke crkvice kod sv. Jakova blizu Cirkvicah vidi se Spasitelj bez križa, ipak s desnicom kojom blagoslivlje podignutom, a u ljevici s otvorenom knjigom. Posve žalostno je djelovalo na nas Slavene razpravljanje o tim stvarima na kongresu kršćanskih arheologa u Spljetu god. 1895., gdje su se Slaveni napinjali, kako bi francuzki i talijanski Slavenima kazali svoja mnenja. Zato nam se dopada nastojanje kninskoga arheologičkoga družtva i Spljetskoga „Bihaća“, da spomenike svojega naroda i svoje zemlje opisuju domaćim jezikom i zemljacima ih preporučuju na čuvanje“. 7. Izmjene. — Br. V 1 Odkrivanje i iztraživanje nalazištâ starinâ. 2. Gradski obrtni muzej za zapadnu čest kraljevine Českc u Pilzenu. — Izvješćuje ravnatelj Jos. Škorpila. 3. Iz izvješća kuratorija umjetno-obrtnoga muzeja trgovačke i obrtničke komore u Pragu za god. 1894. 4. Popis listinâ na kvieru arhiva kraljskoga vanjskoga grada Melnika. Priobćuje Bogoslav Čermak. 5. Čuvanje starina iz bezustrojnih tvari — f) od gline. 6. Zanimiva mjestna imena u Moravskoj. Sastavio I. L. Červinka. 7. Obrtni muzej za iztočnu Česku u Hrudimu. 8. Nalazi i viesti. 9. Književnost. Tu na prvom mjestu Fr. Milostin objavljuje bugarsku knjigu „Materijali po archeologijatu na Blgarija ot V. Dobruský. Zvláštní otisk ze Sborníku za narodni umotvorenija, nauka i knižnina“ kniha XI. Sofia, državna pečatnica 1894. Tu je sadržan rad na arh. polju takodjer Čeha prof. Hermenegilda Škorpilova u Plovdivu i ravnatelja narodnoga muzeja Vaclava Dobruský-a.

Strážce Starožitností itd. Vypravuje Kliment Čermák. S 69 vyobrazeními. V Praze. Bursík & Kohout 1895. — Ovakijeh knjiga nema baš u Srba ni u Hrvata, ako se izuzme Kameno doba od Jovana Žujovića (1893, U Beogradu — 11 knjiga Srpske književne zadruge), al Žujovićeva knjiga, ako i izvrstna, nedaje nam čitav pregled ljucke djelatnosti u jednoj zemlji, no samo djelomice iz prve dobi, kako to i naslov kaže. Čermakova je knjiga, ako i kratka (u njoj je 96 strana) pravo ogledalo usavršivanja ljuckoga uma, biva od postanka (razvitka) do nove dobi. Za Starohrv. Prosvjetu je zanimiva od str. 61. unaprijeda, gdje se lakijem načinom, a temeljito, prikažuju česki predmeti, biva kovni, graditeljski, slike, vezovi itd., pa i stare knjige nijesu propuštene na strani 65., kao n. p. od god. 1468 „V Plzni, Kronyka Trojanská“, god. 1478 „Nový zákon“ itd., te se tako česko tiskarstvo po dobi približuje u srednjemu vijeku tiskarstvu kod Srba i kod Hrvata. — Spomenuti je na strani 78. „Řezba: P. Maria Kajovská“, što je divna ragja te vrste, gdje se zrcale osobito česki tipovi, kao ona kašnja (na strani 68.), gdje su naslikani česki književnici. — Za našu struku osobito zasjecaju na strani 80. četiri krsta, biva „Bronzov, sklovinou vykládaný kříž z XII. stol., dva stříbrné a dřevěný křžek z Bračic“, te je na ovećemu Spasitelj razapet s krunom na glavi. Drevni krst iz Bosne (V. Glasnik Dr. za umjetnost itd. god. III., sv. II. str. 41—42) nesudara se, a neka je iz iste dobi. Na 83. strani navedeno je nekoliko rublja s vezovima i nakitom, a to je narodno. — Gosp. Čermák odužio se svomu narodu, pa je njegova knjiga pravo ogledalo narodne českc kulture. *Vid Vuletić-Vukasović.*

---

[1] To je gosp. Čermak počeo brojiti od 2., a preskočio je 1. broj našega časopisa, a nije ništa kazao ni o 3. broju. O. Ur.

[2] To jest u crkvi sv. Ivana. O. Ur.

[3] To jest X. O. Ur.

Uredništvo.